

İBN MÂCE VE ESER KARİZMASININ OLUŞUMU

Musa ERKAYA*

IBN MAJA AND THE FORMATION OF WORK AUTHOURİTY

Ibn Majah was born in 209/824 and died in 273/886 in Qazvin, now a city to the South west of Hazar sea within the boundaries of Iran.

Ibn Majah went on scientif purpose to so many importont centers with high scientif substructure, where there were intensive scientific discussions, such as Basra, Bağdat, Şam, Küfe and Egypt. Majah compiled some hadith from the eminent tradition and hadith scholars, notably from Ebu Bekr b. Ebi Seybe (235/849), Ali b. Muhammed et-Tanâfisi (233/847), Hişam b. Ammar (153-245). Majah became an important hadith figure, from whom other scholars related hadith, like Ebu'l-Hasen el-Kattan (254-345), Suleyman b. Yezid, Ebu Cafer Muhammed b. İsa, Ebu Bekr Hamid el-Ebheri.

The hadith received from Ibn Ebi Seybe forms the greater part of es-Sunan. The number of the hadith through Ibn Ebi Seybe is 1071, olmost twenty five percent of all the hadith included in Sunan compriesed of 4341 hadith.

Many objections were made about whether Sunen should be included into Kutub-ı Sitte, instead, it was suggested that sunen by Darimi, or el-Muvatta by Malik b. Enes should be taken into Kutub-ı Sitte, the sixth book of which is Sunan and has been regarded as such.

Key words: Ibn Maja, Qazvin, Sunan, Ibn Ebi Seybe, Kutub-ı Sitte.

GİRİŞ

Hicri birinci asrın son yıllarında tedvin faaliyetleri başlamıştır. Hicri ikinci asır, Allah'ın Kitabı'nın yanında, onu açıklayan kitapların vücuda getirilmesinin kaçınılmaz olduğu bir dönem olarak başlamış ve hummalı tedvin faaliyetlerine sahne olmuştur. Akabinde tasnif dönemine girilmiş ve Câmî'ler, Muvatta'lar yazılmaya başlanmış, İslâm dünyasının iftiharla yadedeceği eserler bir bir vücut bulmuştur. Bu faaliyetler, hicri üçüncü asırda adeta zirveye ulaşmıştır. İşte hicri üçüncü asırda telif edilen önemli eserlerden biri de İbn Mâce'nin *Sunen*'idir. Ne var ki *Sünen* kaleme alınışından ancak üç asır sonra, hicri altıncı asrın ortalarında *Kütüb-i Sitte* kavramının ortaya çıkmasıyla birlikte tanınmaya başlamıştır. *Sunen*'in Tâhir el-Makdisî (ö.507/1113) tarafından *Kütüb-i Sitte*'ye dahil edilişi ise yeni bir tartışmanın başlamasına sebep olmuştur. Eser, *Kütüb-i Sitte*'ye zevâi-

* Arş.Gör.Dr.Fırat Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Hadis Anabilim Dalı. musaerkaya@hotmail.com

dinin çokluğu, tekrarların az oluşu, kitap ve babların tanzimi bakımından en mükemmel eserlerden biri olup, bilhassa bâb başlıklarının fıkıh konularına göre tespit edilmesi, bu sebeple de kullanımının son derece kolay oluşu ile takdir toplarken, yalancılık ve hadis hırsızlığı ile itham olunmuş bazı râvilerden gelen hadisler içermesi ve bu hususta İbn Mâce'nin sessiz kalması eleştiriye konu olmuştur.

Bu çalışmamızda İbn Mâce ve *Sunen*'ini kaleme alışına değindikten sonra *Sunen*'in kaynakları üzerinde duracağız. Daha sonra Sünen'in râvileri, rivâyeti ve nüshaları konusunu ele alacağız. Son olarak da, *es-Sunen*'e rivâyet tekniği açısından yöneltilen eleştirileri ortaya koyup, çalışmamızı bir sonuçla tamamlamış olacağız.

I. İBN MÂCE ve es-SUNEN'İ

İbn Mâce'nin nesebi, Ebû Abdullah Muhammed b. Yezîd b. Mâce el-Kazvîni'dir. İbn Mâce künyesi ile meşhur olmuştur.¹ Onun doğum tarihi ile ilgili en eski bilgiyi bize Makdisî (ö.507/1113) vermektedir. Diğer âlimlerin verdikleri bilgiler de genellikle buna dayanmaktadır. Makdisî, Kazvîn'de İbn Mâce'nin, sahabe döneminden, kendi dönemine kadar gelip geçen ricale alâkalı *Târih*²'ini gördüğünü, bu kitabın sonunda İbn Mâce'nin arkadaşı (hem hocası hem de öğrencisi)³ Ca'fer b. İdrîs'in kendi el yazısıyla, "İbn Mâce'den duydum. O, "209 senesinde doğdum dedi" şeklinde bir ibareye rastladığını nakletmektedir."⁴

Erken dönem kaynaklarının hemen hepsinde İbn Mâce'nin, 209/824 yılında doğduğu ifade edilmektedir.⁵ Bunun yanında 207/822 yılında doğ-

1 Râfî, *et-Tedvîn fî Ahbâri Kazvîn*, I-IV, (tahk. Azizullah Otari di Habuşani), Dâru'l-Kutubi'l-İlmiyye, Beyrut, 1987, II/49.

2 Yâkût el-Hamevî, *Mu'cemu'l-Buldân*, I-V, Dâru Sadr, Beyrut, ts, (IV/344.)' da bu eseri Ca'fer b. İdrîs'e atfetmektedir. Oysa eser İbn Mâce'nin olup, Ca'fer b. İdrîs, İbn Mâce'nin doğum ve vefatıyla alakalı olarak eserin arkasına not düşmüştür. bk. Ebu'l-Fadl Muhammed b. Tâhir el-Makdisî, *Şurûtu'l-Eimmeti's-Sitte*, Dâru'l-Kutubi'l-İlmiyye, Beyrut, 1984, s. 24-25.

3 bk., İbn Hacer, *Tehzibu't-Tehzib*, IX/531.

4 el-Makdisî, *age.*, s. 24-25.

5 el-Makdisî, *age.*, s. 24-25.; Yâkût el-Hamevî, *age.*, IV/344.; İbn Hallikân, *Vefeyâtü'l-A'yân*, I-VIII, (tahk. Dr. İhsan Abbas), Dâru Sadr, Beyrut, ts. IV/279.; el-Mizzî, *Tehzibu'l-Kemâl*, I-XXXV, Muessesetu'r-Risâle, Beyrut, 1992, XXVII/41.; ez-Zehebî, *Tezkiratu'l-Huffâz*, I-IV, Dâru İhyâi't-Turâsi'l-Arabî, Beyrut, ts. II/636.; *Siyeru A'lâmi'n-Nubelâ*, I-XXIII, Muessesetu'r-Risâle, Beyrut, 1403/1983, XIII/277.; *Terâcimu'l-Eimmeti'l-Kibâr*, (tahk. Fehmi Sa'd), Âlemu'l-Kutub, Beyrut, 1993, s. 158.; İbn Kesir, *el-Bidâye ve'n-Nihâye*, I-XIV, ?, 1351/1932, XI/52.; İbn Hacer, *Tehzibu't-Tehzib*, I-XII, Dâru Sadr, Beyrut, ts. IX/531.

İbn Mâce'nin hayatı ve eserleri için ayrıca şu kaynaklara da bakılabilir: Tanrıberdi, *en-Nucümü'z-Zâhira*, I-XII, Mısır, ts. III/70.; Dâvûdî, *Tabakâtü'l-Mufessirîn*, I-II, (tahk. Ali Muhammed Ömer), Kahire, 1972, II/272.; İbnu'l-İmâd, *a.g.e.*, II/164.; Kehhâle, *Mu'cemu'l-Muellifîn*, I-XV, Mektebetu'l-Musennâ ve Dâr. İhy. Tur. Arabî, Beyrut, ts. XII/115.; ez-Zirikli, *el-A'lâm*, I-III, Matbaatu'l-Arabîyye, Mısır, 1927, III/1002.; Dehlevî, *Bustânü'l-Muhaddisîn*, (Terc. A. Osman Koçkuzu) Ankara, 1986, s. 202.; Muhammed b. Ca'fer el-Kettânî (1857-1927), *er-Risâletü'l-Mustatrafe*, İstanbul, 1986, s. 12.; Brockelmann, *GAL*, I-II, Leiden, 1943, I/171.; J. W. FÜCK,

duğunu nakleden kaynaklar da vardır⁶. Doğum yeri hakkında herhangi bir bilgiye rastlanmamıştır. Ancak, "Kazvîni" denmesi hasebiyle orada doğduğunu söylenebilir.

İbn Mâce'nin hadis tahsiline hangi tarihte başladığı kaynaklarda zikredilmemektedir. Ali b. Muhammed et-Tenâfisi (ö.233/847), onun ilk hocası olmuştur. Bu, onun hadis tahsiline, aynı zamanda o devrin bir geleneği olarak, ilk hocasının vefat tarihinden (233/847) önce, yaklaşık olarak onbeş - yirmi yaşlarında başladığı anlamına gelir. O, hadis toplamak için seyahate 230/844 yılından sonra başlamıştır.⁷ İbn Mâce'nin hadis ilmini öğrenmek ve hadis almak için seyahat ettiği yerlerin adı ve sayısı kaynaklara göre farklılık arz etmektedir. Buna göre onun Horasan,⁸ Irak,⁹ Hicâz,¹⁰ Mısır,¹¹ Şam,¹² Rey,¹³ Basra,¹⁴ Irakayn (Basra ve Kûfe),¹⁵ Bağdat,¹⁶ Mekke,¹⁷ Medine,¹⁸ Vâsıt¹⁹ Suriye²⁰ ve diğer İslâm ülkelerine²¹ seyahatleri olmuş ve buralardaki şeyhlerden hadis dinlemiştir.

"İbn Mâce" md., *The Encyclopedia of İslâm* (New Edition), Leiden, 1971, Vol. 3, s. 856.; Kandemir, M. Yaşar, "İbn Mâce" md., DİA., XX/161, İstanbul, 1999.

6 Tanrıberdi, *en-Nucûmu'z-Zâhira*, III/70.

7 Azamî, M. Mustafa, *Hadis Metodolojisi ve Edebiyatı*, (çev. Recep Çetintaş), İstanbul, 1988, s. 170.

8 el-Mizzî, *Tehzîbu'l-Kemâl*, XXVII/41.; İbn Hacer, *Tehzîbu't-Tehzîb*, IX/531.; Brockelmann, G.A.L. I-II, Leiden, 1943, I/171.

9 İbn Hallikân, *age.*, IV/279.; el-Mizzî, *Tehzîbu'l-Kemâl*, XXVII/41.; İbn Hacer, *Tehzîbu't-Tehzîb*, IX/531.; Dâvûdî, *Tabakâtü'l-Mufessirîn*, II/272.; İbnu'l-İmâd, *age.*, II/164.; Dehlevî, *age.*, s. 202.; Brockelmann, G.A.L. I/171.

10 el-Makdisî, *age.*, s. 13, 25.; el-Mizzî, *Tehzîbu'l-Kemâl*, XXVII/41.; İbn Hacer, *Tehzîbu't-Tehzîb*, IX/531.; Ziriklî, *age.*, III/1002.

11 el-Makdisî, *age.*, s. 13, 25.; İbn Hallikân, *age.*, IV/279.; el-Mizzî, *Tehzîbu'l-Kemâl*, XXVII/41.; ez-Zehbî, *Tezkiratu'l-Huffâz*, II/636.; İbn Kesir, *el-Bidâye ve'n-Nihâye*, XI/52.; İbn Hacer, *Tehzîbu't-Tehzîb*, IX/531.; Tanrıberdi, *age.*, III/70.; Dâvûdî, *Tabakâtü'l-Mufessirîn*, II/272.; İbnu'l-İmâd, *age.*, II/164.; Dehlevî, *age.*, s. 202.; Kehhâle, *age.*, XII/115.; ez-Ziriklî, *age.*, III/1002.; Brockelmann, G.A.L. I/171.

12 el-Makdisî, *age.*, s. 13, 25.; İbn Hallikân, *age.*, IV/279.; el-Mizzî, *Tehzîbu'l-Kemâl*, XXVII/41.; ez-Zehbî, *Tezkiratu'l-Huffâz*, II/636.; İbn Kesir, *el-Bidâye ve'n-Nihâye*, XI/52.; İbn Hacer, *Tehzîbu't-Tehzîb*, IX/531.; Tanrıberdi, *age.*, III/70.; Dâvûdî, *age.*, II/272.; İbnu'l-İmâd, *age.*, II/164.; Dehlevî, *Bustânü'l-Muhaddisîn*, s. 202.; Kehhâle, *age.*, XII/115.; ez-Ziriklî, *age.*, III/1002.

13 el-Makdisî, *age.*, s. 13, 25.; İbn Hallikân, *age.*, IV/279.; ez-Zehbî, *Siyeru A'lâmî'n-Nubelâ*, XIII/279.; Dâvûdî, *age.*, II/272.; İbnu'l-İmâd, *age.*, II/164.; Dehlevî, *age.*, s. 202.; Kehhâle, *age.*, XII/115.; ez-Ziriklî, *age.*, III/1002.

14 ez-Ziriklî, *age.*, III/1002.

15 el-Makdisî, *age.*, s. 13, 25.; İbn Hallikân, *age.*, IV/279.; ez-Zehbî, *Tezkiratu'l-Huffâz*, II/636.; İbn Kesir, *age.*, XI/52.; Tanrıberdi, *age.*, III/70.; Dâvûdî, *age.*, II/272.; İbnu'l-İmâd, *age.*, II/164.; Dehlevî, *age.*, s. 202.; Kehhâle, *age.*, XII/115.

16 el-Makdisî, *age.*, s. 13, 25.; İbn Hallikân, *age.*, IV/279.; Tanrıberdi, *age.*, III/70.; Dâvûdî, *age.*, II/272.; İbnu'l-İmâd, *age.*, II/164.; Dehlevî, *age.*, s. 202.; Kehhâle, *age.*, XII/115.; ez-Ziriklî, *age.*, III/1002.

17 el-Makdisî, *age.*, s. 13, 25.; İbn Hallikân, *age.*, IV/279.; ez-Zehbî, *Tezkiratu'l-Huffâz*, II/636.; Tanrıberdi, *age.*, III/70.; İbnu'l-İmâd, *age.*, II/164.; Dehlevî, *age.*, s. 202.; Kehhâle, *age.*, XII/115.

18 Dehlevî, *age.*, s. 202.

19 Dehlevî, *age.*, s. 202.

20 Brockelmann, G.A.L. I/171.

21 el-Mizzî, *Tehzîbu'l-Kemâl*, XXVII/41.; İbn Hacer, *Tehzîbu't-Tehzîb*, IX/531.; Tanrıberdi, *age.*, III/70.; Dehlevî, *age.*, s. 202.

A'zamî'nin tespitiğine göre, hadis öğrenimine Kazvîn'de başlayan İbn Mâce; burada daha çok Kazvînli hadis hâfızlarından Ali b. Muhammed et-Tenâfisi ile Ebû Hucr Amr b. Râfî' el-Beceli'den faydalanmıştır.²² Daha sonra da çeşitli ilim merkezlerine giderek önemli hadis âlimlerinden hadis öğrenmiştir. Tespitlerimize göre, İbn Mâce'nin, *Sunen*'deki şeyhlerinin sayısı 303 tür.

İbn Mâce'nin doğum tarihinde olduğu gibi, vefat tarihiyle alakalı olarak da ilk bilgi el-Makdisî (507/1113) kanalıyla gelmektedir. O şöyle demektedir: "Kazvîn'de İbn Mâce'nin, sahâbe döneminden, kendi dönemine kadar gelip geçen ricâlle alâkalı *Târih*'ini gördüm. Bu kitabın sonunda arkadaşı Ca'fer b. İdrîs'in yazısıyla şöyle denmektedir: İbn Mâce diye bilinen Ebû Abdullah Muhammed b. Yezîd 273 yılında Pazartesi günü vefat etti ve Ramazan ayının bitimine sekiz gün kala defnedildi... Vefat ettiğinde 64 yaşındaydı. Cenaze namazını kardeşi Ebû Bekr kıldırdı. Defnini ise oğlu Abdullah ve kardeşleri Ebû Bekr ile Ebû Abdullah üstlendi."²³

İslâm'ın, Kur'an'dan sonra ikinci ana kaynağı olan hadis sahasında daha sonra "*Sıhah-ı Sitte*"den sayılan bir eser kaleme alan ve hem kendisi hem de eseriyle ilgili (daha çok) lehinde ve aleyhinde değerlendirmelerde bulunulan ve eserinin sıhhati ve güvenilirliği hakkındaki bir takım tartışmaların günümüze kadar geldiği bir kimse üzerinde, hiç şüphesiz önemle durmak icap eder.

İbn Mâce aynı zamanda bir müfessir ve tarihçidir. Ancak onun *Tefsîr*'inin günümüze intikal edememiş olması; *Târih*'inin de ancak belli bir bölümünün elde mevcut olması sebebiyle, o daha çok hadisçilik yönüyle şöhret bulmuştur.

O, *Sunen*'ini derlerken, ne hadisleri seçmede esas aldığı kriteri yani metodu açıklamış; ne de eseri derlemeye iten sebepleri ve amacını belirtmiştir. Esasen İbn Mâce'nin *Sunen*'inde kendisinden ne şahsiyle, ne eseriyle, ne eserindeki hadisler ve onların değerleriyle, ne de râvîlerle ilgili -hakkında belli bir fikir edinebilecek kadar- bilgi bulunmaktadır.

Tespitlerimize göre o, *Sunen*'in yirmi üç (23) yerinde bazen sened, bazen metin, bazen metindeki bir râvînin kim olduğu, bazen de metindeki bir

22 A'zamî, *age.*, s. 170.

23 el-Makdisî, *Şurûtu'l-Eimmeti's-Sitte*, s. 24-25.

Ayrıca bk. Yâkût el-Hamevî, *Mu'cemu'l-Buldân*, IV/344.; İbn Hallikân, *Vefeyâtü'l-A'yân*, IV/279.; el-Mizzî, *Tehzibu'l-Kemâl*, XXVII/41.; ez-Zehabi, *Tezkiratu'l-Huffâz*, II/636.; *Siyeru A'lâmî'n-Nubelâ*, XIII/279.; *Terâcinu'l-Eimmeti'l-Kibâr*, s. 158.; İbn Kesir, *el-Bidâye ve'n-Nihâye*, XI/52.; İbn Hacer, *Tehzibu't-Tehzib*, IX/531.; Tanrıberdi, *en-Nucûmu'z-Zâhira*, III/70.; Dâvûdî, *Tabakâtü'l-Mufesssîn*, II/273.; İbnu'l-İmâd, *Şezerât*, II/164.; ez-Zirikli, *el-A'lâm*, III/1002.; Dehlevî, *age.*, s. 202.; Brockelmann, *GAL*, I-II, Leiden, 1943, I/171.; Brockelmann, *Supplementband*, I-III, Leiden, 1937, I/270.; J.W. FÜCK, "*İbn Madja*" md., *The Encyclopedia of Islâm*, Vol. 3, s. 856. İbn Mâce'yi Muhammed b. Ali el-Kahramân ve İbrahim b. Dinâr el-Varrâk yıkamışlardır. bk., *en-Nu'mânî, el-İmâm İbn Mâce ve Kitâbuhu's-Sunen*, s. 175.

kelimenin ne anlama geldiği ile ilgili çok kısa bir takım açıklamalarda bulunmuştur. Bu açıklamaların yarıya yakını da başkalarının görüşlerinin serdedilmesi şeklindedir. O, bir de eserini tamamladıktan sonra, tenkit ve kontrol için devrin en büyük münekkidi Ebû Zur'a er-Râzî (ö.264/878)'ye takdim ettiğini ve onun da; otuz kadar zayıf hadis dışında kitabın büyük bir değer taşıdığını, insanların eline geçmesi durumunda diğer câmi' (Sunen)lerin devre dışı kalacağını belirttiğini zikreder.²⁴ Ancak bu rivâyet, es-Suyûtî tarafından senedindeki inkıta sebebiyle "aslı olmayan bir hikaye" diye tenkit ve reddedilmiştir.²⁵ Ebû Dâvud ve Tirmizî gibi diğer müellifler de zayıf hadisleri kaydetmişler, ancak onlar kitaplarında ekseriyetle bu hadisleri işarette bulunmuşlardır. Fakat İbn Mâce mevzû hadisleri yazdığında bile, hiçbir açıklamada bulunmamıştır. Bu yüzden ulema arasında İbn Mâce'nin *Sunen*'i yerine "*Usûl-i Sitte*" içerisinde zikredilmeye daha la-yık diğer birtakım kitapların bulunduğu tarzında birçok tartışma meydana gelmiştir.²⁶

Bu noktada cevaplanması gereken en önemli sorulardan birisi, A'zamî'nin deyişiyle, "*mevzû hadisleri yazdığında bile, sessizce geçip giden*" birisinin nasıl hâfız, imam, sebt, sika ve huccet olduğudur. Bütün bu kısıtlı bilgiler ışığında, İbn Mâce ve *Sunen*'i hakkında söylenebilecek en objektif söz, ancak eserinin tetkik edilmesi ve hadis münekkitletlerinin kanaatleri de göz önünde bulundurularak, teknik değerinin ortaya çıkarılmasından sonra söylenebilir.

Alimler, gerek İbn Mâce'nin şahsı gerekse eseri hakkında pek çok şey - büyük bir kısmı övgü - söylemişlerdir. Biz burada örnek olması bakımından bazılarını - kronolojik olarak - nakletmek istiyoruz.

Ebû Ya'lâ el-Halîlî: "*Sika, büyük bir âlim, hucciiyeti ittifakla kabul edilmiş, ma'rifet ehlinde, hâfız bir zâttır.*"²⁷

İbn Hallikân (608-981): "*Meşhur hâfız İbn Mâce, ilmiyle ona taalluk eden her konuda ârif ve hadiste imâm idi,*"²⁸ demiştir.

Yâkût el-Hamevî (ö.h. 626): "*İmamların ileri gelenlerindendir, hâfızdır, Sunen adlı kitabın sahibidir,*"²⁹ demiştir.

el-Mizzî (654-742): "*Hâfız İbn Mâce, "Sunen" kitabının ve faydalı tasniflerin sahibi ve geniş seyahatları olan bir kimsedir,*"³⁰ demiştir.

24 ez-Zehebi, *Tezkira*, II/636.; *Nubelâ*, XIII/278.

25 es-Suyûtî, *Zehru'r-Rubâ ale'l-Muctebâ (Sunenu'n-Nesâî'nin hâşiyesinde)*, I-VIII, I. bsk., Matbaatu Mustafa el-Bâbî, Mısır, 1383/1964, I/5.

26 el-A'zamî, *age.*, s. 170.

27 ez-Zehebi, *Tezkiratu'l-Huffâz*, II/636.

28 İbn Hallikân, *Vefeyâtu'l-A'yân*, IV/614.

29 Yâkût el-Hamevî, *Mu'cemu'l-Buldân*, IV/344.

30 el-Mizzî, *Tehzibu'l-Kemâl*, XXVII/41.

Zehebi (ö.748/1347): “Büyük bir hâfız, müfessir ve bölgesi (Kazvîn)’nin tartışmasız muhaddisidir.”³¹ “O hâfız, münekkîd, sâdık ve geniş ilim sahibidir. Ancak Sunen’inde münker, az sayıda da olsa mevzû hadislerin bulunması, eserinin değerini düşürmüştür... Eserde delil olarak kullanılamayacak hadislerin sayısı yaklaşık olarak bin civarındadır.”³² Hâfız, sadûk, aynı zamanda sika idi. Şu kadar var ki, içindeki münker hadislerin rivâyeti sebebiyle kitabının değerini düşürüyoruz,”³³ demiştir.

İbn Kesir (ö.774/1373): “İbn Mâce’nin meşhur Sunen kitabının olması, onun ameline, ilmine, derinliğine, vukûfiyetine ve usûl ve furû’da sünnete bağlılığına delâlet eder,”³⁴ demiştir.

Cemaluddin Ebu’l-Mehâsin İbn Tanrıberdi el-Atabeği (813-874): “İmam, hâfız, huccet, munnekkîd...hadis dalında otorite idi,”³⁵ demiştir.

İbnu’l-İmâd el-Hanbelî (ö.1089/1678): “İbn Nâsiruddîn demiştir ki; İbn Mâce, büyük imamlardan biridir ve İslâm’ın kitaplarından biri olan Sunen’in sahibidir, büyük ve sika bir hâfızdır,”³⁶ demiştir.

Ömer Rıza Kehhâle (1905-1987): “Muhaddis, hâfız, hadis ilimlerinde bilgili, müfessir ve tarihçidir,”³⁷ demiştir.

Zirikli: “Hadis ilminde önde gelenlerdendir,”³⁸ demiştir.

Yukarıda görüşleri serdedilen ulemanın çoğunluğu İbn Mâce’yi ta’dil eden, hatta öven sözler sarfetmişlerdir. Özafşar’ın da dediği gibi, bu kabil iltifatlar, kültür tarihimizin neredeyse ayırıcı vasfını almıştır. Çoğu zaman eser karizmaları vücuda getirmeye matuf bu çeşit beyanlara, hemen her eser ve müellifi ile ilgili olarak rastlamak mümkündür. Eserleri gerçek değeri konusundaki anlayışı duygusal bir zemine kaydıran bu nevi beyanların, hangi psiko-sosyal ve kültürel atmosferin veya motivasyonun sonucu ortaya çıktığı, müstakil bir tetkik konusudur.³⁹ Kanaatimizce bu sözler objektiflikten biraz uzak, mübalağayla ifade edilmiş sözlerdir. Çünkü hadis râvîlerinin biyografilerine dair eserlerde, müelliflerin çeşitli eğilimlerinin etkili olduğu gözden uzak tutulmamalıdır. Ehl-i Sünnetin en muhafazakâr kanadını oluşturan hadis ehlinin; Şia, Mürcie, Mu’tezile, İbâdiye, Rey Ehli gibi, kendi dışındaki mezhep mensuplarına karşı yeterince tarafsız davranmış olduklarını düşünmek zordur.⁴⁰ Demek ki ilk dönemlerde mez-

31 ez-Zehebi, *Tezkiratu’l-Huſſâz*, II/636.; *Terâcimu’l-Eimmeti’l-Kibâr*, s. 157.

32 ez-Zehebi, *Siyeru A’lâmi’n-Nubelâ*, XIII/278-279.

33 ez-Zehebi, ez-Zehebi, *Terâcimu’l-Eimmeti’l-Kibâr*, s. 158.

34 İbn Kesir, *el-Bidâye ve’n-Nihâye*, XI/52.

35 Tannberdi el-Atabeği, *en-Nucûmu’z-Zâhira*, III/70.

36 İbnu’l-İmâd el-Hanbelî, *Şezerâtu’z-Zeheb*, II/164.

37 Kehhâle, *Mu’cemu’l-Muellifin*, XII/115.

38 Zirikli, *el-A’lâm*, III/1002.

39 Özafşar, *Rivâyet İlimlerinde eser Karizması ve Müslim’in el-Câmiu’s-Sahîh’i*, s. 294.

40 Kırbaçoğlu, *Alternatif Hadis Metodolojisi*, s. 153.

hep faktörü ve İslâmî tenkid geleneğinin yeterince oluşmamış olması,⁴¹ “*Kütüb-i Sitte*” kavramının terminolojiye girmesinden sonraki dönemlerde ise, bir eserin “*Kütüb-i Sitte*”ye dâhil edilmiş olması, ihtiva ettiği hadislerin de mutlak surette sahih olması anlamına geldiği gibi yanlış bir anlayışın hâkim görüş haline gelmesi ve bu kavramın -adeta- dokunulmazlığı, yukarıdaki sübjektif diyebileceğimiz değerlendirmelerin temelinde yatan etmenlerdir, diyebiliriz. Öyle ki, özellikle el-Buhârî ve Muslim’in eserleri müslüman âlimlerin gözünde o kadar büyük bir otoriteye sahip olmuştur ki, onlar artık bir kaynak olarak ve kutsallık açısından ancak Kur’an’ın yanında [bir eser] olarak kabul edilmiştir.⁴² Şimdi burada şu önemli soruyu sormak durumundayız: Tamamı 4341 hadisten oluşan *es-Sunen*’de munker, mevzû ve delil olarak kullanılamayacak 1.000 (bin) kadar hadisin bulunması,⁴³ Ebû Dâvud ve Tirmizî gibi müelliflerin, zayıf hadisler rivâyet ettikleri zaman kitaplarında bu hadislere çoğunlukla işarette bulunmalarına rağmen, İbn Mâce’nin mevzû hadisleri yazdığında bile, herhangi bir işarette bulunmaması⁴⁴ İbn Mâce ve *es-Sunen*’i için bir nâkisa, bir cerh sebebi değil midir? Böyle birisi nasıl “*hâfız*”, “*imam*”, “*sika*”, “*sebt*” ve “*hucce*” şeklinde tavsif edilebilir?

Bununla beraber, *es-Sunen*’in tertibinin güzelliği, tekrarları az oluşu ve en önemlisi bâb başlıklarının fıkıh konularına göre tespit edilmesi, bu sebeple de kullanımının son derece kolay olması onun takdir edilecek taraflarından bazılarıdır. Ne var ki bütün bu özellikler, yukarıda dile getirdiğimiz kaygılarımızı gidermeye yetmemektedir.

İbn Mâce ve *es-Sunen*’i ile ilgili bu özet bilgiden sonra, *es-Sunen*’in zâtî ve tarihi değerini tespiti mümkün verebileceğini düşündüğümüz bazı noktaları ele almak istiyoruz.

II. İBN MÂCE’NİN KAYNAKLARI

Rivâyet külliyyatımızla ilgili olarak üzerinde durulması gereken en önemli hususlardan biri de bunların kaynakları meselesidir. Esasında rivâyetlerin kaynağı ve nakli konusu, öteden beri tam olarak netliğe kavuşturulamamış bir konudur. Haberlerin şifâhî mi yoksa kitâbî mi nak-

41 Hocamız Mehmed S. Hatiboğlu’nun, henüz basılmamış olan *İslâmî Tenkid Zihniyeti ve Hadis Tenkidinin Doğuşu* adlı doktora tezi (Ank. 1962), bu sahada önemli bir boşluğu doldurmaktadır. Hatiboğlu, “İslâmî Tenkid Zarureti” çerçevesinde pek çok makale kaleme almıştır. İslâmiyât Dergisi, Nisan-Haziran 1998, cilt, 1; sayı, 2’de yayınlanan “*Kültürel Mirasımızı Tenkid Zarureti*” adlı makale bunlardan sadece birisidir. Hocamızın diğer makaleleri için bk., Hatiboğlu, *Müslüman Kültürü Üzerine*, Kitâbiyât, I. bsk. Ankara, 2004.

42 Juynboll, G.H.A., *Modern Mısır’da Hadis Tartışmaları*, (çev. Salih Özer), I. bsk., Ankara Okulu Yay., Ank., 2000, s. 16.

43 ez-Zehbî, *Siyeru A’lâmi’n-Nubelâ*, XIII/278-279.

44 M.Mustafa el-Azamî, *Hadis Metodolojisi ve Edebiyatı*, s. 170.

ledildiği noktasında farklı kanaat ve tercihler vardır. Elbette ki biz bu konunun detaylarına girecek değiliz. Ancak, özellikle asırlarca İslâm kültürünün en mutemet rivâyet külliyatı kabul edilen eserlerin kaynaklarının da tam olarak bir netliğe kavuşturulması zaruretinin altını çizmek istiyoruz. İsnad sistemi ve bu sistemde kullanılan *Haddesenâ*, *Ahbaranâ* v.b. ifadeler, haberlerin şifâhî olarak nakledildiği gibi yaygın bir kanaate yol açmıştır. Genellikle müslüman alimler bunu bir meziyet kabul ederek savunmuşlardır. Goldziher (1850-1921) başta olmak üzere, batılı bir takım araştırmacılar, bu şifâhî nakil geleneğini İslâm rivâyet sisteminin yumuşak karnı olarak görmüşler, muteber ve meşhur hadîs mecmualarının malzemelerinin şifâhen toplandığını ima etmişlerdir.⁴⁵ Diğer taraftan bazı müslüman araştırmacılar ise, rivâyetlerin en azından bir kısmının Hz. Peygamber'in sağlığında yazılmaya başlandığını ve bunların artan oranda yazılarak nakledildiğini savunmuşlardır.⁴⁶ En azından hicri ikinci asrın ilk çeyreğinden sonra yazılı kaynaklardan yoğun bir biçimde yararlanıldığı ve bunun tasnif döneminde tabii bir nakil sistemi haline dönüştüğü anlaşılmaktadır.⁴⁷

Yaptığımız bir çalışma⁴⁸ sonucunda, İbn Mâce'nin, eserinde topladığı rivâyetlerin önemli bir bölümünün yazılı kaynaklardan alındığı kanaati bizde hasıl olmuştur. Yine aynı çalışmaya göre onun, kendisinden bizzat nakilde bulunduğu râvî sayısı üç yüz üç (303)'tür. Fakat bu üçyüz üç râvî içerisinde on dört (14)'ü, rivâyetlerin 2789 tanesinin kaynağı olarak gözükmektedir. Öyleyse adı geçen 303 râvîyi ve özellikle de *es-Sunen* hadîslerinin yaklaşık 2/3'ünün alındığı 14 muhaddisi daha yakından tanımak gerekmektedir. Bu, hem o râvîleri ve eserlerini hem de İbn Mâce ve *es-Sunen*'ini daha iyi tanımak ve haklarında objektif kanaatler ortaya koyabilmek için gereklidir. Çünkü âlimlerin güvenilirliği ve değeri, bir bakıma hocalarının güvenilirliği ve değeri ile doğru orantılıdır.

Şimdi İbn Mâce'nin sırasıyla en çok hadîs aldığı 14 râvînin *es-Sunen*'deki hadîs sayısı, cerh-ta'dîl değerlendirmeleri ve eserlerinin olup olmadığına dair bir tabloyu sunmak istiyoruz:

45 ...Goldziher'in bu konuda net bir fikre sahip olmadığı anlaşılmaktadır. Onun bu konudaki çelişkili tutumuyla ilgili olarak bkz. Sezgin, *Ma'mer b. Râşid'in Câmî'i*, Türkiyât Mec., XII/116, 117, İstanbul, 1955.

46 Bunlardan bir tanesi de A'zamî'dir. O *İlk Devir hadîs Edebiyatı* isimli çalışmasında bu tezi savunmuştur. Özellikle rivâyet kipi olarak kullanılan *haddesenâ*, *ahbaranâ*, *an* ve benzeri ifadelerin, sadece şifâhî nakle delâlet etmediğini, yazılı bir nüshadan kaydettirmek veya nakletmek manasına da geldiğini ifade etmiştir. bkz., A'zamî, age, s. 265-272. A'zamî'den çok daha önce batıda Sprenger, ülkemizde ise Fuat Sezgin, haberlerin yazılı olarak nakledildiğine dikkat çekmişlerdir...

47 Özafşar, *agm.*, s. 295.

48 "*İbn Mâce'nin Sunen'inin Kaynakları*" adlı bu çalışmamız, Fırat Üniversitesi Bilimsel Araştırma Projeleri Birimi (FÜBAP) tarafından desteklenmiştir. Proje no: 563, Elazığ, 2004.

	RÂVİ İSMİ	HADİS SAYISI	CERH/TA'DİL DEĞERLENDİRME	ESERİ	
				VAR	YOK
1	Ebü Bekr b. Ebî Şeybe (ö.235/849)	1071	Sika, hâfız	*	
2	Ali b. Muhammed et-Tanâfisi (ö.233/847)	357	Sika, âbid		*
3	Hişâm b. Ammâr (153-245)	293	Sadûk	*	
4	Muhammed b. Beşşâr el-Bundâr (167-252)	185	Sika	*	
5	Muhammed b. Yahyâ en-Neysâbüri ez-Zuhli (ö.258/871)	183	Sika, hâfız	*	
6	Muhammed b. Abdillâh b. Numeyr (ö.234/848)	106	Sika, hâfız, fâdil	*	
7	Muhammed b. Sabbâh (ö.227/841)	102	Sika, hâfız	*	
8	Muhammed b. Rumh (ö.243/857)	95	Sika, sebt		*
9	Ebü Kurayb Muhammed b. Alâ (160-248)	87	Sika, hâfız	*	
10	Abdurrahmân b. İbrahim ed-Dimeşki (Duhaym) (170-245)	73	Sika, hâfız, mutkin	*	
11	Nasr b. Ali el-Cehzami (ö.250/864)	66	Sebt		*
12	Suveyd b. Said (ö.240/854)	63	Önceleri sadûk		*
13	Bekr b. Halef (Ebû Bişr) (ö.240/854)	56	Sadûk		*
14	Ya'kûb b. Humeyd b. Kâsib (ö.241/855)	52	Sadûk, bazen vehm eder	*	
	Toplam	2789		9	5

Buradan anlaşılmaktadır ki; Ebû Bekr b. Ebî Şeybe'nin, İbn Mâce'nin şeyhleri içerisinde ayrı bir yeri vardır. Onun bu şeyhinden rivâyet ettiği hadis sayısı, *Sunen*'deki toplam hadis sayısı (4341)'nin ¼'ünden daha fazladır. Rivâyet edilen bu hadislerin çok büyük bir bölümü İbn Ebî Şeybe'nin özellikle "*Kitâbu'l-Musannef*" adlı eserinden, esasa taalluk etmeyen ihtisâr ve taktî gibi ufak değişikliklerle nakledilmiştir. Bu kanaate, *es-Sunen*'deki İbn Ebî Şeybe'den alınan hadislerin *el-Musannef*'teki yerleriyle yaptığımız birebir karşılaştırma sonucu varmış bulunuyoruz.⁴⁹ O halde ortada "*Kitâbu'l-Musannef*" mevcutken ve hadisçilerin takdirini kazanmışken,⁵⁰ hangi sebep İbn Mâce'yi bir eser te'lif etmeye itmiştir? Başka bir ifadeyle, *Sunen*'in *Musannef*'e göre ayırıcı özellikleri var mıdır, varsa nelerdir? Zaten *Sunen*'in eleştiri konularından birisi de az sayıda ve belli kaynaklardan rivâyet edilmiş olmasıdır. Bizim tespitlerimiz de bu yöndedir. Ayrıca Ahmet Özel'in *es-Sunen* hakkında "az sayıda kaynaktan derlenmiş olup, büyük çapta İbn Ebî Şeybe'nin *el-Musannef*'ine dayanmaktadır"⁵¹ şeklindeki değerlendirmesi de bizim bu tespit ve görüşümüzü destekler mahiyettedir.

49 Bk., Erkaya, "*İbn Mâce'nin Sunen'inde Bulunan İbn Ebî Şeybe Hadislerinin el-Musannef'teki Yerleri İle Karşılaştırılması. (Sened ve Metin Farklılıklarının Tespiti)*" (Yayınlanmamış Çalışma).

50 el-Hatib el-Bağdâdî, *Târîhu Bağdâd*, I-XIV, Dâru'l-Kutubi'l-Arabî, Beyrut, ts., X/66-70.; Ahmed b. Hanbel, *el-Cerh ve't-Ta'dîl*, V/160. (Ebû Abdullah Muhammed b. Ahmed b. Abdilhâdî ed-Dimeşki es-Sâlihî, *Tabakâtu Ulemâi'l-Hadis*, I-IV, Beyrut, 1996, II/84-85.

51 Ahmet Özel, *Haneî Fıkıh Âtimleri*, T.D.V. Yay. Ankara, 1990, s. 161.

Biz de bu noktadan hareketle İbn Hacer'in *Takrību't-Tehzib*'ini esas almak suretiyle İbn Mâce'nin şeyhleri hakkında yapılan cerh-ta'dil değerlendirmelerini ortaya koymaya çalıştık. Ancak 303 şeyhin 270i hakkında cerh-ta'dil değerlendirmesi tespit ettiğimiz halde, kalan 33'ü ile ilgili bu yönde bir bilgiye rastlayamadık. Elde ettiğimiz verileri de [Ek.I] de verdik

Tabloda görüldüğü gibi, râvilerin tamamı hakkında ta'dil lafızları kullanılmıştır. Bu lafızların önemli bir bölümü (on tanesi) ta'dilin II. mertebesinde bulunan ve hadisiyle ihticâc edilen "*sika*" ve "*sebt*" değerlendirmesiyle; üçü ta'dilin V. mertebesinde bulunan ve hadisinin i'tibar için alındığı "*sadûk*" değerlendirmesiyle gelmiştir.⁵² Sadece Suveyd b. Saîd hakkında, "*yaşlanmadan önce sadûk*" olduğu şeklinde bir tespit mevcuttur. Burada dikkate alınması gereken husus şudur: Mezkur 14 râvî İbn Hacer tarafından cerh edilmemiş aksine sika, sebt, sadûk gibi ta'dil lafızlarıyla tavsif edilerek övülmüştür.

Bunu, aşağıda vereceğimiz, râvilerin kısa biyografilerinde de görmek mümkündür. Ancak burada şunu da hemen vurgulayalım ki, bu şeyhlere ait isnat zinciriyle gelen bazı hadislerin senet, metin, ya da hem senet hem de metin yönüyle tenkide maruz kaldıkları ve hatta mevzû addedildikleri de bir gerçektir.⁵³ Dolayısıyla mezkur 14 râvî ve ta'dil edilen diğer râvîlerin rivâyetleri mutlak manada sahihtir denemez. Bütün bunlarla beraber *es-Sunen*'ini önemli ölçüde sağlam kaynaklardan alındığını söylemek de yanlış olmasa gerektir.

Tabloda ayrıca, 14 râviden 9'unun eser sahibi olduğu görülmektedir. Bütün şeyhler içerisinde de eseri olanların sayısı 26; bunlardan gelen hadis sayısı ise 2347'dir. Bu da, bizde *es-Sunen*'in yarıdan fazlasının yazılı kaynaklardan alınmış olduğu yönünde bir fikrin oluşmasına sebep olmaktadır. *es-Sunen*'deki İbn Ebi Şeybe hadislerinin *el-Musanna*'taki yerleriyle yaptığımız birebir karşılaştırmada ulaştığımız sonuç, esasen bizim bu görüşümüzün temelini oluşturmaktadır. Orada % 80-90 itibarıyla, kitap/bölüm, bâb başlıkları ve hadislerin ilgili bölümlere dağıtılması aynıdır.

Burada, [Ek. II]'de verdiğimiz, İbn Mâce'nin şeyhlerinin cerh-ta'dil değerlendirmelerinin de bulunduğu tablonun bir özetini sunup, tabloyu kısaca yorumlamak istiyoruz:

52 Ta'dil lafızlarına ait mertebelendirme, Zafer Ahmed et-Tehânevî'ye ait *Yeni Usûl-i Hadis* (terc. İbrahim Canan, İzmir, 1982) adlı kitabın sonundaki listeye göre yapılmıştır.

53 Bu hadisler, adı geçen doktora çalışmamızda "*es-Sunen*'de Mevzû Olduğu İddia Edilen Hadisler" başlığı altında incelenmiştir.

Cerh/Ta'dil Değerlendirme	Râvî Sayısı	Hadis Sayısı
Sika	59	473
Sika, sebt	6	180
Sika, hâfız	24	1594
Sika, hâfız, mutkin	1	73
Sika, hâfız, Fâdıl	1	106
Sika, hâfız, âbid	1	28
Sika, mutkin	1	3
Sika, fakih	1	1
Sika, âlim	1	2
Sika, âbid	2	358
Sika, ârif	1	1
Sika, Fâdıl	2	11
Sika, zâbit	1	2
Sebt	1	66
Sadûk	104	869
Sadûk, hâfız	1	6
Sadûk, âbid	1	6
Sadûk, hata yapar	11	108
Sadûk, bazen hata yapar	2	8
Sadûk, bazen vehm eder	4	61
Sadûk, lehu evhâm	2	2
Sadûk, lehu evhâm, mudellis	1	27
Sadûk, gaflet sahibi	1	1
Sadûk, yehimu	4	8
Sadûk, fihi leyyin	1	6
Makbûl	19	33
Lâ be'se bihi	3	13
Önceleri sadûk	2	76
Hâfız, sadûk	1	12
Hâfız, zayıf	1	6
Munkeru'l-hadis	1	2
Mestûr (Mechûlu'l-hâl)	1	1
Zayıf	4	27
Meçhûl	1	1
Lâ Yu'raf	1	1
Leyse bi'l-kaviyy	1	3
Toplam	270	4175

Tabloyu önce rakamsal olarak ele alalım.

Takrîb'te tespit edebildiğimiz râvî sayısı: 270

Bu râvîlerden ta'dil edilenlerin sayısı: 261

Ta'dil edilen râvilerden alınan hadis sayısı: 4140

Cerhedilen râvilerin sayısı: 9

Cerhedilen râvilerden alınan hadis sayısı: 35

Cerh-Ta'dil edilen râvilerden alınan toplam hadis sayısı: 4175

4341 hadisin 303 farklı râvîden rivâyet edildiğini düşünürsek;

Takrîb'te tespit edemediğimiz râvî sayısı:33

Bu râvîlere tekabül eden hadis sayısı: 166

Burada şu sorular akla gelmektedir: Pratikte bu verilerin anlamı nedir? Bu veriler vakıayla örtüşmekte midir? Cerhedilen râvilerden alınan hadis sayısı 35 olduğuna göre, İbnu'l-Cevzî ve diğer âlimlerin mevzû saydıkları 100'e yakın hadisi ne ile izah etmek gerekir? Öncelikle şunu belirtmeliyiz ki, bu verilerin pratikte fazla bir anlamı yoktur. Çünkü yukarıda da bahsettiğimiz gibi, kendilerinden “*sîka*”, “*sebt*”, “*sadûk*”, “*hâfız*”, “*mutkin*”, “*âlim*”, vs. diye basedilen bu şahısların rivâyet ettikleri hadislerin isnat zincirinde “*kezzâb*”, “*munkeru'l-hadis*”, “*yadau'l-hadis*”, “*mudellis*” vb. şeklinde tavsif edilen ve şiddetli eleştirilere maruz kalan râviler mevcuttur. O halde bu râviler nasıl “*sîka*”, “*sebt*”, “*sadûk*”, ... olabiliyorlar? Kanaatimizce bu değerlendirmeler -en azından bazıları- subjektif ve biraz da mübalağalıdır. Her râvî için aynı şeyi söyleyemeyeceğimizi burada tekrarlamakta fayda görüyoruz.

Şimdi birinci tabloda verdiğimiz İbn Mâce'nin en çok hadis aldığı 14 râvînin biyografilerine kısaca bir göz atalım:

Ebû Bekr b. Ebî Şeybe (159-235): Hadis ilminin büyük imamlarından birisi olan râvî,⁵⁴ aslen Vâsıtlı olup,⁵⁵ Kûfe'de yerleşmiş ve Kûfe ehlinen sayılmıştır.⁵⁶ Ömrünün son zamanlarını Bağdat'ta geçiren ve orada hadis rivâyetinde bulunan⁵⁷ İbn Ebî Şeybe; Ebû'l-Ahvas, Abdullah b. Mubârek, Şureyk, Huşeym, Ebû Bekr b. Ayyâş, Sufyân b. Uyeyne, Hafs b. Ğıyâs, Abdullah b. Numeyr ve Vekî' b. Cerrâh gibi pek çok muhaddisten rivâyet-te bulunmuştur.⁵⁸ Halife Mutevekkil döneminde Bağdat'a geldiği zaman, derslerinin yaklaşık otuz bin kişi tarafından takip edildiği söylenmektedir.⁵⁹ Onun hadis serd ve rivâyetinde eşsiz olduğunu Ebû Zur'a er-Râzî'den nakleden Dehlevî şöyle demektedir: “Hadis müzakeresi söz konusu olduğunda

54 İbn Hacer, *Tehzibu't-Tehzib*, VI/3-4.; el-Bağdâdî, *age.*, X/66-70.; Dehlevî, *Bustânu'l-Muhaddisin*, s. 99.

55 el-Kettânî, *er-Risâletu'l-Mustatraf*, s. 40.

56 el-Bağdâdî, *age.*, X/66.; ed-Dehlevî, *age.*, s. 99.

57 el-Bağdâdî, *age.*, X/66.; GAS, I/108.

58 el-Bağdâdî, *age.*, X/66.; İbn Hacer, *Tehzibu't-Tehzib*, VI/2.

59 İbnu'l-İmâd, *Şezerât*, II/85.

ezbere en iyi hadis bilen, eser te'lifinde, tertib ve düzen bakımından akranlarından daha üstün olan kişi şüphesiz İbn Ebî Şeybe'dir."⁶⁰

Daha önce de ifade ettiğimiz gibi, İbn Ebî Şeybe, 1071 rivâyetle adeta *Sunen*'in omurgasını teşkil etmektedir.⁶¹ Bu da *Sunen*'deki toplam hadisin ¼'ünden daha fazladır. İbn Ebî Şeybe'den el-Buhârî (30 hadis), Muslim (1540 hadis), Ebû Dâvud ve -Ahmed b. Ali el-Kâdî ve Zekerîyyâ es-Sâcî vâsıtasıyla- Nesâî de rivâyette bulunmuştur.⁶² Bu ifadeden sadece es-Sahîh ya da sadece es-*Sunen*'deki İbn Ebî Şeybe hadisleri anlaşılmamalıdır. Bu ifadeden anlaşılması gereken, el-Buhârî ve Muslim'in İbn Ebî Şeybe'den rivâyet ettikleri hadislerin, hangi eserlerinde naklettikleri belirtilmeksizin verilmiş toplam sayılar olduğudur.⁶³ Bu durumda ihtiva ettikleri hadis sayısı bakımından, İbn Mâce, en fazla İbn Ebî Şeybe hadisi rivâyet eden muhaddistir. Bunu Muslim ve el-Buhârî takip etmektedir.

İbn Ebî Şeybe'nin çok sayıda eseri mevcuttur. Bunların en meşhuru da elimizde matbu olarak mevcut olan *el-Musannaf* adlı eseridir.⁶⁴ Diğer birkaç önemli eseri de şunlardır: 1-*et-Târîh*, Zâhiriyye, 18 (127a), Berlin, 9409 (113 vrk. 1250 yılları civarında yazılmıştır). 2-*Kitâbu'l-Îmân*, Zâhiriyye, Hadis/279 (14 vrk. Yıl, 623). 1966'da Dımaşk'ta basılmıştır. 3-*Kitâbu'l-Edeb*, Zâhiriyye, 78/7 (137a'dan 183b'ye kadar, h. 7. Asır).⁶⁵

Ali b. Muhammed et-Tanâfisî (ö.233/847): en-Nubâte⁶⁶ lakabıyla da tanınan muhaddis, aslen Küfelidir. Bir müddet Rey'de ikamet etmiş,⁶⁷ daha sonra Kazvîn'e yerleşmiş ve buralarda hadis rivâyetinde bulunmuştur.⁶⁸ Kazvîn'in muhaddisi ve âlimi⁶⁹ olan râvî; sika, sadûk⁷⁰ ve âbid bir kimse olarak nitelendirilmiş ve onuncu tabakadan sayılmıştır.⁷¹ Kazvîn'de ikamet etmesi sebebiyle İbn Mâce'nin ilk hocalarından olduğu söylenebilir.

60 ed-Dehlevî, *age.*, ay.

61 Fuad Sezgin; İbn Mâce'nin İbn Ebî Şeybe'den ne kadar çok faydalandığını göstermek için şöyle der: "İbn Mâce'nin hemen hemen her bâbını Abû Bakr b. Abû Şayba (öl. 235)'den almış olduğunu görmek hadis musannıflarının kendilerinden evvelki musannefattan ne kadar çok faydalandıkları ve kitaplarının bâblarını meydana getirirken daha evvel mevcut olan bâblardan ne kadar çok şey aldıkları hususunda kâfi bilgi vermektedir." Fuad Sezgin, *Buhârî'nin Kaynakları Hakkında Araştırmalar*, İstanbul, 1956, s. 81.

62 İbn Hacer, *age.*, VI/2-3.; ez-Zehebî, *el-Kâşif*, II/124, no: 2981.

63 Nihat Yatkın, el-Buhârî'de 20; Muslim'de ise 1300 civarında İbn Ebî Şeybe hadisi tespit ettiğini söylemektedir. bk., *agmîf.*, *Ebû Bekr İbn Ebî Şeybe ve Kitâbu'l-Musannefi* (yayınlanmamış doktora tezi) A.Ü.S.B.E. Erzurum, 1998, s. 158-160.

64 İbn Ebî Şeybe, Abdullah b. Muhammed b. Ebû Bekr, *el-Musannaf fi'l-Ehâdisi ve'l-Âsâr*, (tahk. Saîd Muhammed Lahhâm), I-VIII + Fihrist, Dâru'l-Fikr, Beyrut, 1409/1989.

65 Sezgin, *Târîhu't-Turâsi'l-Arabî*, I/207. Diğer eserleri için bk., Yatkın, *agt.*, s. 56-63.; Kemal Sandıkçı, *İlk Üç Asırda İslâm Coğrafyasında Hadis*, s. 214.

66 İbn Hacer, *age.*, VII/378.

67 İbn Hacer, *age.*, VII/378.

68 İbn Hibbân, Muhammed b. Ahmed Ebû Hatim el-Bustî, *Kitâbu's-Sikât*, I-X, I.bsk., Dâru'l-Fikr, Beyrut, 1402/1982, VIII/487.

69 ez-Zehebî, *Tezkira*, II/445.

70 İbn Hacer, *Tehzîbu't-Tehzîb*, VII/379.

71 İbn Hacer, *Takrîbu't-Tehzîb*, II/43.

O, Hafs b. Ğiyâs, Veki', Abdullah b. Numeyr, Velid b. Muslim, Ebû Bekr b. Ayyâş,⁷² Ya'lâ b. Ubeyd, Muhammed b. Ubeyd, Ebû Muâviye, Sufyân b. Uyeyne, Abdullah b. Vehb gibi zâtlardan rivâyette bulunmuştur. Onun hakkında Ebû Hâtim; "iyilik ve fazilet yönünden bana Ebû Bekr b. Ebî Şeybe'den daha sevimlidir."⁷³ Ancak Ebû Bekr b. Ebî Şeybe ondan daha çok hadis bilir ve daha zekîdir,"⁷⁴ demiştir.

el-Musned'inden, İbn Mâce'nin dışında Ebû Zur'a er-Râzî, Ebû Hâtim er-Râzî ve en-Nesâî (Ubeyd b. Saîd⁷⁵ ve Ziyâd b. Eyyub kanalıyla) hadis nakletmişlerdir.⁷⁶

Hadîsleri bize İbn Mâce'nin *Sunen*'i vasıtasıyla ulaşan⁷⁷ Ali b. Muhammed et-Tanâfîsî, çizelgede de görüldüğü gibi 375 hadisle *Sunen*'de en çok hadisi bulunan ikinci râvidir.

Hişâm b. Ammâr (153-245): Şam'da doğup⁷⁸ büyüyen ve orada vefat eden⁷⁹ muhaddisin çok sayıda hadis bildiği ve Ebû Zur'a er-Râzî'nin, hakkında, "Hişâm'a yetişemeyen (ondan hadis dinlemeyen) kimsenin ilminden on bin hadis tenzil etmesi gerekir", dediği nakledilir.⁸⁰ Ahmed b. Ebî'l-Havârî (ö.246/860)⁸¹ ise, "Hişâm gibi birinin bulunduğu bir beldede eğer hadis rivâyet edersem, sakallarımı kesmem gerekir,"⁸² demiştir. Hişâm b. Ammâr, İbn Lehî'a, Hıkl b. Ziyâd, İsmail b. Ayyâş ve el-Velid b. Muslim'den rivâyetlerde bulunmuştur.⁸³ Hadîs rivâyetine karşılık ücret aldığı⁸⁴ da iddia edilen Hişâm b. Ammâr'ın, bazı munker hadisler rivâyet ettiği⁸⁵ de zikredilmektedir. Ebû Dâvud da, onun, aslı olmayan dört yüz hadis naklettiğini söyler.⁸⁶ Hakkında, son zamanlarda hafızasının bozulduğuna⁸⁷ dair bilgiler mevcut olan râvî, ayrıca şülikle de itham edilmiştir.⁸⁸

72 İbn Hacer, *Tehzibu't-Tehzib*, VII/379.

73 İbn Hacer, *Tehzibu't-Tehzib*, VII/379.; ez-Zehabî, *en-Nubelâ*, I/459, 460.

74 ez-Zehabî, *Tezkira*, II/445.; *el-Kâşif*, II/294, no: 3019.

75 İbn Hacer, *Tehzibu't-Tehzib*, VII/379.

76 ez-Zehabî, *Tezkira*, II/445.

77 ez-Zehabî, *Tezkira*, II/445.

78 İbn Sa'd, Muhammed, *Kitabu't-Tabakât el-Kebîr*, I-VIII+Fihrist, Dâru Sadr, Beyrut, ts., VII/473.; ez-Zehabî, *Tezkira*, II/451.

79 ez-Zehabî, *Mizân*, IV/304.; ez-Zirikli, *el-A'lâm*, IX/86., İbn Hacer, *Tehzibu't-Tehzib*, XI/53.

80 ez-Zehabî, *Mizân*, V/428.; İbn Hacer, *Tehzibu't-Tehzib*, XI/54.

81 ez-Zehabî, *el-Kâşif*, I/62, no: 50.

82 ez-Zehabî, *Mizân*, V/428.

83 İbn Hacer, *Tehzibu't-Tehzib*, XI/51, 52.

84 ez-Zehabî, *Mizân*, IV/428.; *el-Muğnî*, II/479, no: 6756.; İbn Hacer, *Tehzibu't-Tehzib*, XI/53.; İbnu'l-İmâd, *Şezerât*, II/110. Hatta öyle ki "her iki varağa bir dirhem alır ve bunu şart koşardı" denmektedir. bk., ez-Zehabî, *Mizân*, IV/428.; İbn Hacer, *Tehzibu't-Tehzib*, XI/53.

85 ez-Zehabî, *el-Muğnî*, II/479.

86 ez-Zehabî, *Mizân*, V/427.; *el-Muğnî*, II/479.; İbn Hacer, *Tehzibu't-Tehzib*, XI/53.; İbnu'l-İmâd, *age.*, II/110.

87 ez-Zehabî, *el-Muğnî*, II/479.; İbnu'l-İmâd, *age.*, II/110.

88 ed-Dineverî, Abdullah b. Muslim b. Kuteybe, *el-Maârif*, I-II, (Tashih ve Ta'lik, Muhammed İsmail Abdullah es-Sâvî), II. bsk., Dâru İhyâit-Turâsî'l-Arabî, Beyrut, 1970, I/268.

Hişâm b. Ammâr, 293 hadisle *Sünen*'de en fazla hadîsi olan üçüncü râvîdir. el-Buhârî'nin *Sahîh*'inde ise, dört tane hadîsi vardır.⁸⁹

Eserleri: 1-*el-Musned*.⁹⁰ 2-*Avâlî Ehâdîsi Mâlik*. (Hişâm b. Ammâr'ın Mâlik'ten rivâyetlerinden bir gurup hadîs). Yazma, Zâhiriyye mecmû, 98 (57a-61a, 559 h.).⁹¹ 3-*el-Fevâid*.⁹² 4-*el-Hadîs Cûz*.⁹³ Nûsha: Zâhiriyye, mecmû, 60/10, (125a-134a; 7. Asır), 63/11, (153a-164a; 7. Asır).⁹⁴ 5-*Kitâbu'l-Meb'as*. (Meğazi'ye dair).⁹⁵ *Kitâbu Fadâilî'l-Kur'ân*.⁹⁶

Muhammed b. Beşşâr el-Bundâr (167-252): Basralı olan ve Basra hadîsini çok iyi bilen; *mutkin*/güvenilir, *sadûk*, hadîsi çok ve *sika*⁹⁷ bir kimse olan râvî, memleketinin çok sayıda hadîsini topladığı için "*Bundâr*" lakabını almıştır.⁹⁸ Dokumacılıkla uğraşan⁹⁹ Bundâr'ın hocalarından bazıları: Mu'temir b. Suleyman, Yahyâ el-Kattân, ve Ğunder'dir. el-Bağavî, İbn Huzeyme, Ebû'l-Abbâs es-Serrâc ve Ebû Dâvud ise, talebelerinden bazılarıdır.¹⁰⁰

"*Râviyetu'l-İslâm*" sıfatına layık görülmekle beraber, şiddetli tenkitlere maruz kalmıştır. Ebû Dâvud kendisinden elli bin hadîs yazdığını,¹⁰¹ Fellâs ise, onun Yahyâ'dan yalan rivâyette bulunduğunu söylemiştir. Onun, başkalarının tasnif ettiği eserleri imkân bulması halinde çalmaktan kaçınmayacağı nakledilmektedir. Ali b. Medîni, onun naklettiği bir haber için "bu yalandır", demiştir. İbn Maîn'in de onu zayıf bulduğu ifade edilmektedir.¹⁰² Bütün bunlara rağmen el-Bundâr için, "huccet"¹⁰³ ve "ilim ve ahhârda zamanının imamı"¹⁰⁴ olduğu da söylenebilmiştir.

Ondan İbn Mâce 185, *Sahîh*'lerinde el-Buhârî 205, Muslim ise 460 hadîs rivâyet etmiştir.¹⁰⁵

89 İbn Hacer, *Tehzîbu't-Tehzîb*, XI/54.

90 Sandıkçı, *age.*, s. 104.

91 GAS, I/112.; el-Kettânî, *er-Risâletu'l-Mustatrafe*, (terc.), s. 359, dn.; Mücteba Uğur, *Hadîs İlimleri Edebiyatı*, I.bsk., TDV. Yay. Ankara, 1996, s. 56.

92 el-Kettânî, *age.*, s. 178, dn.

93 el-Kettânî, *age.*, s. 148, dn.

94 Uğur, *Hadîs İlimleri Edebiyatı*, s. 55.

95 el-Kettânî, *age.*, s. 222, dn.

96 ez-Zirikli, *el-A'lâm*, IX/86.

97 ez-Zehebi, *Tezkira*, II/511.

98 İbn Hacer, *Tehzîbu't-Tehzîb*, IX/70.

99 ez-Zehebi, *age.*, II/511.

100 ez-Zehebi, *age.*, II/511.; İbn Hacer, *Tehzîbu't-Tehzîb*, IX/70.

101 ez-Zehebi, *age.*, II/511.

102 ez-Zehebi, *Nubelâ*, XII/144-148; İbn Hacer, *age.*, IX/70; *Hedyu's-Sârî*, s. 437. (krş., Özafşar, *agm.*, s. 297.)

103 ez-Zehebi, *Mizân*, IV/410.; *el-Muğnî*, II/559.; İbnu'l-İmâd, *Şezerât*, II/127.

104 ez-Zehebi, *Tezkira*, II/511

105 İbn Hacer, *Tehz. Tehz.* IX/73.

Eseri: *el-Hadîs*. (Cüz).¹⁰⁶ Nüsha: Zâhiriyye, mecmû, 72/10, (121a-129a; 5. asır).¹⁰⁷

Muhammed b. Yahyâ en-Neysâbûrî ez-Zuhlî (ö.258/871): Nisbesinden de anlaşılacağı üzere Nisâbûrludur. Asrının en büyük âlimlerindendir.¹⁰⁸ “Hadîs” ve “İlel”de büyük imamlardan olduğu ve Horasan’da ilim meşihatının onda son bulduğu söylenmektedir.¹⁰⁹ Ahmed b. Hanbel (ö.241/855); “ez-Zuhrî’nin hadislerini Muhammed b. Yahyâ’dan daha iyi bilen kimse görmedim”, demiştir. O, ez-Zuhrî’nin hadisleri üzerinde çalışmış ve onları tasnif etmiştir.¹¹⁰ Bundan dolayı Yahyâ b. Maîn ona, “Sen ez-Zuhrî’nin vârisisin”, demiştir. ed-Dârakutnî ise, “İlminin kusurunu görmek isteyen ez-Zuhlî’nin *İlelu Hadîsi’z-Zuhrî*’sine baksın,”¹¹¹ diyerek onun bu sahadaki bilgisine dikkat çekmiştir. Ebû Bekr b. Ziyâd da onu “*Hadîste emûru’l-mu’minîn*” sıfatına layık görmüştür.¹¹² Abdurrahman b. Mehdî,¹¹³ Esbât b. Muhammed, Ebû Dâvud et-Tayâlisî ve Abdurrazzâk, şeyhlerinden bazılarıdır.¹¹⁴

İbn Mâce’nin 183, el-Buhârî’nin 34 hadîs aldığı¹¹⁵ ez-Zulî’den Ebû Dâvud, et-Tirmizî ve en-Nesâî de rivâyette bulunmuşlardır.¹¹⁶ Muslim’in kendisinden rivayeti yoktur.

Eserleri şunlardır: 1-*ez-Zuhriyât*.¹¹⁷ (İki cilt).¹¹⁸ 2-*Kitâbu İleli’l-Hadîsi’z-Zuhrî*.¹¹⁹ 3-*Kitâbu’t-Tevekkül*.¹²⁰

Muhammed b. Abdullah b. Numeyr (ö.234/848): Kûfeli olan râvî hakkında ez-Zehebi, *sebt hâfız*¹²¹ ve *sika*¹²² derken, Ebû Hâtim, *sika* ve *huccet*,¹²³ en-Nesâî ise *me’mûn*¹²⁴ ve *sika*¹²⁵ demiştir. İbn Hacer’in tavsifi

106 GAS, I/113.; el-Kettânî, *a.g.e.*, s. 169 dn.; Sandıkçı, *age.*, s. 175.

107 Uğur, *age.*, s. 56.

108 İbn Hacer, *Tehzibu’t-Tehzib*, IX/515.; İbnu’l-İmâd, *Şezerât*, II/138.

109 ez-Zehebi, *Tezkira*, II/531.

110 İbnu’l-İmâd, *age.*, II/138.

111 ez-Zehebi, *Tezkira*, II/531.

112 ez-Zehebi, *age.*, II/531. Hakkındaki diğer ta’dil ifadeleri için bk., el-Mizzî, *Tehzibu’l-Kemâl*, XXVI/617-631.

113 İbnu’l-İmâd, *age.*, II/138.

114 ez-Zehebi, *age.*, II/530.; İbn Hacer, *Tehzibu’t-Tehzib*, IX/511, 512.

115 İbn Hacer, *Tehzibu’t-Tehzib*, IX/516.

116 İbn Hacer, *age.*, IX/515.; ez-Zehebi, *el-Kâşif*, III/107, no: 5294. Kendisinden hadîs nakleden diğer muhaddisler için bk., el-Mizzî, *age.*, XXVI/621-22.; ez-Zehebi, *Tezkira*, II/530-32.

117 ez-Zehebi, *Tezkira*, II/531.; el-Kettânî, *er-Risâletu’l-Mustatrafe*, s. 110.; ez-Zirikli, *el-A’lâm*, VIII/3.

118 Kettânî, *er-Risâletu’l-Mustatrafe*, (terc. Yusuf Özbek), s. 224.

119 ez-Zehebi, *age.*, II/531.; Kehhâle, *Mu’cemu’l-Muellifin*, XII/105.

120 ez-Zehebi, *age.*, II/531.

121 Zehebi ve İrâkî’ye göre ta’dilin 1., Şehâvi’ye göre 3. Mertebesinde bulunan bir râvî hakkında kullanılan bir sığa. Böyle bir râvinin rivâyet ettiği hadîs ihticâc için alınır. Aydınli, *age.*, s. 136.

122 ez-Zehebi, *Tezkira*, II/439.

123 ez-Zehebi, *age.*, II/440.; *en-Nubelâ*, XI/456.; İbn Hacer, *Tehzibu’t-Tehzib*, IX/283.

124 İrâkî’ye göre ta’dilin 3., Şehâvi’ye göre 5. mertebesinde bulunan bir râvî hakkında kullanılan bir sığa. Böyle bir râvinin rivâyet ettiği hadîs yazılır ve araştırılır, ihtibâr için alınır. Aydınli, *age.*, s. 95.

125 ez-Zehebi, *Tezkira*, II/440.; *en-Nubelâ*, XI/456.; İbn Hacer, *Tehzibu’t-Tehzib*, IX/283.

ise, *sika*, *hâfız* ve *fâdul*, şeklindedir.¹²⁶ Sünnet, ilim zühd ve fehmi şahsında birleştiren İbn Numeyr'e Ahmed b. Hanbel'in "İrak'ın incisi"¹²⁷ dediği ve çok aşırı bir saygı gösterdiği nakledilmektedir.¹²⁸ Ashâbu'l-hadis¹²⁹ ten olan ve İbn Hibbân'ın, *sebt hâfız* ve dinde verâ ehliendir dediği İbn Numeyr'in fakir olduğu ve yaz kış keçeden yapılmış kepenek türü bir elbise giydiği kaydedilmektedir.¹³⁰

İbn Numeyr, babası, Sufyân b. Uyeyne, Muttalib b. Ziyâd,¹³¹ Mervân b. Muâviye, İsmail b. Uleyye ve Zeyd b. Hubâb'tan rivâyetlerde bulunmuştur.¹³² Kendisinden de et-Tirmizî ve en-Nesâî, el-Buhârî vasıtasıyla olmak üzere¹³³ Kütüb-i Sitte imamlarının tamamı,¹³⁴ Bakıy b. Mahled, Ebû Ya'lâ¹³⁵ ve Yakub b. Şeybe¹³⁶ rivâyette bulunmuştur.

İbn Mâce bu şeyhinden 106 hadis alırken, el-Buhârî 22, Muslim ise 573 hadis almıştır.¹³⁷

Eseri: *et-Târîh*.¹³⁸

Muhammed b. Sabbâh ed-Dûlâbî¹³⁹ (ö.227/841): Rey'in Dûlâb köyünde doğmuştur.¹⁴⁰ Daha sonra Bağdat'a göçüp, Bâbu'l-Kerh'e yerleşen¹⁴¹ ve orada şöhrat bulan¹⁴² İbn Sabbâh, ölünceye kadar Bağdat'ta yaşamıştır.¹⁴³ O, geçimini elbise dokumacılığıyla (*bezzâz*) temin etmiştir.¹⁴⁴ Meşhur hadis hâfızlarından olan¹⁴⁵ ve Ahmed b. Hanbel'in kendisine hürmet edip,¹⁴⁶ "Şeyhimizdir, sikadır" dediği¹⁴⁷ râvî hakkında İbn Maîn; "*sika-me'mûn*",

126 İbn Hacer, *Takribu't-Tehzib*, II/180.

127 ez-Zehebî, *Tezkira*, II/440.

128 ez-Zehebî, *Tezkira*, II/440.; *en-Nubelâ*, XI/456.; İbn Hacer, *Tehzibu't-Tehzib*, IX/283.; İbnul-İmâd, *Şezerât*, II/81.

129 1. Bütün ihtimamlarını hadis tahsil ve nakline, bilhassa hukukî meselelerde bir haber buldukları sürece celi ve hafî kıyasa müracaat etmeyerek ahkâmı nasslara dayandırmaya önem verdiklerinden dolayı Hicâz ehline, İmâm Mâlik, İmâm Şâfi'i, İmâm Ahmed b. Hanbel vd.nin takipçilerine verilen ad; 2. Hadislere göre amel etmeye gayret eden kimseler; 3. Hadis öğrenim ve öğretimiyle uğraşan kimseler. Aydınli, *age.*, s. 37.

130 ez-Zehebî, *en-Nubelâ*, XI/456.

131 ez-Zehebî, *Tezkira*, II/439.

132 İbn Hacer, *Tehzibu't-Tehzib*, IX/282.

133 İbn Hacer, *Tehzibu't-Tehzib*, IX/282.

134 ez-Zehebî, *el-Kâşif*, III/65, no: 5053.

135 ez-Zehebî, *Tezkira*, II/439.

136 İbn Hacer, *Tehzibu't-Tehzib*, IX/282.

137 İbn Hacer, *Tehzibu't-Tehzib*, IX/282.

138 İbn Mâkûlâ, *el-İkmâl*, 7/363'ten naklen (*Sandıkçı*, s. 212.)

139 Bu lafız, Dûlânî şeklinde de yazılmıştır. bk., İbn Hacer, *Takribu't-Tehzib*, II/171, no: 318.

140 el-Mizzî, *a.g.e.*, XXV/390, no: 5298.; ez-Zehebî, *Tezkira*, II/442, no: 448.; *Mizân*, V/29, no: 7691.; İbn Hacer, *Tehzibu't-Tehzib*, IX/230.; ez-Zirikli, *el-A'lâm*, VII/35.

141 İbn Sa'd, *Tabakât*, VII/342.

142 ez-Zirikli, *el-A'lâm*, VII/35.

143 Yâkût el-Hamevî (ö.626/1228), *Mu'cemu'l-Buldân*, I-V, Dâru Sadr, Beyrut, ts., II/485.

144 ez-Zehebî, *Tezkira*, II/441.; İbn Hacer, *Tehzibu't-Tehzib*, IX/229.; ez-Zirikli, *el-A'lâm*, ay.

145 ez-Zehebî, *age.*, II/442.; İbn Hacer, *age.*, IX/230.; *Takribu't-Tehzib*, II/171.

146 el-Mizzî, *age.*, XXV/389.; ez-Zehebî, *Tezkira*, ay.; İbn Hacer, *Tehzibu't-Tehzib*, ay.

147 el-Mizzî, *age.*, ay.; İbn Hacer, *Tehzibu't-Tehzib*, ay.

Yâkûb b. Şeybe, “*Sika, sâhib-i hadîs*”¹⁴⁸; Ebû Hâtîm ise “*Sika-huccet*” demişlerdir.¹⁴⁹ Bununla beraber el-Ezdî, râvîyi “*Mechûl*” olarak nitelendirmiştir.¹⁵⁰

Onuncu tabakaya dâhil edilen¹⁵¹ Muhammed b. es-Sabbâh'ın hocalarından bazıları şunlardır: Şerîk b. Abdillâh, Huşeym,¹⁵² Hafs b. Ğıyâs, Abdullah b. Mubârek, Sufyân b. Uyeyne.¹⁵³ Kendisinden rivâyette bulunan öğrencilerinden birkaçını ise şu şekilde sıralayabiliriz: İbrahim el-Harbî,¹⁵⁴ Ahmed b. Hanbel ve oğlu, Muslim, Ebû Dâvud,¹⁵⁵ el-Buhârî, ez-Zuhlî, Ebû Zur'a ve Ebû Hâtîm er-Râzî, Yahyâ b. Maîn ve ed-Dârimî.¹⁵⁶

Kerh'te¹⁵⁷ 227/841'de vefat eden¹⁵⁸ muhaddisten İbn Mâce 102 hadîs alırken; el-Buhârî 12, Muslim ise 20 hadîs almıştır.¹⁵⁹

Eseri: *Kitâbu's-Sunen*.¹⁶⁰

Muhammed b. Rumh (ö.243/857): Mısırlıdır.¹⁶¹ Onuncu tabakadandır.¹⁶² Hakkında söylenenlerden bazıları şöyledir:

Ebû Dâvud: “Sikadır, ancak ben ondan yazmadım.” en-Nesâî: “Hiçbir hadîste hata yapmamıştır.” İbn Mâkûlâ: “sikadır-me'mundur.” Ebû Saîd b. Yûnus: “Hadîste sika-sebttir. Şehirler hakkındaki bilgileri bakımından insanların en alimi idi.”¹⁶³

Leys b. Sa'd, Abdullah b. Lehi'a,¹⁶⁴ Mesleme b. Ali (veya Uley),¹⁶⁵ Mufaddal b. Fedâle ve Nuaym b. Hammâd hocalarından bazılarıdır.¹⁶⁶ İbn Mâce'nin (95 hadîs) yanı sıra Muslim (161 hadîs),¹⁶⁷ İbrahim b. Semura,

148 1. Hadisle amel etmeye, bilhassa hadîsten öğrendiklerini tatbik etmeye gayret eden kimse. 2. Hadîs bilgisi olan kimse. bk., Aydın, *age.*, s. 134.

149 el-Mizzî, *age.*, ay.; ez-Zehebi, *Tezkira*, ay.; İbn Hacer, *Tehzibu't-Tehzib*, ay.;

150 ez-Zehebi, *el-Muğni*, II/319, no: 5632.; *Mizân*, V/29, no: 7691.

151 İbn Hacer, *Takribu't-Tehzib*, II/171.

152 el-Mizzî, *age.*, XXV/390.; ez-Zehebi, *Tezkira*, II/441., İbn Hacer, *Tehzibu't-Tehzib*, ay.

153 el-Mizzî, *age.*, ay.; İbn Hacer, *Tehzibu't-Tehzib*, ay.

154 ez-Zehebi, *Tezkira*, II/442.

155 el-Mizzî, *age.*, ay.; ez-Zehebi, *Tezkira*, II/442.; İbn Hacer, *Tehzibu't-Tehzib*, IX/230.

156 el-Mizzî, *age.*, ay.; İbn Hacer, *Tehzibu't-Tehzib*, ay.

157 ez-Zirikli, *el-A'lâm*, VII/35.

158 ez-Zehebi, *Tezkira*, II/441.; el-Kettâni, *age.*, s. 35.

159 İbn Hacer, *Tehzibu't-Tehzib*, IX/230.

160 ez-Zehebi, *age.*, II/441.; el-Kettâni, *age.*, s. 35.; Eser, bablara göre tertip edilmiştir. ez-Zirikli, *age.*, VII/35.

161 İbn Hibbân, *Kitâbu's-Sikât*, IX/97.; el-Mizzî, *age.*, XXV/204.; İbn Hacer, *Tehzibu't-Tehzib*, IX/164.; *Takribu't-Tehzib*, II/161, no: 215.

162 İbn Hacer, *Takribu't-Tehzib*, II/161

163 el-Mizzî, *age.*, XXV/204, 205.

164 ez-Zehebi, *el-Kâşif*, II/43, no: 4919.

165 el-Mizzî, *age.*, XXV/204.

166 el-Mizzî, *age.*, XXV/204.; İbn Hacer, *Tehzibu't-Tehzib*, IX/164.

167 İbn Hacer, *Tehzibu't-Tehzib*, IX/165

Ahmed b. Yûnus ed-Dabbî, Ebû Yâkub er-Remlî, Bakıy b. Mahled¹⁶⁸ ve Ali b. Ahmed b. Sinân¹⁶⁹ gibi şahıslar kendisinden rivâyette bulunmuşlardır.

Râvînin herhangi bir eserini tespit edebilmiş değiliz. Dolayısıyla kendisinden sözlü rivâyette bulunulmuş olabilir.

Ebû Kurayb Muhammed b. Alâ (160-248): Aslen Hamedânî olan şahıs, Kûfeli ve Kûfe'nin muhaddisi olarak bilinmektedir.¹⁷⁰ Hâfız ve sika olan râvînin üçyüz bin hadîs bildiği kaydedilmektedir. Musa b. İshak el-Ensârî, kendisinden yüz bin hadîs işittiğini nakletmiştir.¹⁷¹ Devrinin önemli muhaddislerinden olan Ebû Kurayb hakkında İbrahim b. Ebû Tâlib: "Irak'ta Ahmed b. Hanbel'den sonra, hadîsi Ebû Kurayb'tan daha iyi hıfzeden kimse görmedim", demiştir.¹⁷² Ebû Hâtîm'in sadûk, en-Nesâî'nin sika dediği ve İbn Hıbbân'ın *es-Sikât*'ında zikrettiği¹⁷³ Ebû Kurayb'ın şu sözü, onun hadîs alırken ne derece hassas olduğunu göstermesi bakımından önemlidir: "Kendisinden hadîs almak üzere Dimeşk'e gittiğim Yahyâ b. Hamza'da gördüğüm hâkimlik kalıntısı/hâkimlikten kalma izlerden (sevâdu'l-kazâ) dolayı ondan hadîs almadım."¹⁷⁴

Ebû Kurayb'ın hocalarından bazıları şunlardır: Abdullah b. Mubârek,¹⁷⁵ Abdullah b. İdrîs,¹⁷⁶ Hafs b. Ğıyâs, Huşeym,¹⁷⁷ Ebû Bekr b. Ayyâş, Vekî', Mervân b. Muâviye, Abdullah b. Numeyr.¹⁷⁸ Talebelerinden bazıları ise, başta Kütüb-i Sitte imamlarının tamamı¹⁷⁹ olmak üzere, Ca'fer el-Fir-yâbî, İbn Huzeyme, Ebû Arûbe,¹⁸⁰ Bakî b. Mahled, Ebû Hâtîm, Ebû Zur'a, Muhammed b. Hârûn er-Ruyânî'dir.¹⁸¹

İbn Mâce'nin *Sunen*'indeki Ebû Kurayb'a ait hadîs sayısı 87'dir. Bu sayı, el-Buhârî'de 75, Muslim'de ise 556'dır.¹⁸²

Eseri: *el-Hadîs (cüz)*. Râvîsi, Ebû Bekr b. Muhammed b. Hârûn er-Ruyânî'dir.¹⁸³

168 el-Mizzî, *age...*, XXV/205.; ez-Zehebî, *el-Kâşif*, II/43.; İbn Hacer, *Tehzibu't-Tehzib*, IX/165.

169 İbn Hacer, *Tehzibu't-Tehzib*, IX/165.

170 Yâkût el-Hamevî, *Mu'cemu'l-Buldân*, IV/493.; ez-Zehebî, *Tezkira*, II/497.; İbn Hacer, *Tehzibu't-Tehzib*, IX/385.

171 ez-Zehebî, *age...*, II/497.; İbn Hacer, *age...*, IX/386.

172 Hakkında yapılan bu ve benzeri değerlendirmeler için bk., ez-Zehebî, *age...*, II/497.; İbn Hacer, *age...*, IX/386.

173 ez-Zehebî, *age...*, II/497.; İbn Hacer, *age...*, IX/386.; İbnu'l-İmâd, *Şezerât*, II/119.

174 ez-Zehebî, *age...*, II/497.

175 Yâkût el-Hamevî, *age...*, IV/493.; ez-Zehebî, *age...*, II/497.; İbn Hacer, *age...*, IX/385.; İbnu'l-İmâd, *age...*, II/119.

176 Yâkût el-Hamevî, *age...*, IV/493.; İbn Hacer, *age...*, IX/385.; İbnu'l-İmâd, *age...*, II/119.

177 ez-Zehebî, *age...*, II/497.; İbn Hacer, *age...*, IX/385.

178 İbn Hacer, *age...*, IX/385.

179 Yâkût el-Hamevî, *age...*, IV/494.; ez-Zehebî, *Tezkira*, II/497.; *el-Kâşif*, III/86, no: 5187.; İbn Hacer, *Tehzibu't-Tehzib*, IX/385.

180 ez-Zehebî, *Tezkira*, II/497.; İbn Hacer, *Tehzibu't-Tehzib*, IX/385, 386.

181 İbn Hacer, *age...*, IX/385, 386.

182 İbn Hacer, *age...*, IX/386.

183 el-Kettânî, *age...*, (terc. Yusuf Özbek) s. 171, dn.

Abdurrahmân b. İbrahim ed-Dimeşkî (Duhaym) (170-245): Devrinde Suriye'nin en güvenilir¹⁸⁴ muhaddisi¹⁸⁵ olan ve Duhaym lakabı ile bilinen¹⁸⁶ şahıs; *sika*,¹⁸⁷ *mutkir*,¹⁸⁸ *hâfiz*,¹⁸⁹ *fakîh*¹⁹⁰ ve *kadî*¹⁹¹ olarak nitelendirilmektedir. Hadis öğrenmek için Mısır, Şam, Hicâz, Kûfe ve Basra'ya seyahatler yapan Duhaym'ın¹⁹² cerh ve ta'dil konusunda da vukûfiyeti vardır.¹⁹³ Ahmed b. Hanbel, Yahyâ b. Maîn ve Halef b. Sâbit gibi büyük muhaddislerin, onun huzurunda küçük çocuklar gibi oturarak ders aldıkları rivâyet edilir.¹⁹⁴ Ahmed b. Hanbel onun, akıllı ve onurlu biri olduğunu,¹⁹⁵ Ebû Dâvûd ise, huccet olduğunu ve zamanında Suriye'de onun gibi birisinin bulunmadığını söylemektedir.¹⁹⁶ Evzâî mezhebi fakihlerinden olan,¹⁹⁷ Ürdün ve Filistin'de kadılık yapan¹⁹⁸ Duhaym, cem ve tasnîf ehlinde olup,¹⁹⁹ onuncu tabakaya dahildir.²⁰⁰

Velid b. Muslim, Sufyân b. Uyeyne, Mervân b. Muâviye, İshâk b. Erzak, Duhaym'ın hocalarından bazılarıdır.²⁰¹ Öğrencilerinden bazıları ise: Muslim,²⁰² el-Buhârî, Ebû Dâvûd, en-Nesâî, Bakîy b. Mahled, Ebû Zur'a er-Râzî, Hasan b. Muhammed b. Sabbâh'tır.²⁰³

Eseri: *Musnedu Hadîsi'l-Evzâî*.²⁰⁴ Evzâî'nin hadislerinin cem edilmesi suretiyle dört cüzden oluşan eseri, müelliften, oğlu İbrahim ile Sa'îd b. Hâşim b. Mersed et-Taberânî rivâyet etmişlerdir.²⁰⁵

Nasr b. Ali el-Cehzamî (ö.250/864): Basralıdır. Ebû Hâtim, Ahmed b. Hanbel ve en-Nesâî'ye göre sikadır.²⁰⁶ Halife Mütevekkil'in, Nasr b. Ali el-

184 İbn Hacer, *Tehzibu't-Tehzib*, VI/131.

185 ez-Zehebî, *Tezkira*, II/480, no: 494.; İbn Hacer, *Tehzibu't-Tehzib*, VI/131.; ez-Ziriklî, *el-A'lâm*, IV/64.

186 İbn Hacer, *Takribu't-Tehzib*, I/471, no: 856.; İbn Esir, *el-Lubâb*, I/493.

187 İbn Hibbân, *Kitâbu's-Sikât*, VIII/381.; el-Mizzî, *age.*, XVI/499, no: 3747.; İbn Hacer, *Tehzibu't-Tehzib*, VI/132.; *Takribu't-Tehzib*, I/471.

188 İbn Hacer, *Tehzibu't-Tehzib*, VI/132.; *Takribu't-Tehzib*, I/471.

189 ez-Zehebî, *Tezkira*, II/480.; İbn Hacer, *Tehzibu't-Tehzib*, VI/131.; *Takribu't-Tehzib*, I/471.

190 ez-Zehebî, *Tezkira*, II/480.

191 İbn Hacer, *Tehzibu't-Tehzib*, VI/131.

192 ez-Zehebî, *Tezkira*, II/480.

193 Kehhâle, *Mu'cemu'l-Muellifîn*, V/113.

194 el-Mizzî, *age.*, XVI/498.; ez-Zehebî, *Tezkira*, II/480.; İbn Hacer, *Tehzibu't-Tehzib*, VI/131.

195 el-Mizzî, *age.*, XVI/498.

196 el-Mizzî, *age.*, XVI/499.; ez-Zehebî, *Tezkira*, II/480.; *el-Kâşif*, II/154, no: 3169.; İbn Hacer, *Tehzibu't-Tehzib*, VI/131.

197 el-Mizzî, *age.*, XVI/498.; ez-Zehebî, *Tezkira*, II/480.; İbn Hacer, *Tehzibu't-Tehzib*, VI/131.; ez-Ziriklî, *el-A'lâm*, IV/64.

198 el-Mizzî, *age.*, XVI/498.; ez-Zehebî, *Tezkira*, II/480.; ez-Ziriklî, *el-A'lâm*, IV/64.

199 Kehhâle, *age.*, V/113.

200 İbn Hacer, *Takribu't-Tehzib*, I/471.

201 ez-Zehebî, *Tezkira*, II/480.; İbn Hacer, *Tehzibu't-Tehzib*, VI/131.

202 İbn Hacer, *Tehzibu't-Tehzib*, VI/131.

203 ez-Zehebî, *Tezkira*, II/480.; İbn Hacer, *Tehzibu't-Tehzib*, VI/131.

204 el-Kettânî, *er-Risâletu'l-Mustatrafe*, (terc.) s. 226, dn.; *Sandıkçı*, s. 105. [İbn Hayr el-İşbili (ö.575/1179), *Fehrese*, s. 148'den naklen]

205 el-Kettânî, *er-Risâletu'l-Mustatrafe*, (terc.) s. 226, dn.

206 İbn Hacer, *Tehzibu't-Tehzib*, X/430.

Cehzamî'ye râfîzî olduğu iddiasıyla dayak attırdığı söylenmektedir. Hatta el-Cehzamî, Hz. Peygamber'in Hasan ve Hüseyin'in ellerini tutup, "Beni, bu iki çocuğu ve bunların ana ve babalarını seven kimse kıyamet gününde benimle aynı derecededir", buyurduğu hadisini okuyunca, Halife Mütevekkil ona bin kamçı vurulmasını emretmiştir. Daha sonra Nasr b. Ali'nin ehl-i sünnetten olduğunu anlayınca dayak attırmayı bırakmıştır.²⁰⁷ Onuncu tabakada mütalaa edilen Cehzamî'ye kadılık teklifi yapılmış, ancak o kabul etmemiştir.²⁰⁸

İbn Mâce'nin 66 hadisini zikrettiği râvî; Yezid b. Zuray', Vekî', Ma'n b. İsa, Muslim b. İbrahim ve babasından nakillerde bulunmuştur.²⁰⁹

Başta Kütüb-i Sitte imamları olmak üzere²¹⁰ Ebû Zur'a er-Râzî, Ebû Hâtim er-Râzî, ez-Zuhlî, Bakıy b. Mahled ve İbn Huzeyme, kendisinden rivâyette bulunanlar arasındadır.²¹¹

Râvînin herhangi bir eserini tespit edebilmiş değiliz.

Suveyd b. Saîd (ö.240/854): Asıl adı, Suveyd b. Saîd b. Sehl b. Şehriyâr el-Herevî, Ebû Muhammed el-Herevî el-Enbârî'dir. Fırat nehri üzerindeki²¹² Enbâr'ın bir köyü olan, Hadîsetu'n-Nûra denilen bir yerleşim birimine göç etmiş ve orada ikamet etmiştir.²¹³ Birçok âlimin tenkidine maruz kalmıştır. Hadîsi ezberler ancak, değiştirdi²¹⁴ diyen ez-Zehebi'nin *Mizân*'ında bu tenkitlerden bazıları şu şekilde geçmektedir:

Ebû Hâtim: "Sadûktur, ancak çok tedlis yapardı." derken el-Buhârî: "Hadîsi munkerdir"; en-Nesâî: "Zayıftır" demiştir. et-Tirmizî, el-Buhârî'den şunu nakletmiştir: Çok zayıftır. (Bir defasında zayıftır, demiştir.) Adamın biri, bir Fedâil Kitabı ile geldi. Orada Ali önce, Ebû Bekr sonra geliyordu. Ebû Abdullah (el-Buhârî) buna çok şaşırdı ve: "Bu rivâyet herhalde Suveyd b. Said'den başkasından geldi", dedi. el-Cuneydî, el-Buhârî'den: "*Fîhi nazar*"²¹⁵dır, â'mâdır. Bu yüzden, telkine maruz kalarak, kendi hadîsi olmayan bazı rivâyetleri nakletmiştir."²¹⁶ değerlendirmesini yapmıştır. İbn

207 el-Mizzî, *age.*, XXIX/360.

208 İbn Hacer, *Takribu't-Tehzib*, II/300.

209 İbn Hacer, *Tehzibu't-Tehzib*, X/430.

210 ez-Zehebi, *Tezkira*, II/519.; *el-Kâşif*, III/201, no: 5916.; İbn Hacer, *Takribu't-Tehzib*, II/300.

211 İbn Hacer, *Tehzibu't-Tehzib*, X/430.

212 İbn Hacer, *Tehzibu't-Tehzib*, IV/272.

213 İbn Adiyy, Ebû Ahmed el-Curcânî, *el-Kâmil fî Duafâ'ir-Ricâl*, I-IX, (tahk. Âdil Ahmed Abdulmevcüd-Ali Muhammed Muavviz), I. bsk., Dâru'l-Kutubi'l-İlmiyye, Beyrut, 1418/1997, IV/496, no: 848.; el-Mizzî, *age.*, XII/247, 48.; ez-Zehebi, *Mizân*, II/438.; *el-Kâşif*, I/411, no: 2215.; İbn Hacer, *Tehzibu't-Tehzib*, IV/272.

214 ez-Zehebi, *el-Kâşif*, I/411.

215 Zehebiye göre cerhin 3., Irâkî'ye göre 2. mertebesinde bulunan bir râvî hakkında kullanılan bir şîga. Böyle bir râvînin rivâyet ettiği hadîs hiçbir suretle alınmaz. Genellikle Buhârî böyle kullanmıştır. Aydınî, *age.*, s. 58.

216 el-Mizzî, *age.*, XII/251.

Maîn onu yalancı saymış ve ona sebbetmiş/sövmüştür.²¹⁷ Râvî ayrıca, hadîs hırsızlığı ile de ithâm edilmiştir.²¹⁸

Bütün bunlara karşılık Suveyd b. Saîd; “sika”, “hâfız”, sadûk”, “sâhib-i hadîs”, “sahîhu'l-kitâb”²¹⁹ ve “Muslim'in kendisiyle ihticâc ettiği” biri olarak da değerlendirilmiştir.²²⁰

Mâlik b. Enes, Hammâd b. Zeyd, İbn Ebi'z-Zinâd, Yezîd b. Zuray', Mu'temir b. Suleyman, Sufyân b. Uyeyne, Ali b. Mushir, Mervân b. Muâviye, Yahyâ b. Ebî Zâide, Velîd b. Muslim, Suveyd b. Saîd'in hocalarından bazılarıdır.²²¹ Bazı talebeleri ise şunlardır: Muslim, Ebû Zur'a er-Râzî, Ebû Hâtim er-Râzî, Ya'kub b. Şeybe, Abdullah b. Ahmed b. Hanbel, Bakıy b. Mahled ve el-Beğavî²²²

Onuncu tabakanın ileri gelenlerinden olan²²³ Suveyd b. Saîd'den, İbn Mâce 63 hadîs almıştır.

Bu râvînin de herhangi bir eserini tespit edebilmiş değiliz.

Bekr b. Halef, Ebû Bişr (ö.240/854): Basralıdır.²²⁴ Yahyâ b. Maîn²²⁵ ve İbn Hacer²²⁶ *sadûk*; Ebû Dâvud,²²⁷ Ebû Hâtim,²²⁸ İbn Hıbbân²²⁹ ve ez-Zehebî,²³⁰ *sika* demişlerdir.

Sufyân b. Uyeyne, Mu'temir b. Suleyman,²³¹ İbrahim b. Hâlid es-San'ânî, Bişr b. Mufaddal, Hâlid b. Hâris, Ravh b. Ubâde, Seleme b. Racâ, Yahyâ b. Saîd el-Kattân, Yezîd b. Zuray', Ğunder ve Ebû Âsım, hocalarından bazılarıdır.²³² Talebelerinden bazıları ise, el-Buhârî (ta'likan), Ebû Dâvud, İbn Mâce ve Abdullah b. Ahmed b. Hanbel'dir.²³³

İbn Mâce'nin 56 hadîsini *Sunen*'inde naklettiği Bekr b. Halef, onuncu tabakadandır.²³⁴

217 ez-Zehebî, *Mizân*, II/438. ez-Zehebî, Suveyd b. Saîd'den gelen bazı hadîsleri ve bu hadîslere yapılan eleştirileri de nakletmektedir. bk., ez-Zehebî, *Mizân*, II/438-40.

218 İbn Adiyy, *el-Kâmil fî Duafâi'r-Ricâl*, IV/498.

219 Hadîs kitabını her türlü tahrîf ve tebdilden koruyan, kitabından rivâyet ettiğinde hataya düşmeyen râvî. Aydın, *age.*, s. 135.

220 ez-Zehebî, *Mizân*, II/438.; İbn Hacer, *Tehzibu't-Tehzib*, IV/273, 74.

221 el-Mizzî, *age.*, XII/248, 49.; İbn Hacer, *age.*, IV/272.

222 el-Mizzî, *age.*, XII/249, 50.; İbn Hacer, *age.*, IV/272.

223 İbn Hacer, *Takribu't-Tehzib*, I/340, no: 596.

224 el-Mizzî, *age.*, IV/205, no: 242.

225 el-Mizzî, *age.*, IV/208.; İbn Hacer, *Tehzibu't-Tehzib*, I/481.

226 İbn Hacer, *Takribu't-Tehzib*, I/105, no: 112.

227 el-Mizzî, *age.*, IV/208.

228 İbn Hacer, *Tehzibu't-Tehzib*, I/481.

229 İbn Hıbbân, *Kitâbu's-Sikât*, VIII/150.

230 ez-Zehebî, *el-Kâşif*, I/161, no: 630.

231 el-Mizzî, *age.*, IV/205-207.; ez-Zehebî, *el-Kâşif*, I/161.; İbn Hacer, *Tehzibu't-Tehzib*, I/481.

232 el-Mizzî, *age.*, IV/205-207.; İbn Hacer, *Tehzibu't-Tehzib*, I/481.

233 el-Mizzî, *age.*, IV/208.; ez-Zehebî, *el-Kâşif*, I/161.; İbn Hacer, *Tehzibu't-Tehzib*, I/481.; *Takribu't-Tehzib*, I/105.

234 İbn Hacer, *Takribu't-Tehzib*, I/105.

Bu râvînin de herhangi bir eserini tespit edebilmiş değiliz.

Ya'kûb b. Humeyd b. Kâsib (ö.241/855): Hâfızdır, Medinelidir. Mekke'ye yerleşmiş ve orada ikamet etmiştir.²³⁵

İbn Hıbbân'ın, *es-Sikât*'ında zikredip, topladığı hadisleri ezberler ve tasnif ederdi. Muhtemelen hata ederdi²³⁶ dediği Ya'kûb b. Humeyd b. Kâsib hakkında Ebû Hâtım, "zayıftır" demiştir.²³⁷ Başkaları da munker hadisleri olan birisidir,²³⁸ huccet değildir,²³⁹ demişlerdir. Buhârî ise, ondan hayırdan başka bir şey görmedik. Gerçekte o sadûktur" demiştir.²⁴⁰ Onun hakkında Nesâî *leyse bi şey'*;²⁴¹ İbn Maîn ise, bir yerde *sika*, bir yerde *leyse bi şey'*, bir başka yerde ise *leyse bi sika* der.²⁴² Ebû Zur'a, kendisine bu râvî sorulduğu zaman başını sallayarak²⁴³ "sadûktur ancak bazen vehm/zan ile rivâyet ederdi," demiştir.²⁴⁴

Hocalarından bazıları şunlardır: Ebû Saîd el-Makburî, Sufyân b. Uyeyne, Mervân b. Muâviye, Mu'temir b. Suleyman, Velid b. Muslim, Ma'n b. İsa, Ebû Damra, Seleme b. Racâ, Suleyman b. Harb ve Abdullah b. Racâ.²⁴⁵ İbn Mâce'yle beraber kendisinden rivâyette bulunan talebelerinden birkaçı ise: el-Buhârî (*Ef'âlu İbâd'ta*), Bakıy b. Mahled, Abbas b. Abdulazim el-Anberî, Abdullah b. Ahmed b. Hanbel, Abdullah b. Salih el-Buhârî, Ebû Zur'a er-Râzî, ve Ebû'l-Velid el-Ezrakî'dir.²⁴⁶

Bu zâttan İbn Mâce 52 hadis rivâyet etmiştir.

Eseri: *el-Musned*. Ale'l-Ebvâb (konulara göre) tasnif edilmiştir.²⁴⁷

İbn Mâce'nin en çok hadis aldığı hocalarının hadisçilikleri hakkında yapılan bazı tespitleri burada zikrettikten sonra, bu tespitlerden hareketle, özetle şunları söyleyebiliriz: Klasik rivâyet kaynaklarımız, özellikle hicrî üçüncü asra ait olan mutemet koleksiyonlar, daha önceki yazılı külliyattan rivâyetler seçilmek suretiyle vücuda getirilmişlerdir. Bugün, bu eserin zâtî kıymetini tespit etmek için, her şeyden evvel, kendi kay-

235 el-Mizzî, *age.*, XXXII/318.; ez-Zehebî, *Mizân*, VI/125.; İbn Hacer, *Tehzibu't-Tehzib*, XI/383.

236 İbn Hıbbân, *es-Sikât*, IX/285.

237 el-Mizzî, *age.*, XXXII/322.

238 ez-Zehebî, *el-Kâşif*, III/290, 91, no: 6495.

239 ez-Zehebî, *el-Muğnî*, II/550, 51, no: 7188.

240 el-Mizzî, *age.*, XXXII/322.; ez-Zehebî, *el-Kâşif*, III/290, 91.

241 el-Mizzî, *age.*, XXXII/322.; İbn Hacer, *Tehz. Tehz.* XI/384. Yahyâ b. Maîn bu sigayı cerh için de kullanmakla beraber bazen, râvînin az hadis rivâyet etmiş biri olduğu manasında kullanır ki bu durumda cerh edici bir sığa olmaz. Aydınî, *age.*, s. 89.

242 el-Mizzî, *age.*, XXXII/322.; İbn Hacer, *Tehzibu't-Tehzib*, XI/383.; Ayrıca bk., ez-Zehebî, *Mizân*, VI/125.

243 İbn Hacer, *Tehzibu't-Tehzib*, XI/383.

244 İbn Hacer, *et-Takrib*, II/375, no: 375.

245 el-Mizzî, *a.g.e.*, XXXII/318, 319.; ez-Zehebî, *Mizân*, VI/125.; İbn Hacer, *Tehzibu't-Tehzib*, XI/383.

246 el-Mizzî, *a.g.e.*, XXXII/320.; İbn Hacer, *Tehzibu't-Tehzib*, XI/383.

247 el-Mizzî, *a.g.e.*, XXXII/322.; ez-Zehebî, *Mizân*, VI/125.; İbn Hacer, *Tehzibu't-Tehzib*, XI/384.

nakları ile mukayeseli tetkiklerinin yapılması kaçınılmazdır. Şifâhî rivâyet döneminin sakıncaları saklı kalmak koşuluyla erken döneme ait kaynakların zati ve tarihi değerini tespit için böyle bir çalışma zorunludur.²⁴⁸ Eser Karizmaları'nın aşılması da buna bağlıdır. Eğer, bir eserdeki haberlerin büyük çoğunluğunu ihtiva eden erken kaynakları mevcutsa, bu kaynakların değer itibarıyla ondan daha aşağı olmaması icab eder. İbn Mâce'nin²⁴⁹ eseri özelinde, onun zati kıymetine dair söylenenlerin ilmi mütalalar olup olmadığı yargısı, kaynaklarıyla mukayeseli bir tetkinin sonucuna bırakılmalıdır."²⁵⁰

III. ES-SUNEN'İN RİVÂYETİ, RÂVİLERİ VE NÜSHALARI

es-Sunen'i İbn Mâce'nin kardeşi Ebu Muhammed el-Hasan b. Yezîd b. Mâce el-Kazvîni, 280/893 lü yıllarda İsmail b. Tevbe el-Kazvîni'nin meclisinden ayrıldıktan sonra rivayet etmiştir.²⁵¹ ez-Zehebi diyor ki: "Ben İbn Mâce'nin Sünen'ini Ba'lbek'te kadî Taceddin Abdülhâlık b. Abdüsselâm'dan dinledim. Eserin yaklaşık üçte bir bölümünü bizzat kendi kıraatımla kaydettim. Bu zat eserin tamamını şeyhü'l-imâm Müreffeküddin Abdullah b. Kudâme'den 611/1214 yılında semâ yoluyla rivayet etmişti. Ben eserin tamamını Halep'te Ebû Saîd Sungur ez-Zeynî, Şeyh Muvaffakuddîn Abdül-latif b. Yusuf, Ebû Zur'a el-Makdisî, Muhammed b. Huseyn el-Mukavvimî, el-Kâsm b. Ebu'l-Munzir el-Hatib, Ebu'l-Hasan el-Kattân ve nihayet İbn Mâce kanalıyla dinlemiştim."²⁵²

Görüldüğü gibi *es-Sunen*'in râvîsi, İbn Mâce'nin öğrencisi Ebu'l-Hasan Ali b. İbrahim b. Seleme b. Bahr el-Kattân el-Kazvîni (254-345)'dir.²⁵³ Bugün elimizde bulunan *es-Sunen* nüshalarının tamamı ondan gelmektedir. [Ek: II]'deki tabloda da görüleceği gibi, *es-Sunen*'i el-Kattân'dan Ebû Talha, el-Mukavvimî, ve Ebû Zur'a tarikiyle gelmektedir. İsnad zincirindeki bu dört râvî, hiçbir zaman değişmez. Zincir, ancak Ebû Zur'a'dan sonra çeşitlilik arzeder.

Şimdi isnadın değişmeyen ilk dört râvîsi el-Kattân, Ebû Talha, el-Mukavvimî, ve Ebû Zur'a'nın kısa biyografilerine bir göz atalım.

248 Biz de bu düşünceden hareketle, *es-Sunen*'de nakledilmiş olan İbn Ebî Şeybe hadislerinden, şu ana kadar 644 tanesini *el-Musanıf*'teki yeriyile karşılaştırmış ve rivâyetler arasındaki farklılıkları tek tek tespit etmiş bulunmaktayız. Bu çalışmayı kısa zamanda tamamlayıp ilim dünyasının hizmetine sunmak istiyoruz.

249 Makalede bu değerlendirme Müslim üzerinedir. Biz İbn Mâce'yi değerlendirdiğimiz için, esas metne bağlı kalmak şartıyla bu ibareyi İbn Mâce olarak değiştirdik.

250 Özafşar, *agm.*, s. 299, 300.

251 ez-Zehebi, *Nubelâ*, XIII/280

252 ez-Zehebi, *ay.*.

253 ez-Zehebi, *ay.*; *Tezkiratu'l-Huffâz*, III/856.; İbnu'l-İmâd, *Şezerât*, II/370.; Dehlevî, *Bustânu'l-Muhaddisîn*, s. 202.

Ebu'l-Hasen el-Kattân: İmam, hâfız, Kazvin'in muhaddisi ve alimi diye nitelendirilen el-Kattân, 254/868 yılında doğmuş ve pek çok bölgeye seyahat etmiş, çok sayıda hadis yazmıştır. Hocaları arasında başta İbn Mâce olmak üzere, Ebû Hâtım er-Râzî, Muhammed b. Ferac el-Ezrak, Hâris b. Ebî Usâme ve Yahyâ b. Abdek el-Kazvîni'yi sayabiliriz. ez-Zubeyr b. Abdu'l-Vâhid, Ahmed b. Ali b. Lâl, Kâsım b. Ebî'l-Munzir el-Hatîb ve Ebu'l-Huseyin Ahmed b. Fâris el-Luğavî de öğrencilerinden bazılarıdır.

Ebû Ya'lâ el-Halîlî şöyle demektedir: "O, lûgat, nahiv, tefsir, fıkıh gibi bütün ilimlerin alimi ve şeyhidir. Muhammed, Hasan, Hüseyin adında üç çocuğu vardır ve hepsi genç iken ölmüşlerdir. Bir gurup Kazvin şeyhinden duydum. Diyorlar ki: Ebu'l-Hasen, fazilet ve zühd konusunda nefsi gibisini görmedi. Otuz yıl oruca devam etti, ekmek ve tuzla iftar açtı. Faziletleri saydıklarımızdan çok daha fazladır."

İbn Fâris der ki; yaşı epey ilerledikten sonra Ebu'l-Hasen el-Kattân'dan duydum. Şöyle dedi: "Seyahatlerim esnasında yüzbin hadisi ezberlerdim. Şimdi ise yüz hadisi ezberlemeye muktedir değilim." Yine o, "gözlerim görmez oldu. Öyle zannediyorum ki, seyahat günlerindeki çok konuşmamdan dolayı cezalandırıldım," demiştir.²⁵⁴

Abdulğani ed-Dehlevî *İncâhu'l-Hâce'sinde*, bazı şeyhlerden vasıtasız olarak isnadlarda bulunması el-Kattân'ın adetlerinden olduğunu söylemiştir.²⁵⁵ Ebu'l-Hasen el-Kattân 345/956'da vefat etmiştir.

Ebû Talha: 330/941 yılında doğan Ebû Talha, *Sunen'i* Ebu'l-Hasan el-Kattân'dan işitmiştir. Kendisinden Ali b. Ahmed b. Merzubân b. Munceveyh, Muhammed b. Hasan b. Abdulmelik, el-Bezzâr, Ebû Mansûr el-Mukavvimî ve diğerleri rivâyette bulunmuşlardır. O, 410/1019'da vefat etmiştir.²⁵⁶

el-Mukavvimî el-Kazvîni: h. 400 civarında dünyaya gelmiştir. İlim için pek çok seyahatlerde bulunmuş ve hadis yazmıştır.

Şiir, lûgat ve hadîste bilgili, meşhur bir şeyhtir. İbn Munzir'den 409/1018 yılında hadis işitmiştir. Kendisinden Rey ve Kazvin'in büyük alimleri hadis işitmişlerdir. Rey'de Ebû Zur'a el-Makdisî, kendisinden hadis alırken, Kazvin'de Ebu'l-Abbâs Ahmed b. Muhammed el-Hâfız 484/1091 yılında hadis dinlemişlerdir. O, Râfiî'ye göre "meşhûr şeyh", ez-Zehebî'ye göre ise, "musnidu Kazvin"dir. 484/1091'de vefat etmiştir. 488/1095 diyenler de olmuştur.²⁵⁷

254 el-Kattân'ın biyografisi ile ilgili bk., ez-Zehebî, *Nubelâ*, XV/463, 464.; Tezkiratu'l-Huffâz, III/856, 857.; Tanrıberdi, *en-Nucûmu'z-Zâhira*, III/315.; İbnu'l-İmâd, *a.g.e.*, II/370.

255 en-Nu'mânî, *age.*, s. 285.

256 er-Râfiî, *et-Tedvîn fi Ahbâri Kazvîn*, IV/47.; İbnu'l-İmâd, *age.*, II/189.

257 İbnu'l-İmâd, *age.*, III/372.; ez-Zehebî, *Nubelâ*, XVIII/530, 31. er-Râfiî, *et-Tedvîn fi Ahbâri Kaz-*

Ebû Zur'a el-Makdisî: 481/1088'de Rey'de doğan Ebû Zur'a, burada Mukavvîmî'den, Hamedân'da ise, Abdûs'ten hadis dinlemiştir. M.A'zamî, kendisinden müctehid İbn Kudâme'nin rivâyette bulunmasının onu güvenilirlere kılmaya yettiğini söylemiştir.²⁵⁸ Hakkında pek çok övgülü sözler bulunan Ebû Zur'a, Hamedân'da 566/170 yılında vefat etmiştir.²⁵⁹

es-Sunen'in hiçbir nüshada değişmeyen ilk dört ravisi hakkında bu kısa bilgileri verdikten sonra, şimdi de *es-Sunen* nüshalarının, Ebû Zur'a'dan sonraki râvîlere nasıl intikal ettiği, hangi tahammül ve eda sîgasıyla nakledildiği, kısacası eserin bize intikal serüveni üzerinde durmak istiyoruz.

es-Sunen'in nüshalarının, Ebû Zur'a'dan sonraki râvîlere nasıl intikal ettiğini rivâyet tablosunda çok açık bir şekilde görebilmekteyiz. Dolayısıyla tablodaki rivâyet trafiğini tek tek anlatmak istemiyoruz. Bizim burada dikkat çekmek istediğimiz şey, tablodaki bazı râvîlerin çocuk denecek yaşta, bazılarının ise, şeyh öldükten sonra ondan hadis almış gözökmeleridir. Bunu, son zamanlarda *Sunen-i İbn Mâce*'nin rivâyet ve nakil sürecini anlatan en önemli çalışmanın sahibi, James Robson çok çarpıcı bir şekilde ortaya koymuştur.²⁶⁰ *es-Sunen*'in beş farklı yazma nüshasını karşılaştırarak inceleyen Robson, hangi tahammül ve eda sîgasıyla nakledildiğini, râvî-şeyh münasebetinin detayını, hatta rivâyeti nerede ve kaç yılında dinlediğini ya da icazetini aldığını tek tek ortaya koymuş ve önemli tespitlerde bulunmuştur.²⁶¹

Robson, *Sunen*'in nüshaları ve bu nüshaların bize intikalindeki ciddi bazı problemleri, makalenin sonunda "genel mülâhazalar" başlığı altında detaylı bir şekilde ortaya koymaktadır. Bu bağlamda o, *Sunen*'in İbn Mâce'den Ebû Zur'a'ya kadar olan intikal serüvenini şöyle özetlemektedir: *İncelendiği zaman zincirden kuşkulanmamak imkânsızdır. Doğum tarihi kaydedilmediği anlaşılan Kattân,*²⁶² *İbn Mâce'nin vefatından 72 yıl sonra vefat etti. O ya çok yaşlı bir adam olarak ölmüş, ya da Sunen'i, İbn Mâce'den çok küçük yaşlarda almış olmalıdır. Ebû Talha, Kattân'ın ölümünden 64 veya 65 yıl sonra vefat etmiştir. Bu sebeple Sunen'i öğrendiği zaman en azından on yaşlarında olmuş olmalıdır. Öte yandan Mukavvîmî, Ebû Talha öldüğünde sadece 9 ya da 10 yaşındaydı ve Ebû Zur'a,*

vîn, I/263.

258 A'zamî, *Sunen-i İbn Mâce*, I/30.

259 İbnu'l-İmâd, *age.*, IV/217.

260 *The Transmission of İbn Majah's "Sunan"*, adıyla *Journal of Semitic Studies*, III, Manchester, 1958, ss. 129-141 sayfaları arasında yayınlanan bu makale, tarafımızdan Türkçeye çevrilerek, "*Sunen'i İbn Mâce'nin (Nüshalarının) Rivâyeti*" başlığıyla, *Dini Araştırmalar Dergisi*, cilt: 8, sayı: 23, Eylül-Aralık, 2005, 287-298 sayfaları arasında yayımlanmıştır.

261 bk., Robson, *age.*, s. 132-139.

262 Aslında el-Kattân'ın doğum tarihi, ricâl ve tabakât kitaplarında mevcuttur. Bunu Robson'un neye dayanarak söylediğini bilmiyoruz.

Mukavvimi öldüğünde sadece 3 yaşındaydı. Bu erken gelişmiş çocuk öncelikle, Sunen'i Mukavvimi'den, sema yoluyla değil ise, küçük çocuklara verildiği için normal bir prosedür olan icâzet yoluyla aldı. Ancak İbn Hacer, Sunen'in tamamını semâ yoluyla Mukavvimi'den aldığını söyler.²⁶³ Üç ya da daha küçük yaştaki bir çocuğun bunu nasıl yaptığını anlamak zordur. Ebû Talha öldüğü zaman 10 yaşından büyük olmayan Mukavvimi hakkın-da İbn Hacer, Sunen'i Ebû Talha'dan ahbaranâ kullanarak nasıl aldığını anlatır.”²⁶⁴

Robson, bu önemli tespitleri yaptıktan sonra, es-Sunen'in Ebû Zur'a'dan sonraki rivayet zincirlerine değinir ve oradaki dikkat çeken hususlar hakkında da şu tespitlerde bulunur:

“Diğer sahhadaki râviler; Sunen'in rivayet hakkını aldıkları söylenen Ebû Zur'a öldüğü zaman, Abdullatîf el-Bağdâdî 9, İbn Bâka 11 ve İbn Kudâme 15 yaşındaydı. Burada da ahbaranâ her seferinde kullanılır. Sonra onun şeyhi olan İbn Bâka öldüğünde Ebû Sâdık Attâr'ın sadece 5 yaşında olmasına dikkat çekilir. Öyle ki Abdullatîf el-Bağdâdî öldüğünde Omer b. Muhammed b. Ulvân²⁶⁵ 8 yaşında ve Sunen'i aldığı bu şeyh öldüğünde Sankâr 10 yaşındaydı. Şeyhi Muvaḥḥaku'd-dîn İbn Kudâme öldüğünde Ferrâ' 10 yaşındaydı. Şeyhleri Encâb vefat ettiğinde ise, Haccâr 7, İbn Asâkir ise 6 yaşındaydılar. Son olarak, şeyhi Suhreverdî vefat ettiğinde Ebu'r-Rabî ise 4 yaşındaydı.

Zehebî'yi ilgilendiren ve H.4²⁶⁶ nüshasında tekrar edilen çok daha mühim ifade şudur: Ahbaranâ kullanan Zehebî, İbn Nubâte, Tanûhî ve Rakkî'nin Sunen'i Muvaḥḥaku'd-Dîn İbn Kudâme'den öğrendiklerini iddia etmeleridir. İbn Kudâme'nin vefatından Zehebî 53 yıl, İbn Nubâte yaklaşık 77 yıl sonra doğmuştur. Diğer ikisinin doğum tarihlerini bulamadım, fakat İbn Kudâme'nin ölümünden 134 yıl sonra Tanûhî, 87 yıl sonra da Rakkî vefat etmiştir. Zincirdeki bazı ara bağlantıların gözden kaybolduğu kesindir. Lu'lu'î doğmadan 18 yıl önce ölen Rakkî'den Sunen'in öğrenilmesine dair Lu'lu'î'nin iddiası da aynı durumdadır.²⁶⁷

Robson, “Ya rivâyette zayıf bir halkanın olması, ya da daha sonra gelen insanların kayıtlarda dikkatsiz davranması ve bazı bağlantıları kaybetmeleri bu konuda genel bir kanaattir,”²⁶⁸ diyerek, değerlendirmesini tamamlamaktadır.

263 Bu, Subkî, *Tabakât*, I/2'de de ifade edilmiş.

264 bk., Robson, *agm.*, s. 139.

265 Robson, bu ismi Alawân şeklinde okumuştur. Kanaatimizce doğrusu Ulvân'dır.

266 Yukarıda da bahsettiğimiz gibi, Robson, 5 farklı yazma nüsha üzerinde inceleme yapmıştır. Bu da 4 numaralı nüshaya işaret etmektedir.

267 Robson, *agm.*, s. 141.

268 bk., Robson, *agm.*, s. 141.

Buraya kadar yapılan tespitleri kısaca özetleyecek olursak, şunları söyleyebiliriz. *es-Sunen*'in bize intikalinde iki temel problem söz konusudur. Bunlardan birincisi yaş problemidir. Yani çok küçük yaştaki çocukların hadis dinleyip ya da yazıp rivâyet etmesidir. Bazı âlimlerin buna cevaz vermiş olmaları, problemi ortadan kaldırmaya yetmemektedir. İkincisi ise, hocanın vefatından sonra dünyaya gelen talebenin, çeşitli rivâyet formülleriyle hocasından rivâyette bulunmasıdır. Bu ise daha büyük bir kusurdur. Meğer ki hadis vicâde sığasıyla rivâyet edilmiş olsun.

Böylece *es-Sunen*'in günümüze intikal serüvenini kısaca görmüş olduk. Yapılması gereken şey, *es-Sunen*'i bütün bu özellikleriyle beraber tanımak ve Robson'un araştırmasının üzerine çıkabilecek yeni araştırmalar yapmak, yeni çözümler üretmektir.

IV. SUNEN'E RİVAYET TEKNİĞİ AÇISINDAN YÖNELTİLEN ELEŞTİRİLER

İbn Mâce'nin hadisçiliği ile ilgili genellikle olumlu sözler söyleyen alimlerin, *Sunen*'i hakkındaki değerlendirmeleri daha çok eleştireldir. Bu durum aşağıda vereceğimiz örneklerde daha açık görülecektir.

Daha önce de işaret ettiğimiz gibi İbn Mâce, eserini tamamladıktan sonra, Ebû Zur'a'ya (ö.264/878) takdim etmiş, o da; otuz kadar zayıf hadis dışında kitabın büyük bir değer taşıdığını ifade etmiştir.²⁶⁹ Ne var ki bu rivâyet, *es-Suyûtî* tarafından senedindeki inkıta sebebiyle "aslı olmayan bir hikaye" diye eleştirilerek reddedilmiştir.²⁷⁰

"Hâfız İbn Mâce, "*Sunen*" kitabının ve faydalı tasniflerin sahibidir,"²⁷¹ diyen el-Mizzî (654-742)'ye göre İbn Mâce'nin diğer beş kitaptan farklı olarak rivâyet ettiği bütün hadisler zayıftır.²⁷²

el-Mizzî'nin bu görüşünü nakleden İbn Hacer, biraz daha ihtiyatlı davranarak "İbn Mâce'nin sahih olduğu halde tek başına rivâyet ettiği hadislerin sayısı da az değildir. Doğrusu zayıf olan hadislerin ricaline göre zayıf olduğunu söylemek, daha isabetli olacaktır,"²⁷³ der.

Burada İbn Hacer'in maksadı kanaatimizce şudur: Bir hadisin senedinin ya da râvilerinin zayıf olması, o hadisin gerçekte zayıf olmasını gerektirmez. Esasen hadisin başka bir tarikten sahih bir isnatla rivâyet edilmesi de mümkündür. Bundan dolayıdır ki muhaddisler bu gibi du-

269 ez-Zehbî, *Tezkira*, II/636.; Nubelâ, XIII/278.

270 *es-Suyûtî*, *Zehru'r-Rubâ ale'l-Muctebâ*, I/5.

271 el-Mizzî, *Tehzibu'l-Kemâl*, XXVII/41.

272 İbn Hacer, *Tehzibu't-Tehzib*, IX/531.

273 İbn Hacer, *age.*, IX/532.

rumlarda çoğu zaman “*Bu hadis bu isnatla zayıftır*” şeklinde bir ifade kullanılmışlardır.

ez-Zehebî (ö.748/1347), “İbn Mâce büyük hâfız, müfessir, bölgesi (Kazvîn)’nin muhaddisidir.”²⁷⁴ “O hâfız, münekkid, sâdık ve geniş ilim sahibidir. Ancak *Sunen*’inde münker, az sayıda da olsa mevzû hadislerin bulunması, eserinin değerini düşürmüştür... Eserde delil olarak kullanılamayacak hadislerin sayısı yaklaşık olarak bin civarındadır.”²⁷⁵ “İbn Mâce tartışmasız, Kazvîn’in muhaddisidir.”²⁷⁶ Hâfız, sadûk, aynı zamanda sika idi. Şu kadar var ki, içindeki münker hadislerin rivâyeti sebebiyle kitabının değerini düşürüyoruz.”²⁷⁷ Burada ez-Zehebî’nin sözlerinde büyük bir çelişki olduğu görülmektedir. O, bir eserinde es-Sunen’de bulunan ve delil olarak kullanılamayacak hadislerin sayısı yaklaşık olarak bin civarındadır derken, başka bir eserinde tartışmasız, Kazvîn’in muhaddisidir demek suretiyle açık bir çelişkiye düşmüştür. Bu da onun, İbn Mâce hakkında net bir görüşe sahip olmadığı izlenimini vermektedir.

Devrinin en büyük münekkidi olarak ün yapan Ebû Zur’a er-Râzî’nin de *es-Sunen* hakkındaki tespitine oldukça ihtiyatlı yaklaşmak gerektiği kanaatindeyiz. Çünkü, “Zevâidinin tamamının zayıf addedildiği”, “Delil olarak kullanılamayacak hadislerin sayısının bin civarında olduğu” ve “Yalancılık ve hadis hırsızlığı ile itham edilen kimselerden rivayet edilen hadislerin bulunduğu” bir eserin, insanların eline geçmesi durumunda diğer *Sunen*’leri devre dışı bırakacağı iddiası, kanaatimizce subjektif bir iddiadır.

es-Suyûtî (ö.911/1505), Ebû Abdullah İbn Ruşeyd’in şöyle dediğini nakletmiştir: İbn Mâce *Sunen*’inde yalancılık ve hadis hırsızlığı ile itham edilen kimselerden hadis rivâyet etmek suretiyle teferrut etmiştir. Ayrıca bu hadislerden bazıları bunların dışındaki râvilerce de bilinmemektedir. Söz gelimi Mâlik’in kâtibi Habîb b. Ebî Habîb, el-Alâ b. Zeyd, Dâvud b. Muhabber, Abdulvehhâb b. Dahhâk, İsmail b. Ziyad el-Kûfi, Abdusselâm b. Yahya b. Ebi’l-Cenûb ve diğerleri gibi.²⁷⁸ Burada, aynı durum başkaları için cerh sebebi olurken, İbn Mâce için, sadece teferrut ettiği söylenmekle yetinilmiştir.

“el-Leknevî de *el-Ecvibe* adlı eserinde İbn Mâce’nin *Sunen*’inde munker ve az da olsa uydurma hadislerin bulunduğunu belirtmektedir. Bu söz üzerine geniş bir dipnot yazarak ulemanın bu konudaki görüşlerini özetleyen eserin nâşiri Ebû Ğudde şöyle demektedir:

274 ez-Zehebî, *Tezkiratu’l-Huffâz*, II/636.

275 ez-Zehebî, *Siyeru A’lâmi’n-Nubelâ*, XIII/278-279.

276 ez-Zehebî, *Terâcimu’l-Eimmeti’l-Kibâr*, s. 157.

277 ez-Zehebî, *age.*, s. 158.

278 es-Suyûtî, *Zehru’r-Rubâ*, I/5. Ayrıca bk., el-Leknevî, *el-Ecvibetu’l-Fâdile*, s. 75-76.; İtr, Nuredin, *Menhecu’n-Nakd fi Ulûmi’l-Hadis*, s. 278.

“Şeyhimiz İmam Kevserî, el-Makdisî'nin *Şurûtu'l-Eimmeti's-Sitte* adlı eserine yazdığı bir dipnotta (s.16) şöyle demiştir: “İbnu'l-Cevzî'nin uydurma kabul ettiği İbn Mâce hadisleri yaklaşık otuz kadardır. Hadis tenkitçisinin bu hadisler hakkında söyleyebileceği en hafif eleştiri, bunların son derece zayıf olduğudur, ama doğrusu bunların çoğu uydurmadır.”²⁷⁹

Ayrıca *el-İmâm İbn Mâce ve Kitâbuhu's-Sunen* adlı eserinde Abdurreşîd en-Nu'mânî; İbnu'l-Cevzî'nin *el-Mevdûât*'ına aldığı İbn Mâce hadislerini tek tek zikretmiştir.²⁸⁰ en-Nu'mânî, tamamı (34) otuz dört olan bu hadislerin isnadı ile ilgili tenkitleri naklettikten sonra, başka alimler tarafından, mevzû olduğuna hükmedilen yedi hadisi de yapılan eleştirilerle beraber zikretmiş ve bu sayı 41'e ulaşmıştır.²⁸¹ en-Nu'mânî, bu hadislerin dışında birbirinden zayıf daha pek çok hadisin bulunduğunu, bunların toplanması halinde bir cilt tutacağını ifade etmiştir.²⁸²

Tarafımızdan yapılan doktora tezinde, İbnu'l-Cevzî'nin mevzû olduğuna hükmettiği bu 34 hadisi, “İbnu'l-Cevzî (510-597) Tarafından Mevzû Olduğu İddia Edilen Hadisler” başlığı altında senet ve metinleriyle beraber zikretmiş, İbnu'l-Cevzî'nin görüşüne katılan ya da katılmayan *Mevdûât* sahibi ulemanın görüşleriyle beraber yer yer kendi kanaatimizi de ortaya koymuştuk.²⁸³ İbnu'l-Cevzî'nin dışındaki âlimlerin mevzû olduğuna hükmettikleri hadisleri ise, “Diğer Âlimler Tarafından Mevzû Olduğu İddia Edilen Hadisler” başlığı altında inceledik. Sayısı otuzu geçen bu hadislerin de mevzû sayılma nedenleri zikredilmiştir.²⁸⁴ Ne var ki makalemizin hem formatı hem de hacmi buna müsaade etmediğinden bu örnekleri burada zikredemeyeceğiz.

Görüldüğü üzere, *es-Sunen*'deki hadisler ve dolayısıyla *es-Sunen*'in değeri hakkında önemli münekkitlerden ciddi eleştiriler söz konusudur. Esasen *es-Sunen*'in Kütüb-i Sitte'ye dahil edilmesine yapılan itirazların da temelinde bu eleştiriler yatmaktadır.

O halde *es-Sunen* nasıl şöret bulmuştur ve ne zaman ve hangi mülahazalarla Kütüb-i Sitte'ye dahil edilmiştir, bu kavram literatüre ne zaman girmiştir, Kütüb-i Sitte'ye dahil edenlerin ve etmeyenlerin delilleri nelerdir?

Esasen bütün bu soruların cevabı başlı başına bir makale çalışmasının konusu olabilecek kadar detaylıdır. Biz burada bu detaya girmeyecek, konuyu özet halinde sunmaya çalışacağız.

279 el-Leknevî, *el-Ecvibetu'l-Fâdile*, s. 71-73 (dipnot bazı kısaltmalarla). (Kırbaçoğlu, *İslâm Düşünceğinde Hadis Metodolojisi*, s. 300'den naklen).

280 en-Nu'mânî, *el-İmâm İbn Mâce*, s. 192-223.

281 en-Nu'mânî, *age.*, s. 223-228.

282 en-Nu'mânî, *age.*, s. 228.

283 Erkaya, Musa, *İbn Mâce'nin Hadis Kültüründeki Yeri*, Ankara Ü. Sosyal Bilimler Enstitüsü, (Basılmamış Doktora Tezi), Ankara, 2004, s.145-195.

284 Erkaya, *agt.*, s. 195-205.

Bilindiği üzere, meşhur hadis musannefatının şartlarıyla ilgili ilk çalışma Ebû Abdullah b. Mende (ö.395/1004) tarafından yapılan *Şurûtu'l-Eimme fi'l-Kirâ'a ve's-Sema' ve'l-Munâvele ve'l-Îcâze* adıyla anılan eserdir. Daha sonra Muhammed b. Tâhir el-Makdisî (ö.507/1113) meşhur altı hadis musanniflerini kastederek *Şurûtu'l-Eimmeti's-Sitte*, Ebû Bekr el-Hâzımî (ö.584/1188) de İbn Mâce'yi bir tarafa bırakıp *Şurûtu'l-Eimmeti'l-Hamse* adlı birer risale meydana getirmişlerdir.²⁸⁵ el-Makdisî ve el-Hâzımî aslında, hadis imamlarının prensip olarak kabul ettiklerini deklare etmedikleri birtakım şartları imamlara nisbet etmişlerdir. Nitekim bu konuyla ilgili olarak, Fuad Sezgin'in yapmış olduğu tespite göre, el-Buhârî ve Müslim'e, "kitaplarının muhtevasına uygun olmayan şartları ilk defa izafe eden kimse, el-Hâkim en-Neysâbüri olmuştur."²⁸⁶ Buradan anlaşılıyor ki önemli hadis kaynaklarının bir arada zikredilmesi (Kütüb-i Sitte, Kütüb-i Hamse gibi), bu eserlerdeki hadislerin kıymeti, müelliflerinin hadisleri eserlerine alma şartları gibi müşahhas verilerden hareketle değil, başkalarının o eserler hakkında verdiği subjektif hükümlere dayanmaktadır.²⁸⁷ Mesela Buhârî, Müslim ve onu takip eden diğer hadis musanniflerinin hiçbirisi, kitaplarında hadis ihrâcının şartlarını zikretmiş veya onlardan böyle bir şey nakledilmiş değildir. Bu şartlar, kitaplarının mevzû ve muhtevasına bakılarak sonradan izafe edilmiştir.²⁸⁸ el-Makdisî'nin *Şurûtu'l-Eimmeti's-Sitte*'sinde İbn Mâce'nin hadisleri alma şartları ile ilgili bir tek cümle bulunmaması²⁸⁹ bunun en güzel örneğidir. Oysa el-Makdisî, İbn Mâce'nin *es-Sunen*'ini Kütüb-i Sitte'ye dâhil eden ilk şahıstır. Onu, *el-Kemâl fi Esmâ'r-Ricâl* adlı eseriyle Abdülğani b. Abdülvâhid el-Makdisî (ö.600/1203) takip etmiştir. Bunları da Etrâf ve Ricâl türü eserlerin yazarları takip etmiştir.²⁹⁰

Razîn b. Muâviye el-Abderî (ö.535/1140) *Tecrîd*'inde, İbnu'l-Esîr (ö.606/1209) de *Câmtu'l-Usûl*'ünde *el-Muvatta'*ı altıncı kitap olarak saymışlardır. Buna karşılık İbnu's-Salâh (ö.643/1245), en-Nevevî (ö.676/1277), Salahuddîn el-Alaî (ö.761/1360) ve İbn Hacer (ö.852/1448) gibi hâfızlardan bir gurup, *el-Muvatta'*ın yerine altıncı kitap olarak Dârimî'nin *el-Musned*'ini koyarak, bu eserin altıncı kitap olmasını savunmuşlardır. Kimileri de altı aslı yediye çıkararak hem İbn Mâce'nin *es-Sunen*'ini hem de *el-Muvatta'*ı diğer beş esere ekledikleri gibi, bazıları da *el-Muvatta'*ı çıkararak yerine Dârimî'nin *el-Musned*'ini koymuştur

285 Sezgin, *Buhârî'nin Kaynakları*, s. 193.

286 Sezgin, *age.*, s. 193.

287 Bk., Sezgin, *age.*, s. 194.

288 Sezgin, *age.*, s. 193.

289 el-Makdisî'nin *Şurûtu'l-Eimmeti's-Sitte*, s. 24, 25.

290 el-Kettânî, *er-Risâletu'l-Mustatrafe*, s. 12, 13.

Kütüb-i Sitte kavramının ortaya çıkışını ve *es-Sünen*'in *Kütüb-i Sitte*'ye dahil edilmesini ana hatlarıyla böylece ortaya koyduktan sonra, eseri *Kütüb-i Sitte*'ye dahil edenlerin gerekçelerini şu üç maddede özetleyebiliriz:

1. Sunen'de tekrarların çok az oluşu, kitap ve babların tanzimi bakımından en mükemmel eserlerden biri olup,²⁹¹ bilhassa fıkıh bâbları yönünden büyük faydası olması.²⁹²

2. *el-Muvatta*'a göre *es-Sünen*'de zayıf hadislerin çok az, zâid²⁹³ ve merfû²⁹⁴ hadislerin ise daha çok olması.

3. İhtiva ettiği hemen hemen bütün mühim hadislerin Buhârî ve Muslim'in *Sahih*'lerinde mevcut olması.²⁹⁵

Buna karşılık, *Kütüb-i Sitte*'ye dahil etmeyenlerin gerekçeleri ise şunlardır:

1. İbn Mâce'nin yalancılık ve hadis hırsızlığı ile itham olunmuş bazı râvîlerden gelen hadislerle de kitabında yer vermiş olması.²⁹⁶

2. Ebû Dâvûd ve Tirmizî gibi diğer müellifler de zayıf hadisleri kaydetmişler ancak, onlar kitaplarında ekseriyetle bu hadislerle işarette bulunmuşlardır. Fakat İbn Mâce mevzû hadisleri yazdığına bile, hiçbir açıklamada bulunmamıştır. Bu yüzden İbnu'l-Esir (ö.606/1209), Mahlâtî (ö.762/1360), İbn Hacer (ö.852/1448) ve Kastallânî (ö.923/1517) gibi bazı alimler *Sünen*'in "Usûlu's-Sitte" içerisinde zikredilmesini doğru bulmamışlardır.²⁹⁷

3. "Dârimî'nin *Sünen*'inin pek çok yönüyle İbn Mâce'den daha üstün olması."²⁹⁸

Kanaatimiz odur ki, muhaddislerin hadisleri ihracının şartları ya da belli hadis kitaplarının ricallerine dair yazılmış eserler, tamamen kişisel kanaatlerin ürünleridir. Bu sebeple, yapılan taksimatlar veya vazedilen kriterler, eserlerin hakiki değerlerini ortaya koymaktan çok uzaktır. Eserin hangi kategori içerisinde yer aldığından ziyade, bizâtihi değeri, husn-i kabul görmesi bakımından çok daha önemli ve kıymetlidir. Şayet bir taksimat yapılacaksa, Ebû Şehbe'nin de belirttiği gibi,²⁹⁹ İmam Mâlik'in *Muvatta*'ı İbn Mâce'nin *Sünen*'ine nisbetle – her ne kadar daha az merfû hadis içerse de – hadislerinin daha sahîh, ricâlinin de daha güvenilir olma-

291 A'zamî, *age.*, s. 174.

292 Koçyiğit, *Hadis Tarihi*, s. 250.

293 el-Kettânî, *er-Risâletü'l-Mustatraf*, s. 12.

294 İbn Hacer, *en-Nüket ala'bnî Salah*, Mısır, ts., s. 280.

295 Sıddîkî, *Hadis Edebiyatı Tarihi*, (çev. Y.Ziya Kavakçı), İrfan Yay., İstanbul, 1966, s. 34.

296 Koçyiğit, *age.*, s. 250.

297 A'zamî, *age.*, s. 172.

298 es-Suyûtî, *Tedribu'r-Râvî*, I/140.

299 İbn Hacer, *en-Nüket*, s. 280.

sı nedeniyle, derecesi İbn Mâce'den daha yüksek ve kanaatimizce Kütüb-i Sitte'ye katılmaya daha layıktır.

Ancak şunu da belirtmek gerekir ki, Aslında İbn Mâce'nin *Sunen*'inin "Usûl-i Sitte"den biri olarak kabul edilmesi veya bunların dışında sayılması kitaba hiçbir şekilde etki etmeyecektir. Zira bu kitaplarda kaydedilmiş olan her hadis, içinde bulunduğu kitaba göre değil, bizâtihi kitabın kendi değerine göre tetkik edilir.³⁰⁰

SONUÇ

Hadis ilimlerinde birtakım eserlerin zamanla karizmatik bir yapıya büründükleri inkar edilemez bir gerçektir. Bu eserlerden birisi de İbn Mâce'nin *es-Sunen*'idir. Eser dikkatlice incelendiği zaman şu sonuçlar ortaya çıkacaktır:

1. KAYNAKLARI: Eser, ekseriyetle, şifahi olarak alınan rivayetlerden değil de, kendinden önce yazılmış bazı kaynaklardan seçme yapılmak suretiyle meydana getirilmiştir. Bu bakımdan İbn Ebî Şeybe'nin *el-Musanna'fi*, *es-Sunen*'in en önemli kaynağıdır. İbn Mâce'nin, bu eserlerin yazarları ile yüz yüze görüşmeleri olmuştur. Ne var ki tek tek her bir rivayet için sadece İbn Mâce değil, diğer bütün eserler için bunu söylemek zor gözükmektedir. *es-Sunen*'in omurgasını oluşturan kaynak sayısı onbeşi geçmemektedir. Bunların önemli bir kısmı da günümüze intikal etmiştir. Dolayısıyla bizim İbn Ebî Şeybe'nin *el-Musanna'fi* ile yaptığımız mukayeseli tetkik, *es-Sunen*'in diğer kaynakları arasında da yapılmalıdır. Ancak böyle bir çalışma sonucunda eserin gerçek değerine dair bilimsel değerlendirmeler yapılabilir. *es-Sunen*'in kaynakları arasında hadis rivayet tekniği bakımından sıhhat vasfını taşımayan materyallerin bulunduğu klasik dönem âlimleri tarafından da belirtilmiştir. İbn Mâce'nin, eserlerinden yararlandığı kişiler arasında, hadis eleştirmenlerinin şiddetli eleştirisine maruz kalmış simalar vardır. İşte bu durum da, *es-Sunen*'in kaynaklarının da zâtî ve târihi değerinin bilinmesini bir bakıma zorunlu kılmaktadır.

2. RİVAYETİ VE NÜSHALARI: *es-Sunen*'in rivayeti yani bize intikali problemli gözükmektedir. Çünkü ilgili bölümde de bahsettiğimiz gibi, *es-Sunen*'in rivâyetinde ciddi inkıta'lar, ölmüş kişilerden rivâyetler ve 6-7 yaşındaki çocukların nakilde bulunmaları söz konusudur. Bu ise, *es-Sunen*'in değerinin düşmesine sebep olacak önemli bir kusurdur. Ayrıca müstensih tasarruflarının da gözden uzak tutulmaması gerekmektedir.

3. RİVAYET TEKNİĞİ: Esere daha telif edildiği günden itibaren, rivayet tekniği bakımından eleştiriler yöneltildiği görülmektedir. Bir ilim adamının

ilmî kariyeri, eserlerinin bilimsel değeriyle doğru orantılı olması gerektiği halde, bu tenkitlere rağmen İbn Mâce için yapılan “*sika*”, “*sebt*”, “*sadûk*” vb. tadil ifadelerinin ön plana çıkarılması dikkat çekicidir. Bizim tespitlerimize göre eserde *mevzû*, *metrûk* ve *munkar* addedilen hadislerin sayısı 170’i bulmaktadır. *Merfû*, *mevkûf*, *munkatî* ve *maktû* hadislerin sayısı ise çok daha fazladır. Ayrıca pek çok ravisi de tenkide maruz kalmıştır.

Bütün bu hususlar göz önüne alınınca, bir hadisin sadece “*Kütüb-i Sitt*te” içerisinde bulunmasını onun sahih sayılması için yeterli sayma anlayışının hadis metodolojisi açısından doğru olmadığı açıktır. Dolayısıyla İbn Mâce’nin *es-Sünen*’ine de bu açıdan ihtiyatla yaklaşılmalı, içindeki hadisler, sıhhatine emin olunduktan sonra delil kabul edilmelidir. Yani bu kaynaklardaki her bir haberin değeri bizzat incelenmek suretiyle verilmelidir. Çünkü bir hadisin kıymeti, içerisinde bulunduğu eser ya da eserler topluluğuyla değil, bizâtihi kendi değeriyle ölçülür.

EK.I: SUNEN'İN KAYNAKLARININ KÜTÜB-İ SİTTE'NİN DİĞER İMAMLARI TARAFINDAN KULLANIM DURUMU VE CERH-TA'DİL DEĞERLENDİRMESİ¹

<i>İBN MÂCE'NİN ŞEYHİ</i>	SUNEN'DEKİ HADİS SAYISI	BU ŞEYHTEN, BAŞKA HANGİ KAYNAKLARDA HADİS ALINDIĞI	CERH-TA'DİL Değerlendirmesi
1. ABBÂD b. VELİD ¹	7		Sadûk
2. ABBÂD b. YA'KÛB ²	1	B, T	Sadûk
3. ABBÂS b. ABDİLÂZİM el- ANBERÎ ³	14	S.E, M	Sıka, hâfız
4. ABBÂS b. ABDULLAH el-VÂSİTÎ ⁴	1		Sıka, âbid
5. ABBÂS b. CAFER ⁵	4		Sadûk
6. ABBÂS b. MUHAMMED ed-DÛRÎ ⁶	1	S.E	Sıka, hâfız
7. ABBÂS b. OSMÂN ⁷	19		Sadûk, hata yapar
8. ABBÂS b. VELİD el-HALLÂL ed-DİMEŞKÎ ⁸	18		Sadûk
9. ABBÂS b. YEZİD ⁹	3		Sadûk, hata yapar
10. ABDE b. ABDİLLAH el-HUZÂÎ ¹⁰	4	S.E., B	Sıka
11. ABDULHAMİD b. BEYÂN el-VÂSİTÎ ¹¹	6	M, D	Sadûk
12. ABDUL- KUDDÛS b. MUHAMMED ¹²	4	B, T	Sadûk
13. ABDULLAH b. ABD'L-MU'MİN el-VÂSİTÎ ¹³	1		Makbûl

- 1 Burada kullanılan rumuzlar ve anlamları şu şekildedir:

K.S: Kütüb-i Sitte

SH: Sahihayn

S.E: Sunen-i Erbaa

B: el-Buhârî

M: Muslim

D: Ebû Dâvûd

T: et-Tirmizî

N: en-Nesâî

Ayrıca râvilerin vefat tarihleri ve kendilerinden kimlerin rivâyette bulunduğu dair bilgiler, İbn Hacer'in *Tehzibu't-Tehzib*'i ile *ez-Zehab*'inin *el-Kâşif*'inden; Cerh-Ta'dil Değerlendirmesi ise İbn Hacer'in *Takribu't-Tehzib*'inden istifade edilerek hazırlanmıştır.

14.	ABDULLAH b. AHMED b. BEŞİR b. ZEKVÂN ed-DİMEŞKÎ ¹⁴	5	D	Sadûk
15.	ABDULLAH b. ÂMİR (EBÛ ÂMİR el-EŞ'ARÎ) ¹⁵	2		Makbûl
16.	ABDULLAH b. ÂMİR b. ZURÂRE ¹⁶	14	M, D	Sadûk
17.	ABDULLAH b. CERRÂH ¹⁷	8	D	Sadûk, hata yapar
18.	ABDULLAH b. HAKEM b. EBÎ ZİYÂD ¹⁸	2	D, T	Sadûk
19.	ABDULLAH b. IMRÂN ¹⁹	1		Sadûk
20.	ABDULLAH b. İSHÂK el-VÂSİTÎ en-NÂKİD ²⁰	1		Sadûk
21.	ABDULLAH b. İSHÂK el-CEVHERÎ ²¹	1		Sika, hâfiz
22.	ABDULLAH b. MUÂVİYE el-CUMAHÎ ²²	5	D, T	Sika
23.	ABDULLAH b. MUHAMMED ez-ZUHRÎ	3		
24.	ABDULLAH b. SAİD ²³	31	K.S	Sika
25.	ABDULLAH b. SÂLİM el-MEFLÛC ²⁴	1	D	Sika
26.	ABDULMELİK b. MUHAMMED er-RAKÂŞÎ ²⁵	2		Sadûk, hata yapar
27.	ABDULVÂRİS b. ABDUSSAMED b. ABDULVÂRİS ²⁶	3	M, T, N	Sadûk
28.	ABDULVEHHÂB b. DAHHÂK ²⁷	6		Metrûk
29.	ABDU RABBÎH b. HÂLİD en-NUMEYRÎ EBU'L-MUGÂLLİS ²⁸	6		Makbûl
30.	ABDURRAHMÂN b. ABDİLLAH el-CEZERÎ ²⁹	1		Makbûl
31.	ABDURRAHMÂN b. ABDÎ'L-VEHHÂB ³⁰	5		
32.	ABDURRAHMÂN b. BİŞR b. HAKEM ³¹	3	SH, D	Sika
33.	ABDURRAHMÂN b. İBRAHİM ed-DİMEŞKÎ (DUHAYM) ³²	73	B, D, N	Sika, hâfiz, mutkin
34.	ABDURRAHMÂN b. OMER ³³	5		Sika
35.	ABDUSSELÂM b. ÂSİM ³⁴	3		Makbûl
36.	AHMED b. ABDE ³⁵	45	K.S	
37.	AHMED b. ABDİLLAH b. YÛSUF el-ARARÎ ³⁶	1		Mestûr (mechûlu'l-hâl)

38.	AHMED b. ABDİRRAHMÂN b. BEKKÂR b. ABDİLMELİK b. VELİD b. BUSR b. EBÎ ERTÂT ³⁷	1	T, N	Sadûk
39.	AHMED b. AMR b. es-SERH ³⁸	24	M, D, N	Sika
40.	AHMED b. ÂSİM el-ABBÂDÂNÎ ³⁹	1		Sika
41.	AHMED b. BUDEYL ⁴⁰	1	T	Sadûk, lehû evhâm
42.	AHMED b. EBÎ'L-HAVÂRÂ ed DİMEŞKÎ ⁴¹	2	D	
43.	AHMED b. EZHER ⁴²	16	N	Sadûk
44.	AHMED b. İBRAHÎM ed-DEVRAKÎ ⁴³	1	M, D, T	Sika, hâfız
45.	AHMED b. İSA el-MİSRÎ ⁴⁴	3	SH, N	Sadûk
46.	AHMED b. MANSÛR b. YESÂR (EBÛ BEKR) ⁴⁵	3		Sika, hâfız
47.	AHMED b. MENÎ ⁴⁶	7	K.S	Sika, hâfız
48.	AHMED b. MİKDÂM EBU'L-EŞ'AS el-ICLÎ ⁴⁷	2	B, T, N	Sadûk
49.	AHMED b. MUHAMMED b. YAHYÂ b. SAİD el-KATTÂN ⁴⁸	4		Sadûk
50.	AHMED b. OSMÂN b. HAKÎM el-EVDÎ ⁴⁹	4	SH, N	Sika
51.	AHMED b. SÂBÎT el-CEHDARÎ ⁵⁰	7		Sadûk
52.	AHMED b. SAİD ed-DÂRİMÎ ⁵¹	8	SH, D, T	Sika, hâfız
53.	AHMED b. SİNÂN ⁵²	19	SH, D	Sika, hâfız
54.	AHMED b. YÛSUF es-SULEMÎ ⁵³	12	M, D, N	Hâfız, sadûk
55.	ALÎ AMR el-ENSÂRÎ ⁵⁴	1		
56.	ALÎ b. DÂVÛD ⁵⁵	1		Sadûk
57.	ALÎ b. EBÎ'L-HASİB	6		
58.	ALÎ b. HÂŞİM b. MERZÛK ⁵⁶	1		Sadûk
59.	ALÎ b. İSMÂİL	1		
60.	ALÎ b. MEYMÛN er-RAKÎ ⁵⁷	12	N	Sika
61.	ALÎ b. MUHAMMED et-TENÂFİSÎ ⁵⁸	357		Sika, âbid

62.	ALİ b. MUNZİR (el-KÜFİ) ⁶⁰	13	T, N	Sadük, şii
63.	ALİ b. SELEME en-NEYSÂBÜRİ ⁶⁰	3		Sadük
64.	ALKAME b. AMR ed-DÂRİMİ ⁶¹	4		Sadük
65.	AMMÂR b. HÂLİD el-VÂSİTİ ⁶²	3	N	Sika
66.	AMMÂR b. TÂLÛT ⁶³	1		Sika
67.	AMR b. ABDULLAH el-EVDİ ⁶⁴	10		Sika
68.	AMR b. ALİ EBÛ HAFS es-SAYRAFİ ⁶⁵	3	K.S	Sika, hâfız
69.	AMR b. EBİ ÂSİM en-NEBİL ⁶⁶	1		
70.	AMR b. OSMAN b. SAİD b. KESİR b. DİNÂR el-HİMSİ ⁶⁷	15	D, N	Sadük
71.	AMR b. RÂFİ' el-BECELİ el-KAZVİNİ ⁶⁸	27		Sika, sebt
72.	AMR b. SEVVÂD el-MİSRİ ⁶⁹	5	M, N	Sika
73.	BEKR b. ABULVEHHÂB ⁷⁰	1		Sadük
74.	BEKR b. HALEF(EBÛ BİŞR) ⁷¹	56	D	Sadük
75.	BİŞR b. ÂDEM ⁷²	6	D.T	Sadük, fihi leyyin
76.	BİŞR b. HİLÂL es-SAVVÂF ⁷³	14	S.E, M	Sika
77.	BİŞR b. MUÂZ ed-DARİR ⁷⁴	6	T, N	Sadük
78.	CA'FER b. MUSÂFİR ⁷⁵	6	D, T	Sadük, bazen hata yapar
79.	CEMİL b. HASAN b. CEMİL el-ATAKİ ⁷⁶	10		Sadük, hata yapar
80.	CUBÂRE b. MUĞALLİS ⁷⁷	21		Zayıf
81.	DÂVÛD b. RUŞEYD ⁷⁸	1	SH, D, N	Sika
82.	DÂVÛD b. SULEYMÂN el-ASKERİ ⁷⁹	2	N	Sadük
83.	EBÛ AHMED el-MERRÂR (veya Murâr) b. HAMMÜYE ⁸⁰	1		Sika, ârif
84.	EBÛ ÂMİR ABDULLAH b. ÂMİR b. BERRÂD b. YÛSUF b. EBİ BURDE b. EBİ MUSA el-EŞ'ARİ	1		

85.	EBU'L-AHVAS (MUHAMMED b. EBİ'L-KÂSİM) ⁸¹	1	S.E	Makbûl
86.	EBUBEKR b. EBİ ŞEYBE ⁸²	1071	SH. D. N	Sıka, hâfız
87.	EBÜ BEKR b. HALEF	2		
88.	EBÜ BEKR b. HALLÂD el-BÂHİLÎ	26		
89.	EBÜ DÂVÛD (SULEYMÂN b. TEVBE) ⁸³	2		Sadûk
90.	EBÜ ĞASSÂN (MUHAMMED b. AMR ZUNEYC) ⁸⁴	1	M. D	Sıka
91.	EBU'L-HASAN b. SELEME	2		
92.	EBÜ HÂTİM ⁸⁵	1		
93.	EBÜ HİŞÂM er-RIFÂÎ MUHAMMED b. YEZİD ⁸⁶	3	M. T	Leyse bi'l-kaviyy
94.	EBÜ HUREYRE es-SAYRAFÎ (MUHAMMED b. FİRÂS) ⁸⁷	1	T	Sadûk
95.	EBÜ İSHÂK el-HEREVÎ İBRAHİM b. ABDİLLAH b. HÂTİM ⁸⁸	6	T	Sadûk, hâfız
96.	EBÜ İSHÂK es-ŞÂFÎ (İBRAHİM b. MUHAMMED b. ABBÂS) ⁸⁹	7		Sadûk
97.	EBU'L-KÂSİM b. EBİ DAMRA (NASR b. MUHAMMED b. SULEYMÂN el-HİMSÎ) ⁹⁰	1		
98.	EBÜ KURAYB ⁹¹	87	*	Sıka, hâfız
99.	EBÜ MERVÂN MUHAMMED b. OSMAN el-OSMÂNÎ ⁹²	38		Sadûk, hata yapar
100.	EBÜ MES'ÛD (MUHAMMED b. ABDULLAH b. UBEYD b. AKİL) ⁹³	1	D. N	Sadûk
101.	EBÜ MÜS'AB (AHMED b. EBİ BEKR el-MEDENÎ) ⁹⁴	18		Sadûk
102.	EBÜ OMER (HAFS b. OMER) ⁹⁵	11		Lâ be'se bihi
103.	EBÜ OSMAN el-BUHÂRÎ SAİD b. SA'D ⁹⁶	2	D. N	
104.	EBÜ ŞUAYB	1		
105.	EBÜ SAİD (ABDULLAH b. SAİD) ⁹⁷	2	K.S	Sıka
106.	EBÜ SAİD (SUFYÂN b. ZİYÂD el-MUEDEB) ⁹⁸	1		Sadûk, yehimu
107.	EBU'S-SÂİB (SELM b. CUNÂDE) ⁹⁹	2	T	Sıka, bazen muhalefet eder

108. EBU'S-SAKR YAHYÂ b. YEZDÂD el-ASKERİ ¹⁰⁰	1		Makbûl
109. EBÛ SEVR (İBRAHİM b. HÂLİD) ¹⁰¹	1	D	Sika
110. EBÛ UBEYD (MUHAMMED b. UBEYD b. MEYMÛN el-MEDENÎ) ¹⁰²	2	B	Sadûk, hata yapar
111. EBÛ UBEYDE b. EBÎ'S-SEFER ¹⁰³	1		Sadûk, yehimu
112. EBÛ UMEYR (İSÂ b. MUHAMMED en-NAHHÂS er-REMLÎ) ¹⁰⁴	5	D, N	Sika, fâdil
113. EBÛ YÛSUF b. SAYDALÂNÎ (MUHAMMED b. AHMED er-RAKÎ) ¹⁰⁵	6	N	Sika, hâfız
114. EYYÛB b. MUHAMMED el-HÂŞİMÎ ¹⁰⁶	3		Sika
115. EYYÛB b. MUHAMMED er-RAKÎ ¹⁰⁷	3	D, N	Sika
116. EZHER b. MERVÂN ¹⁰⁸	14	T	Sadûk
117. FADL b. YAKÛB el-CEZERÎ ¹⁰⁹	1	D	Sadûk
118. FADL b. YAKÛB er-RUHÂMÎ ¹¹⁰	1	B	Sika, hâfız
119. ĞİYÂS b. CA'FER er-RAHABÎ ¹¹¹	1		Sadûk
120. HALÎL b. AMR (EBÛ AMR) ¹¹²	4		
121. HARMELE b. YAHYÂ ¹¹³	43	M, N	Sadûk
122. HÂRÛN b. ABDİLLAH el-HAMMÂL ¹¹⁴	8	S.E, M	Sika
123. HÂRÛN b. HAYYÂN (el-KAZVÎNÎ) ¹¹⁵	2		Sika, âlim
124. HÂRÛN b. İSHÂK el-HEMDÂNÎ ¹¹⁶	8	T, N	Sadûk
125. HÂRÛN b. SAİD el-EYLÎ (EBÛ CA'FER) ¹¹⁷	6	M, D, N	Sika, fâdil
126. HASAN b. ALÎ b. AFFÂN ¹¹⁸	1		Sadûk
127. HASAN b. ALÎ el-HALLÂL ¹¹⁹	21	SH, D, T	Sika, hâfız
128. HASAN b. ARAFA ¹²⁰	2	T	Sadûk
129. HASAN b. BEYÂN	1		
130. HASAN b. DÂVÛD el-MUNKEDİRÎ ¹²¹	1	N	Lâ be'se bihi

131. HASAN b. EBİ'R-RABİ'(el-BECELİ) ¹²²	3	K.S	Sıka
132. HASAN b. HAMMÂD ¹²³	2	D, N	Sadûk
133. HASAN b. KAZ'A ¹²⁴	1	T, N	Sadûk
134. HASAN b. MUHAMMED b. es-SABBÂH ¹²⁵	2	S.E	Sıka
135. HÂTİM b. BEKR ed-DABÎ (EBÛ AMR) ¹²⁶	1		Makbûl
136. HÂTİM b. NASR ed-DABÎ ¹²⁷	1	D	Meçhûl
137. HAVSERA b. MUHAMMED ¹²⁸	2		Sadûk
138. HEDİYYE b. ABDİLVEHHÂB ¹²⁹	5		Sadûk, bazen vehm eder
139. HENNÂD b. SERÎ ¹³⁰	26	S.E, M	Sıka
140. HİŞÂM b. ABDİLMELİK el-HİMSÎ (EBU'T-TAKÎ) ¹³¹	3	D, N	Sadûk, bazen vehm eder
141. HİŞÂM b. AMMÂR ¹³²	293	S.E, B	Sadûk
142. HİŞÂM b. HÂLİD el-EZRAK ¹³³	4	D	Sadûk
143. HİŞÂM b. SEVVÂR	1		
144. HUBEYŞ b. MUBEŞŞİR ¹³⁴	1		Sıka, fakih
145. HUDBE b. ABDİLVEHHÂB ¹³⁵	1		Sadûk, bazen vehm eder
146. HUMEYD b. MES'ADE ¹³⁶	18	S.E, M	Sadûk
147. HUSEYN b. CUNEYD ed-DÂMEĞÂNÎ ¹³⁷	1	D	Lâ be'se bih
148. HUSEYN b. EBİ'S-SERİYY el-ASKALÂNÎ ¹³⁸	3		Zayıf
149. HUSEYN b. HASAN el-MERVEZÎ ¹³⁹	7	T	Sadûk
150. HUSEYN b. MEHDÎ ¹⁴⁰	4	T	Sadûk
151. HUSEYN b. SELEME el-YUHMEDÎ ¹⁴¹	1	T	Sadûk
152. İBRAHİM b. MUHAMMED el-HALEBÎ ¹⁴²	1		Sadûk, hata yapar
153. İBRAHİM b. MUHAMMED b. YÛSUF el-FİRYÂBÎ ¹⁴³	5		Sadûk

154. İBRAHİM b. MUNZİR el-HIZÂMÎ ¹⁴⁴	26	B, T, N	Sadûk
155. İBRAHİM b. MUSTEMİR el-URÛKÎ ¹⁴⁵	4	D, N	Sadûk
156. İBRAHİM b. SAİD el-CEVHERÎ ¹⁴⁶	5	S.E, M	Sika, hâfız
157. İMRÂN b. MUSA el-LEYSÎ ¹⁴⁷	10	T, N	Sadûk
158. İSÂ b. HAMMÂD el-MISRÎ ¹⁴⁸	12	M, D, N	Sika
159. İSÂ b. YÛNUS er-REMLÎ ¹⁴⁹	2	N	
160. İSHÂK b. İBRAHİM b. HABÎB ¹⁵⁰	5	T, N	Sika
161. İSHÂK b. İBRAHİM es-SAVVÂK ¹⁵¹	1		Sadûk
162. İSHÂK b. İSMAİL b. ALÂ el-EYLÎ ¹⁵²	2	N	Sadûk
163. İSHÂK b. MANSÛR ¹⁵³	23	SH, T, N	Sika, sebt
164. İSHÂK b. MUSA el-HATMÎ (EBÛ MUSA el-ENSÂRÎ) ¹⁵⁴	3	M, T, N	Sika, mutkin
165. İSHÂK b. VEHB el-VÂSİTÎ ¹⁵⁵	1	B	Sadûk
166. İSMAİL b. ABDİLLAH er-RAKÎ ¹⁵⁶	6		Sadûk
167. İSMAİL b. BEHRÂM ¹⁵⁷	2		Sadûk
168. İSMAİL b. BÎŞR b. MANSÛR ¹⁵⁸	2	D	Sadûk
169. İSMAİL b. EBÎ KERİME el-HARRÂNÎ ¹⁵⁹	2	N	
170. İSMAİL b. ESED ¹⁶⁰	5	D	
171. İSMAİL b. HAFS el-EYLÎ ¹⁶¹	3	N	Sadûk
172. İSMAİL b. HİBBÂN b. VÂKİD es-SEKAFÎ (EBÛ İSHÂK el-VÂSİTÎ) ¹⁶²	1		Sadûk
173. İSMAİL b. İBRAHİM el-BÂLİSÎ ¹⁶³	2		Sika
174. İSMAİL b. MUHAMMED et-TALHÎ ¹⁶⁴	5		Sadûk, yehimu
175. İSMAİL b. MUSA es-SUDDÎ ¹⁶⁵	15	D, T	Sadûk, hata yapar
176. İSMAİL b. TEVBÊ ¹⁶⁶	7		Sadûk

177. İSMET b. FADL ¹⁶⁷	3	N	Sıka
178. KÂSİM b. MUHAMMED b. ABBÂD el-MUHELLEBİ ¹⁶⁸	1		Sıka
179. KÂSİM b. ZEKERİYYÂ b. DÎNÂR ¹⁶⁹	2	M, T, N	Sıka
180. KESİR b. UBEYD el-HİMSİ ¹⁷⁰	5	D, N	Sıka
181. KURDUS b. EBİ ABDİLLAH el- VÂSİTİ	1		
182. MAHMÛD b. ĞAYLÂN ¹⁷¹	8	SH, T, N	Sıka
183. MAHMÛD b. HÂLİD ed-DİMEŞKÎ ¹⁷²	5	D, N	Sıka
184. MAHMÛD b. HIDAŞ ¹⁷³	1	N	Sadûk
185. MECZEE b. SUFYÂN b. ESİD ¹⁷⁴	1		Makbûl
186. MESRÛK b. MERZUBÂN ¹⁷⁵	1		Sadûk, lehu evham
187. MUCÂHİD b. MUSA ¹⁷⁶	3	S.E, M	Sıka
188. MUHAMMED b. ABÂDE el-VÂSİTİ ¹⁷⁷	2	B, D	Sadûk
189. MUHAMMED b. ABBÂD b. ÂDEM ¹⁷⁸	2	N	Makbûl
190. MUHAMMED b. ABDÎL-ALÂ es-SANÂNİ ¹⁷⁹	8		Sıka
191. MUHAMMED b. ABDİLÂZİZ ¹⁸⁰	1	S.E, B	Sıka
192. MUHAMMED b. ABDULLAH b. HAFS b. HİŞÂM b. ZEYD b. ENES b. MÂLİK ¹⁸¹	2		Sadûk
193. MUHAMMED b. ABDULLAH b. NUMEYR ¹⁸²	106	K.S	Sıka, hâfız, fâdıl
194. MUHAMMED b. ABDULLAH er-RAKÎ ¹⁸³	2		
195. MUHAMMED b. ABDULLAH b. UBEYD b. AKİL ¹⁸⁴	1	D, N	Sadûk
196. MUHAMMED b. ABDULLAH b. YEZİD ¹⁸⁵	1		Sıka
197. MUHAMMED b. ABDİLMELİK b. EBİŞ-ŞEVÂRİB ¹⁸⁶	28	M, T, N	Sadûk
198. MUHAMMED b. ABDİLMELİK b. ZENCEVEYH EBÜ BEKR ¹⁸⁷	1	S.E	Sıka
199. MUHAMMED b. ABDURRAHMÂN b. AHİ'L-HUSEYN el-CU'Fİ ¹⁸⁸	2		

200. MUHAMMED b. AKİL b. HUVEYLİD en-NEYSÂBÜRÎ ¹⁸⁹	3		Sadûk
201. MUHAMMED b. BEŞŞÂR ¹⁹⁰	185	K.S	Sıka
202. MUHAMMED b. CÂBİR el-MUHÂRİBÎ ¹⁹¹	1		Sadûk
203. MUHAMMED b. EBÂN el-BELHÎ ¹⁹²	2	S.E, B	Sıka, hâfız
204. MUHAMMED b. EBÎ HÂLİD el-KAZVÎNÎ ¹⁹³	1		Makbûl
205. MUHAMMED b. EBÎ'L-HUSEYN (EBÛ CAFER)	1		
206. MUHAMMED b. EBÎ OMER el-ADENÎ	16		
207. MUHAMMED b. HALEF el-ASKALÂNÎ ¹⁹⁴	11		Sadûk
208. MUHAMMED b. HÂLİD b. ABDÛLLAH el-VÂSİTÎ ¹⁹⁵	2		Zayıf
209. MUHAMMED b. HÂLİD b. HİDÂŞ ¹⁹⁶	4	D	Sadûk
210. MUHAMMED b. HAMİD	1		
211. MUHAMMED b. HÂRİS el-MİSRÎ ¹⁹⁷	5		Sadûk
212. MUHAMMED b. HASSÂN el-EZRAK ¹⁹⁸	1		Sıka
213. MUHAMMED b. HUMEYD (EBÛ ABDÛLLAH) ¹⁹⁹	6	D, T	Hâfız, zayıf
214. MUHAMMED b. İBRAHİM ed-DİMEŞKÎ ²⁰⁰	2		Munkeru'l-hadis
215. MUHAMMED b. İSHÂK ²⁰¹	1		Sadûk
216. MUHAMMED b. İSMAİL	6		
217. MUHAMMED b. İSMAİL b. BUHTERÎ el-VÂSİTÎ ²⁰²	2	T	Sadûk
218. MUHAMMED b. İSMAİL er-RÂZÎ ²⁰³	2		Sadûk
219. MUHAMMED b. İSMAİL b. SEMURA ²⁰⁴	9	T, N	Sıka
220. MUHAMMED b. MA'MER ²⁰⁵	2	K.S	Sadûk
221. MUHAMMED b. MEYMÛN el-MEKKÎ ²⁰⁶	2	T, N	Sadûk, bazen hata yapar
222. MUHAMMED b. MUEMMEL b. es-SABBÂH ²⁰⁷	2		Sadûk

223. MUHAMMED MUSA el-VÂSİTİ ²⁰⁸	2	SH	Sadûk
224. MUHAMMED b. MUSAFFA el-HİMSİ ²⁰⁹	27	D, N	Sadûk, lehu evhâm, mudellis
225. MUHAMMED b. MUSENNÂ ²¹⁰	32	K.S	Sika, sebt
226. MUHAMMED b. OMER b. ALİ el-MUKADDEMİ ²¹¹	1	S.E	Sadûk
227. MUHAMMED b. OMER b. HEYYÂC ²¹²	4	T, N	Sadûk
228. MUHAMMED b. OMER el-MUKRİ ²¹³	1		Lâ yu'raf
229. MUHAMMED b. OMER b. VELİD el-KİNDİ ²¹⁴	1	T	Sadûk
230. MUHAMMED b. OSMÂN b. KERÂME ²¹⁵	1	B, D, T	Sika
231. MUHAMMED b. RUMH ²¹⁶	95	M	Sika, sebt
232. MUHAMMED b. SABBÂH ²¹⁷	102	K.S	Sika, hâfız
233. MUHAMMED b. SAİD b. YEZİD b. İBRAHİM et-TUSTERİ ²¹⁸	3		Makbûl
234. MUHAMMED b. SA'LEBE b. SEVÂ ²¹⁹	2		Sadûk
235. MUHAMMED b. SELEME el-MİSRİ EBU'L-HÂRİS el-MURÂDİ ²²⁰	1	M, D, N	Sika, sebt
236. MUHAMMED b. SEVÂB ²²¹	1		Sadûk
237. MUHAMMED b. SULEYMÂN b. HİŞÂM el-BAGDÂDİ ²²²	1		Zayıf
238. MUHAMMED b. (ŞUAYB) b. ŞÂBÛR er-RAKİ ²²³	1	S.E	Sadûk, sahihu'l-kitâb
239. MUHAMMED b. TARÎF ²²⁴	9	M, D, N	Sadûk
240. MUHAMMED b. UBÂDE el-VÂSİTİ ²²⁵	1	B, D	Sadûk
241. MUHAMMED b. UBEYD b. AKİL	1		
242. MUHAMMED b. UBEYD b. MEYMÛN el-MEDENİ ²²⁶	3	B	Sadûk, hata yapar
243. MUHAMMED b. UBEYD b. SA'LEBE el-HİMMÂNİ ²²⁷	1		Makbûl
244. MUHAMMED b. UBEYD b. UTBE b. ABDİRRAHMÂN el-KİNDİ ²²⁸	2		Sadûk
245. MUHAMMED b. VELİD ²²⁹	1		

246. MUHAMMED b. YAHYÂ el-EZDÎ ²³⁰	2		
247. MUHAMMED b. YAHYÂ b. EBÎ OMER el-ADENÎ ²³¹	1	M, T, N	Sadûk, gaflet sahibi
248. MUHAMMED b. YAHYA en-NEYSÂBÜRÎ (ez-ZUHLÎ) ²³²	183	S.E, B	Sika, hâfız
249. MUHAMMED b. YEZÎD el-ESFÂTÎ ²³³	1		Sadûk
250. MUHAMMED b. ZİYÂD ²³⁴	7	B	Sadûk, hata yapar
251. MUHRÎZ b. SELEME el-ADENÎ ²³⁵	9	D	Sadûk
252. MUSA b. ABDİRRAHMÂN (EBÛ İSÂ el-MESRÛKÎ) ²³⁶	3	T, N	Sika
253. MUSA b. MERVÂN er-RAKÎ ²³⁷	1	D, N	
254. MUS'AB b. ABDÛLLAH ez-ZUBEYRÎ ²³⁸	1	N	Sadûk
255. NASR b. ABDİRRAHMÂN el-VEŞŞÂ ²³⁹	1	T	Sika
256. NASR b. ALÎ el-CEHZAMÎ ²⁴⁰	66	K.S	Sebt
257. OMER b. HİŞÂM ²⁴¹	1		Makbûl
258. OMER b. RÂFÎ	1		
259. OMER b. ŞEBBE b. ABİDE b. ZEYD ²⁴²	3		Sadûk
260. OSMÂN b. EBÎ ŞEYBE ²⁴³	46	SH, D	Sika, hâfız
261. OSMÂN b. İSMÂİL b. İMRÂN el-HUZELÎ ed-DİMEŞKÎ ²⁴⁴	2		Makbûl
262. RABÎ b. SULEYMÂN ²⁴⁵	1	K.S	Sika
263. RACÂ b. MURACCÂ es-SEMERKANDÎ ²⁴⁶	2	D	Sika, hâfız
264. RÂŞİD b. SAİD b. RÂŞİD er-REMLÎ ²⁴⁷	7		Sadûk
265. RAVH b. FERAC ²⁴⁸	1		Sadûk
266. RIZKULLAH b. MUSA ²⁴⁹	1	N	Sadûk, yehimu
267. SAİD b. MERVÂN ²⁵⁰	1	B	Sadûk
268. SAİD b. SUVEYD	1		
269. SAİD b. YAHYÂ b. EZHER el-VÂSİTÎ ²⁵¹	2	M	Sika
270. SÂLİH b. MUHAMMED b. YAHYÂ b. SAİD el-KATTÂN ²⁵²	1		Makbûl
271. SEHL b. EBÎ SEHL (SEHL b. EBÎ'S-SUĞDÎ) ²⁵³	27		Sadûk
272. SELEME b. ŞEBÎB ²⁵⁴	1	S.E, M	Sika

273. SUFYÂN b. VEKÎ ²⁵⁵	13	T	Önceleri sadûk
274. SUVEYD b. SAÎD ²⁵⁶	63	M	Önceleri sadûk
275. ŞUCÂ' b. MAHLED (EBU'L-FADL) ²⁵⁷	1	M, D	Sadûk
276. TEMÎM b. MUNTASİR el-VÂSİTİ ²⁵⁸	2	D, N	Sika, zâbıt
277. UBEYD b. ESBÂT b. MUHAMMED el-KURAŞİ ²⁵⁹	1	T	Sadûk
278. UBEYDULLAH b. ABDİLKERİM (EBÛ ZURÂ er-RÂZİ) ²⁶⁰	4	M, T, N	Sika, hâfız
279. UBEYDULLAH b. CEHM el-ENMÂTİ ²⁶¹	2		Makbûl
280. UBEYDULLAH b. YÛSUF el-CUBEYRİ ²⁶²	4		Sadûk
281. UKBE b. MUKRAM ²⁶³	3	M, D, T	Sika
282. VÂSİL b. ABDÎ'L-A'LÂ ²⁶⁴	4	S.E, M	Sika
283. VELÎD b. AMR b. SUKEYN ²⁶⁵	3		
284. YAHYÂ b. DURUST ²⁶⁶	1		Sika
285. YAHYÂ b. FADL ²⁶⁷	2	D	Sadûk
286. YAHYÂ b. HABÎB b. ARABÎ ²⁶⁸	2	S.E, M	Sika
287. YAHYA b. HAKÎM ²⁶⁹	28	D, N	Sika, hâfız, Âbid
288. YAHYÂ b. HALEF (EBÛ SELEME) ²⁷⁰	11	M, D, T	Sadûk
289. YAHYÂ b. HIZÂM ²⁷¹	1		Makbûl
290. YAHYÂ b. MUALLÂ b. MANSÛR ²⁷²	1		Sadûk
291. YAHYÂ b. OSMÂN b. SAÎD b. KESİR b. DÎNÂR el-HİMSİ ²⁷³	6	N	Sadûk, âbid
292. YAHYÂ b. OSMÂN b. SÂLİH el-MİSRÎ ²⁷⁴	2		Sadûk, şii
293. YA'KÛB b. HUMEYD b. KÂSİB el-MEDENÎ ²⁷⁵	52	B	Sadûk, bazen vehm eder
294. YA'KÛB b. İBRAHÎM ed-DEVRAKÎ ²⁷⁶	6	K.S	Sika
295. YEZÎD b. ABDİLLAH el-YEMÂNÎ ²⁷⁷	2		Makbûl
296. YÛNUS b. ABDÎ'L-A'LÂ ²⁷⁸	14	M, N	Sika

297. YÜSUF b. HAMMÂD el-MA'NÎ ²⁷⁹	2	M, T, N	Sika
298. YÜSUF b. MUSA el-KATTÂN ²⁸⁰	4	B, D, T	Sadûk
299. ZEYD b. AHZEM (EBÛ TÂLİB) ²⁸¹	7	S.E, B	Sika, hâfız
300. ZİYÂD b. YAHYÂ EBÛ'L-HATTÂB ²⁸²	1	K.S	Sika
301. ZUBEYR b. BEKKÂR ²⁸³	1		Sika
302. ZUHEYR b. HARB (EBÛHAYSEME) ²⁸⁴	2	SH, D, N	Sika, sebt
303. ZUHEYR b. MUHAMMED ²⁸⁵	3		Sika

GENEL TOPLAM	TOPLAM	RÂVÎLER							
	HADÎS	K.S	SH	S.E	B	M	D	T	N
	4341	16	13	22	23	36	63	51	68

- 1 (ö.h.262) İbn Hacer, *Tehzibu't-Tehzib*, V/108, *Takribu't-Tehzib*, I/394.; ez-Zehebî, *el-Kâşif*, II/63, no: 2601.
- 2 (ö.h.250) *el-Kâşif*, II/63, no: 2603.; *Takrib*, I/394-395.
- 3 (ö.h.246) *Tehzibu't-Tehzib*, V/121. *Takrib*, I/397; *el-Kâşif*, II/109, no: 2623.
- 4 (ö.h.267) *el-Kâşif*, II/66, no: 2620.; *Takrib*, I/397.
- 5 (ö.h.258) *Tehzibu't-Tehzib*, V/115. *Takrib*, I/396.; *el-Kâşif*, II/65, no: 2612.
- 6 (185-271) *Tehzibu't-Tehzib*, V/129. *Takrib*, I/399.; *el-Kâşif*, II/68, no: 2631.
- 7 (176-239) *Tehzibu't-Tehzib*, V/124. *Takrib*, I/398.; *el-Kâşif*, II/67, no: 2627.
- 8 (ö.h.238) *Tehzibu't-Tehzib*, V/132. *Takrib*, I/399.; *el-Kâşif*, II/69, no: 2635.
- 9 (ö.h.258) *Tehzibu't-Tehzib*, V/134. *Takrib*, I/400.; *el-Kâşif*, II/69, no: 2631.
- 10 (ö.h.258) *Takrib*, I/530.; *el-Kâşif*, II/223, no: 3573.
- 11 (ö.h.244) *Takrib*, I/ 467; *el-Kâşif*, II/149, no: 3133.
- 12 (ö.h.212) *Tehzibu't-Tehzib*, VI/369. *Takrib*, I/515.; *el-Kâşif*, II/204, no: 3467.
- 13 *Takrib*, I/430.; *el-Kâşif*, II/105, no: 2862.
- 14 (ö.h.242) *Takrib*, I/401.; *el-Kâşif*, II/71, no: 2646.
- 15 *Tehzibu't-Tehzib*, V/270. *Takrib*, I/424.; *el-Kâşif*, II/99, no: 2822.
- 16 (ö.h.237) *Takrib*, I/425.; *el-Kâşif*, II/99, no: 2824.
- 17 (ö.h.237) *Tehzibu't-Tehzib*, V/169. *Takrib*, I/406.; *el-Kâşif*, II/77, no: 2686.
- 18 (ö.h.255) *Tehzibu't-Tehzib*, V/190. *Takrib*, I/410.; *el-Kâşif*, II/81, no: 2714.
- 19 *Tehzibu't-Tehzib*, V/343. *Takrib*, I/438.; *el-Kâşif*, II/115, no: 2922.
- 20 *Takrib*, I/402.; *el-Kâşif*, II/72, no: 2652.
- 21 (ö.h.257) *Takrib*, I/402.; *el-Kâşif*, II/72, no: 2653.
- 22 (ö.h.243) *Tehzibu't-Tehzib*, VI/38. *Takrib*, I/452.; *el-Kâşif*, II/133, 3030.
- 23 (167-257) *Tehzibu't-Tehzib*, V/236. *Takrib*, I/419.; *el-Kâşif*, II/91, no: 775.
- 24 (ö.h.235) *Tehzibu't-Tehzib*, V/228. *Takrib*, I/417.; *el-Kâşif*, II/89, no: 2763.
- 25 (190-276) *Tehzibu't-Tehzib*, VI/419. *Takrib*, I/522.; *el-Kâşif*, II/214, no: 3522.
- 26 (ö.h.252) *Tehzibu't-Tehzib*, VI/327. *Takrib*, I/527.; *el-Kâşif*, II/219, no: 3556.
- 27 (ö.h.245) *Tehzibu't-Tehzib*, VI/446. *Takrib*, I/527, 8.; *el-Kâşif*, II/220, no: 3561.
- 28 (ö.h.242) *Takrib*, I/470.; *el-Kâşif*, II/153, no: 3163.
- 29 *Takrib*, I/488.; *el-Kâşif*, II/172, no: 3284.
- 30 *Tehzibu't-Tehzib*, VI/222.; *el-Kâşif*, II/174, no: 3296.
- 31 (ö.h.260), *Tehzibu't-Tehzib*, VI/144, 145. *Takrib*, I/473.; *el-Kâşif*, II/157, no: 3186.

- 32 (170-245) *Tehzibu't-Tehzib*, VI/131. *Takrib*, I/471.; *el-Kâşif*, II/154, no: 3169.
- 33 (188-246 veya 250) *Tehzibu't-Tehzib*, VI/234. *Takrib*, I/492.; *el-Kâşif*, II/178, no: 3314.
- 34 *Tehzibu't-Tehzib*, VI/322. *Takrib*, I/506.; *el-Kâşif*, II/194, no: 3414.
- 35 (ö.h.245) *el-Kâşif*, I/64, no: 59.
- 36 *Takrib*, I/19.; *el-Kâşif*, I/62, no: 51.
- 37 (ö.h.246 veya 248) *Tehzibu't-Tehzib*, I/52. *Takrib*, I/19.; *el-Kâşif*, I/63, no: 53.
- 38 (170-250) *Tehzibu't-Tehzib*, I/64. *Takrib*, I/23.; *el-Kâşif*, I/66, no: 69.
- 39 *Tehzibu't-Tehzib*, VI/45. *Takrib*, I/17.; *el-Kâşif*, I/61, no: 44.
- 40 (ö.h.258) *Tehzibu't-Tehzib*, I/17-18. *Takrib*, I/11.; *el-Kâşif*, I/52, no: 10.
- 41 (ö.h.246) *el-Kâşif*, I/62, no: 50.; *Takrib*, I/14.
- 42 (ö.h.263) *Tehzibu't-Tehzib*, I/11. *Takrib*, I/10.; *el-Kâşif*, I/51, no: 4.
- 43 (168- 246) *Tehzibu't-Tehzib*, I/10. *Takrib*, I/10.; *el-Kâşif*, I/50, no: 2.
- 44 (ö.h.243) *Takrib*, I/23.; *el-Kâşif*, I/67, no: 70.
- 45 (ö.h.265) *Tehzibu't-Tehzib*, I/83. *Takrib*, I/26.; *el-Kâşif*, I/71, no: 90.
- 46 (160-244 veya 263) *Tehzibu't-Tehzib*, I/28. *Takrib*, I/27.; *ez-Zehbi*, *Tezkira*, II/545. *el-Kâşif*, I/71, no: 91.
- 47 (ö.h.253) *Takrib*, I/26.; *el-Kâşif*, I/70, no: 88.
- 48 (ö.h.258) *Takrib*, I/25.; *el-Kâşif*, I/70, no: 84.
- 49 (ö.h.261) *Takrib*, I/21.; *el-Kâşif*, I/65, no: 63.
- 50 (h. 255'te sağ) *Tehzibu't-Tehzib*, I/21. *Takrib*, I/12.; *el-Kâşif*, I/53, no: 14.
- 51 (ö.h.253) *Tehzibu't-Tehzib*, I/31. *Takrib*, I/15.; *el-Kâşif*, I/58, no: 32.
- 52 (ö.h.259) *Tehzibu't-Tehzib*, I/34. *Takrib*, I/16.; *el-Kâşif*, I/59, no: 36.
- 53 (ö.h.264) *Tehzibu't-Tehzib*, I/91. *Takrib*, I/29.; *el-Kâşif*, I/73, no: 101.
- 54 (ö.h.259) *el-Kâşif*, II/292, no: 4007.;
- 55 (ö.h.266) *Tehzibu't-Tehzib*, VII/317. *Takrib*, II/36.; *el-Kâşif*, II/284, no: 3967.
- 56 *Takrib*, II/45.; *el-Kâşif*, II/297, no: 4037.
- 57 (ö.h.245, 246 veya 247) *Tehzibu't-Tehzib*, VII/389. *Takrib*, II/45.; *el-Kâşif*, II/296, no: 4031.
- 58 (ö.h.233 veya 235) *Tehzibu't-Tehzib*, VII/378. *Takrib*, II/43.; *el-Kâşif*, II/294, no: 4019.
- 59 (ö.h.256) *Tehz.* *Tehz.*, VII/386. *Takrib*, II/44.; *el-Kâşif*, II/296, no: 4029.
- 60 (ö.h.252) *Takrib*, II/37.; *el-Kâşif*, II/286, no: 3977.
- 61 (ö.h.256) *Takrib*, II/31.; *el-Kâşif*, II/277, no: 3926.
- 62 (ö.h.260) *Tehzibu't-Tehzib*, VII/399. *Takrib*, II/47.; *el-Kâşif*, II/299, no: 4046.
- 63 *Tehzibu't-Tehzib*, VII/403. *Takrib*, II/48.; *el-Kâşif*, II/300, no: 4052.
- 64 (ö.h.250) *Tehzibu't-Tehzib*, VIII/62. *Takrib*, II/73.; *el-Kâşif*, II/334, no: 4246.
- 65 (ö.h.249) *Tehzibu't-Tehzib*, VIII/81. *Takrib*, II/75.; *el-Kâşif*, II/337, no: 4263.
- 66 (ö.h.242) *Tehzibu't-Tehzib*, VIII/55.; *el-Kâşif*, II/332, no: 4237.
- 67 (ö.h.250) *Tehzibu't-Tehzib*, VIII/76. *Takrib*, II/74.; *el-Kâşif*, II/336, no: 4255.
- 68 (ö.h.237) *Tehzibu't-Tehzib*, VIII/32. *Takrib*, II/69.; *el-Kâşif*, II/328, no: 4218.
- 69 (ö.h.245) *Takrib*, II/72.; *el-Kâşif*, II/331, no: 3232.
- 70 (ö.h.250?) *Tehzibu't-Tehzib*, I/485. *Takrib*, I/106.; *el-Kâşif*, I/162, no: 637.
- 71 (ö.h.240) *Tehzibu't-Tehzib*, I/480. *Takrib*, I/105.; *el-Kâşif*, I/161, no: 630.
- 72 (ö.h.254), *Tehzibu't-Tehzib*, I/442. *Takrib*, I/98.; *el-Kâşif*, I/154, no: 576.
- 73 (ö.h.247) *Takrib*, I/102.; *el-Kâşif*, I/158, no: 605.
- 74 (ö.h.245) *Tehzibu't-Tehzib*, I/458. *Takrib*, I/101.; *el-Kâşif*, I/157, no: 600.
- 75 (ö.h.254) *Tehzibu't-Tehzib*, II/106. *Takrib*, I/132.; *el-Kâşif*, I/186, no: 811.
- 76 *Tehzibu't-Tehzib*, II/113. *Takrib*, I/134.; *el-Kâşif*, I/188, no: 821.
- 77 (ö.h.241) *Tehzibu't-Tehzib*, II/58. *Takrib*, I/124.; *el-Kâşif*, I/179, no: 757.
- 78 (ö.h.239) *Takrib*, I/231.; *el-Kâşif*, I/288, no: 1450.
- 79 *Tehzibu't-Tehzib*, III/186. *Takrib*, I/232.; *el-Kâşif*, I/288, no: 1452.
- 80 (ö.h.272) *Takrib*, II/187.; *el-Kâşif*, III/308, no: 6. Bu şahsın diğer adı Muhammed b. Abdilveh-hâb el-Ferrâ'dır. bk., *Takrib*, II/388.
- 81 *Takrib*, II/389.; *el-Kâşif*, III/308, no: 7.
- 82 (159-235) *Tehzibu't-Tehzib*, VI/2-4. *Takrib*, I/445.; *el-Kâşif*, II/124, no: 2981.
- 83 (ö.h.261) *el-Kâşif*, I/391, no: 2095.; *Takrib*, I/322.
- 84 (ö.h.240) *el-Kâşif*, III/83, no: 5158.; *Takrib*, II/195.
- 85 (195-277) *Tehzibu't-Tehzib*, IX/33.
- 86 (ö.h.248) *el-Kâşif*, III/109, no: 5308.; *Takrib*, II/219.
- 87 (ö.h.245) *Tehzibu't-Tehzib*, IX/397. *Takrib*, II/200.; *el-Kâşif*, III/88, no: 5189.
- 88 (ö.h.244) *Tehzibu't-Tehzib*, I/132. *Takrib*, I/37.; *el-Kâşif*, I/83, no: 151.
- 89 (ö.h.237) *el-Kâşif*, I/90, no: 190.; *Takrib*, I/41.
- 90 *el-Kâşif*, III/202, no: 5921.
- 91 (160-248), *Tehzibu't-Tehzib*, IX/385, 386. *Takrib*, II/197.; *el-Kâşif*, III/86, no: 5187.
- 92 (ö.h.241), *Tehzibu't-Tehzib*, IX/336. *Takrib*, II/189.; *el-Kâşif*, III/76, no: 4115.
- 93 *el-Kâşif*, III/62, no: 5035.; *Takrib*, II/178.
- 94 (150-242) *el-Kâşif*, I/530, no: 13.; *Takrib*, I/12.

- 95 (ö.h.220) *Tehzibu't-Tehzib*, II/441. *Takrib*, I/187.; *el-Kâşif*, I/242, no: 1164.
96 *el-Kâşif*, III/357, no: 275.
97 (167-257) *Tehzibu't-Tehzib*, V/236. *Takrib*, I/419.; *el-Kâşif*, II/91, no: 777.
98 *el-Kâşif*, I/377, no: 2014.; *Takrib*, II/208.
99 (ö.h.254) *el-Kâşif*, I/380, no: 2030.; *Takrib*, I/313.
100 *el-Kâşif*, III/272, no: 6373.; *Takrib*, II/360.
101 (ö.h.240) *el-Kâşif*, I/80, no: 133.; *Takrib*, I/35.
102 *el-Kâşif*, III/75, no: 5110.; *Takrib*, II/189.
103 *Takrib*, I/18.
104 (ö.h.256) *Tehzibu't-Tehzib*, VIII/228. *Takrib*, II/101.; *el-Kâşif*, II/370, no: 4461.
105 (ö.h.246) *el-Kâşif*, III/17, no: 4774.; *Takrib*, II/143.
106 *Tehzibu't-Tehzib*, I/410. *Takrib*, I/91.; *el-Kâşif*, I/147, no: 529.
107 (ö.h.249) *Tehzibu't-Tehzib*, I/411. *Takrib*, I/91.; *el-Kâşif*, I/147, no: 530.
108 (ö.h.243) *Tehzibu't-Tehzib*, I/205. *Takrib*, I/52.; *el-Kâşif*, I/103, no: 258.
109 (ö.h.256) *Tehzibu't-Tehzib*, VIII/289. *Takrib*, II/112.; *el-Kâşif*, II/384, no: 4547.
110 (ö.h.258) *Tehzibu't-Tehzib*, VIII/288. *Takrib*, II/112.; *el-Kâşif*, II/384, no: 4546.
111 *Tehzibu't-Tehzib*, VIII/252. *Takrib*, II/106.; *el-Kâşif*, II/377, no: 4497.
112 (ö.h.242) *Tehzibu't-Tehzib*, III/168.
113 (166-243) *Tehzibu't-Tehzib*, II/229. *Takrib*, I/158.; *el-Kâşif*, I/213, no: 986.
114 (171-243) *Tehzibu't-Tehzib*, XI/8. *Takrib*, II/312.; *el-Kâşif*, III/214, no: 6012.
115 (ö.h.248) *Tehzibu't-Tehzib*, XVI/13.; *Takrib*, II/312.
116 (ö.h.258) *Takrib*, II/311.; *el-Kâşif*, III/213, no: 6001.
117 (170-253) *Tehzibu't-Tehzib*, XI/6, 7. *Takrib*, II/312.; *el-Kâşif*, III/214, no: 6008.
118 (ö.h.270) *Tehzibu't-Tehzib*, II/301. *Takrib*, I/118.; *el-Kâşif*, I/224, no: 1055.
119 (ö.h.242) *Tehzibu't-Tehzib*, II/302. *Takrib*, I/168.; *el-Kâşif*, I/224, no: 1056.
120 (ö.h.257) *Tehzibu't-Tehzib*, II/293. *Takrib*, I/168.; *el-Kâşif*, I/223, no: 1049.
121 (ö.h.247) *Tehzibu't-Tehzib*, II/274. *Takrib*, I/166.; *el-Kâşif*, I/221, no: 1024.
122 (ö.h.221) *Tehzibu't-Tehzib*, II/277. *Takrib*, I/166.; *el-Kâşif*, I/221, no: 1036.
123 (ö.h.241) *Tehzibu't-Tehzib*, II/272. *Takrib*, I/165.; *el-Kâşif*, I/220, no: 1031.
124 (ö.h.250) *Tehzibu't-Tehzib*, II/316. *Takrib*, I/170.; *el-Kâşif*, I/226, no: 1067.
125 (ö.h.260) *Tehzibu't-Tehzib*, II/318. *Takrib*, I/170.; *el-Kâşif*, I/226, no: 1069.
126 *Tehzibu't-Tehzib*, II/129. *Takrib*, I/137.; *el-Kâşif*, I/191, no: 842.
127 *Takrib*, I/138.; *el-Kâşif*, I/192, no: 847.
128 (ö.h.256) *Tehzibu't-Tehzib*, III/65. *Takrib*, I/207.; *el-Kâşif*, I/262, no: 1292.
129 (ö.h.241) *Tehzibu't-Tehzib*, XI/25.; *el-Kâşif*, III/219, no: 6042.
130 (152-243) *Tehzibu't-Tehzib*, XI/70. *Takrib*, II/321.; *el-Kâşif*, III/226, no: 6088.
131 (ö.h.251) *Tehzibu't-Tehzib*, XI/45. *Takrib*, II/319.; *el-Kâşif*, III/223, no: 6070.
132 (153-245) *Tehzibu't-Tehzib*, XI/51. *Takrib*, II/320.; *el-Kâşif*, III/223, no: 6073.
133 (ö.h.249) *Tehzibu't-Tehzib*, XI/37. *Takrib*, II/318.; *el-Kâşif*, III/221, no: 6061.
134 (ö.h.258) *Takrib*, I/152.; *el-Kâşif*, I/205, no: 936.
135 (ö.h.241) *Takrib*, II/315.
136 (ö.h.244) *Tehzibu't-Tehzib*, III/49. *Takrib*, I/202.; *el-Kâşif*, I/257, no: 1266.
137 *Tehzibu't-Tehzib*, II/332. *Takrib*, I/174.; *el-Kâşif*, I/229, no: 1088.
138 (ö.h.240) *Takrib*, I/178.; *el-Kâşif*, I/233, no: 1113.
139 (ö.h.246) *Takrib*, I/175.; Râvinin ismi, *el-Kâşif* (I/230, no: 1091)'te Hasan b. Huseyn el-Mervezi şeklinde yazılmıştır ve yanlıştır. Bu muhtemelen bir baskı hatasıdır.)
140 (ö.h.247) *Tehzibu't-Tehzib*, II/372. *Takrib*, I/180.; *el-Kâşif*, I/235, no: 1121.
141 *Tehzibu't-Tehzib*, II/340. *Takrib*, I/176.; *el-Kâşif*, I/231, no: 1097.
142 *Tehzibu't-Tehzib*, I/161. *Takrib*, I/42.; *el-Kâşif*, I/92, no: 198.
143 *Tehzibu't-Tehzib*, I/161. *Takrib*, I/42.; *el-Kâşif*, I/92, no: 197.
144 (ö.h.236) *Tehzibu't-Tehzib*, I/166. *Takrib*, I/44.; *el-Kâşif*, I/94, no: 207.
145 *Tehzibu't-Tehzib*, I/164. *Takrib*, I/43.; *el-Kâşif*, I/93, no: 206.
146 (ö.h.249) *Tehzibu't-Tehzib*, I/123. *Takrib*, I/35.; *el-Kâşif*, I/81, no: 139.
147 *el-Kâşif*, II/351, no: 4341.; *Takrib*, II/85.
148 (ö.h.248) *el-Kâşif*, II/366, no: 4437.; *Takrib*, II/98.
149 (ö.h.264) *el-Kâşif*, II/372, no: 4474.; *Takrib*, II/53.
150 (ö.h.257) *Tehzibu't-Tehzib*, I/213. *Takrib*, I/53.; *el-Kâşif*, I/105, no: 269.
151 *Tehzibu't-Tehzib*, I/213. *Takrib*, I/53.; *el-Kâşif*, I/105, no: 270.
152 (ö.h.258) *Tehzibu't-Tehzib*, I/225. *Takrib*, I/56.; *el-Kâşif*, I/108, no: 284.
153 (ö.h.251) *Tehzibu't-Tehzib*, I/249. *Takrib*, I/61.; *el-Kâşif*, I/113, no: 321.
154 (ö.h.244) *Tehzibu't-Tehzib*, I/251. *Takrib*, I/61.; *el-Kâşif*, I/113, no: 323.
155 *el-Kâşif*, I/114, no: 325.; *Takrib*, I/62.
156 *el-Kâşif*, I/124, no: 389.; *Takrib*, I/71.
157 (ö.h.241) *Tehzibu't-Tehzib*, I/285. *Takrib*, I/67.; *el-Kâşif*, I/154, no: 363.
158 (ö.h.255) *Tehzibu't-Tehzib*, I/284. *Takrib*, I/67.; *el-Kâşif*, I/120, no: 361.
159 (ö.h.240) *el-Kâşif*, I/126, no: 399.
160 *el-Kâşif*, I/120, no: 359.
161 *el-Kâşif*, I/121, no: 369.; *Takrib*, I/68.

- 162 *Tehzibu't-Tehzib*, I/288. *Takrib*, I/68.; *el-Kâşif*, I/121, no: 367.
 163 (ö.h.246) *Tehzibu't-Tehzib*, I/280. *Takrib*, I/66.; *el-Kâşif*, I/119, no: 355.
 164 (ö.h.232) *el-Kâşif*, I/128, no: 407.; *Takrib*, I/73.
 165 (ö.h.245) *el-Kâşif*, I/129, no: 414.; *Takrib*, I/75.
 166 (ö.h.247) *Tehzibu't-Tehzib*, I/286. *Takrib*, I/67.; *el-Kâşif*, I/121, no: 364.
 167 (ö.h.250) *Tehzibu't-Tehzib*, VII/197. *Takrib*, I/21.; *el-Kâşif*, II/265, no: 3847.
 168 *Tehzibu't-Tehzib*, VIII/336. *Takrib*, II/120.; *el-Kâşif*, II/393, no: 4596.
 169 *el-Kâşif*, II/390, no: 4577.; *Takrib*, II/116.
 170 (ö.h.250) *Tehzibu't-Tehzib*, VIII/423. *Takrib*, II/132.; *el-Kâşif*, III/5, no: 4705.
 171 (ö.h.239) *Tehzibu't-Tehzib*, XI/64.; *Takrib*, II/232.
 172 (176-249) *Tehzibu't-Tehzib*, X/61. *Takrib*, II/232.; *el-Kâşif*, III/125, no: 5411.
 173 (160-250) *Tehzibu't-Tehzib*, X/62. *Takrib*, II/233.; *el-Kâşif*, III/125, no: 5412.
 174 *Tehzibu't-Tehzib*, X/46. *Takrib*, II/230.; *el-Kâşif*, III/121, no: 5388.
 175 (ö.h.240) *Tehzibu't-Tehzib*, X/112. *Takrib*, II/243.; *el-Kâşif*, III/137, no: 5486.
 176 (ö.h.244) *el-Kâşif*, III/121, no: 5385.; *Takrib*, II/229.
 177 *el-Kâşif*, III/57, no: 5008.; *Takrib*, II/174.
 178 (ö.h.268) *Tehzibu't-Tehzib*, IX/243. *Takrib*, II/174.; *el-Kâşif*, III/ 57, no: 5004.
 179 (ö.h.245) *Takrib*, II/182.
 180 (ö. h. 241) *el-Kâşif*, III/71, no: 5085.; *Takrib*, II/186.
 181 *el-Kâşif*, III/59, no: 5019.; *Takrib*, II/176.
 182 (ö.h.234) *Tehzibu't-Tehzib*, IX/283. *Takrib*, II/180.; *el-Kâşif*, III/65, no: 5053. Bu râviden el-Buhârî 22 hadis rivâyet etmiştir. Muslim'in yaptığı nakil sayısı ise, 573' tür. İbn Hacer, *Tehzibu't-Tehzib*, IX/282.
 183 *el-Kâşif*, III/60, no: 5025.
 184 *Tehzibu't-Tehzib*, IX/264. *Takrib*, II/178.; *el-Kâşif*, III/63, no: 5035.
 185 (ö.h.256) *Tehzibu't-Tehzib*, IX/284.; *Takrib*, II/181.
 186 (ö.h.244) *el-Kâşif*, III/72, no: 5091.; *Takrib*, II/186.
 187 (ö.h.258) *Tehzibu't-Tehzib*, IX/315. 316. *Takrib*, II/186.; *el-Kâşif*, III/71, no: 5090.
 188 (ö.h.260) *el-Kâşif*, III/67, no: 5064.
 189 (ö.h.257) *Tehzibu't-Tehzib*, IX/347. *Takrib*, II/191.; *el-Kâşif*, III/79, no: 5133.
 190 (167-252) *Tehzibu't-Tehzib*, IX/70. *Takrib*, II/147.; *el-Kâşif*, III/23, no: 4808. Muslim bu râviden 460 adet hadis rivâyet etmiştir. *Tehzibu't-Tehzib*, IX/73.
 191 (ö.h.256) *Tehzibu't-Tehzib*, IX/88. *Takrib*, II/149.; *el-Kâşif*, III/27, no: 4829.
 192 (ö.h.244) *Tehzibu't-Tehzib*, IX/3. *Takrib*, II/140.; *el-Kâşif*, III/18, no: 4759.
 193 *Tehzibu't-Tehzib*, IX/147. *Takrib*, II/158.; *el-Kâşif*, III/39, no: 4899.
 194 (ö.h.260) *Tehzibu't-Tehzib*, IX/149. *Takrib*, II/158.; *el-Kâşif*, III/40, no: 4901.
 195 (ö.h.240) *Takrib*, II/157.
 196 *Tehzibu't-Tehzib*, IX/140. *Takrib*, II/157.; *el-Kâşif*, III/37, no: 4887.
 197 (ö.h.241) *Tehzibu't-Tehzib*, IX/105. *Takrib*, II/152.; *el-Kâşif*, III/30, no: 4849.
 198 (ö.h.257) *Tehzibu't-Tehzib*, IX/112. *Takrib*, II/153.; *el-Kâşif*, III/32, no: 4859.
 199 (ö.h.248) *Tehzibu't-Tehzib*, IX/127. *Takrib*, II/156.; *el-Kâşif*, III/35, no: 4879.
 200 *el-Kâşif*, III/16, no: 4767.; *Takrib*, II/141.
 201 (ö.h.264) *Takrib*, II/144.
 202 (ö.h.258) *Tehzibu't-Tehzib*, IX/56. *Takrib*, II/144.; *el-Kâşif*, III/20, no: 4788.
 203 *el-Kâşif*, III/21, no: 4792.; *Takrib*, II/145.
 204 (ö.h.258 veya 260) *Tehzibu't-Tehzib*, IX/58. *Takrib*, II/145.; *el-Kâşif*, III/20, no: 4790.
 205 (ö.h.250) *Tehzibu't-Tehzib*, IX/467. *Takrib*, II/209.; *el-Kâşif*, III/99, no: 5245.
 206 (ö.h.252) *Tehzibu't-Tehzib*, IX/485. *Takrib*, II/212.; *el-Kâşif*, III/ 102, no: 5263.
 207 (ö.h.250) *Tehzibu't-Tehzib*, IX/483. *Takrib*, II/212.; *el-Kâşif*, III/ 101, no: 5261.
 208 *el-Kâşif*, III/101, no: 5258.; *Takrib*, II/211.
 209 (ö.h.240 veya 246) *Tehzibu't-Tehzib*, IX/460, 61. *Takrib*, II/208.; *el-Kâşif*, III/98, no: 5239.
 210 (167-252) *Tehzibu't-Tehzib*, IX/425. *Takrib*, II/204.; *el-Kâşif*, III/93, no: 5215.
 211 *Tehzibu't-Tehzib*, IX/361. *Takrib*, II/194.; *el-Kâşif*, III/82, no: 5152.
 212 (ö.h.255) *Tehzibu't-Tehzib*, IX/362. *Takrib*, II/194.; *el-Kâşif*, III/82, no: 5155.
 213 *Takrib*, II/194.; *el-Kâşif*, III/82, no: 5153.
 214 (ö.h.256) *Tehzibu't-Tehzib*, IX/368. *Takrib*, II/194.; *el-Kâşif*, III/83, no: 5157.
 215 (ö.h.256) *el-Kâşif*, III/76, no: 5120.; *Takrib*, II/190.
 216 (ö.h.243) *Tehzibu't-Tehzib*, IX/165. *Takrib*, II/161.; *el-Kâşif*, III/43, no: 4919. Bu râviden Muslim 161 hadis rivâyet etmiştir. *Tehzibu't-Tehzib*, IX/165.
 217 (ö.h.227) *Tehzibu't-Tehzib*, IX/231. *Takrib*, II/171.; *el-Kâşif*, III/54, no: 4984.
 218 *Tehzibu't-Tehzib*, IX/190. *Takrib*, II/165.; *el-Kâşif*, III/48, no: 4947.
 219 *Tehzibu't-Tehzib*, IX/86. *Takrib*, II/149.; *el-Kâşif*, III/26, no: 4826.
 220 (ö.h.248) *el-Kâşif*, III/48, no: 4952.; *Takrib*, II/165.
 221 (ö.h.260) *Tehzibu't-Tehzib*, IX/86. *Takrib*, II/149.; *el-Kâşif*, III/27, no: 4827.
 222 (ö.h.265) *el-Kâşif*, III/50, no: 4961.; *Takrib*, II/167.
 223 (116-200) *Tehzibu't-Tehzib*, IX/222. *Takrib*, II/170.; *el-Kâşif*, III/52, no: 4978.
 224 (ö.h.242) *Tehzibu't-Tehzib*, IX/235. *Takrib*, II/172.; *el-Kâşif*, III/55, no: 4994.
 225 *el-Kâşif*, III/57, no: 5008.; *Takrib*, II/174.

- 226 *el-Kâşif*, III/75, no: 5110.; *Takrib*, II/189.
- 227 *Takrib*, II/198.
- 228 *Tehzibu't-Tehzib*, IX/331. *Takrib*, II/188.; *el-Kâşif*, III/74, no: 5107.
- 229 (ö.h.250) *Tehzibu't-Tehzib*, IX/503.
- 230 (ö.h.252) *Tehzibu't-Tehzib*, IX/517.
- 231 (ö.h.243) *Tehzibu't-Tehzib*, IX/520. *Takrib*, II/218.; *el-Kâşif*, III/107, no: 5298.
- 232 (ö.h.258) *Tehzibu't-Tehzib*, IX/515. *Takrib*, II/217.; *el-Kâşif*, III/107, no: 5294.
- 233 *Tehzibu't-Tehzib*, IX/525. *Takrib*, II/219.; *el-Kâşif*, III/109, no: 5307.
- 234 (ö.h.250 veya 252) *Takrib*, II/161, 162. Ebü Abdullah b. Mende onu zayıf görmüştür. Buhârî ise ondan sadece bir hadis (K. Edeb) rivâyet etmiştir. O da Mekki b. İbrahim'e mutabaat içindir. *el-Kâşif*, III/44, no: 4924.
- 235 (ö.h.234) *Tehzibu't-Tehzib*, X/56. *Takrib*, II/231.; *el-Kâşif*, III/123, no: 5403.
- 236 (ö.h.258) *Tehzibu't-Tehzib*, X/355. *Takrib*, II/285.; *el-Kâşif*, III/186, no: 5808.
- 237 (ö.h.240) *Tehzibu't-Tehzib*, X/369.; *el-Kâşif*, III/188, no: 5827.
- 238 (ö.h.236) *Tehzibu't-Tehzib*, X/162. *Takrib*, II/252.; *el-Kâşif*, III/146, no: 5560.
- 239 (ö.h.248) *Tehzibu't-Tehzib*, X/428. *Takrib*, II/299.; *el-Kâşif*, III/200, no: 5911.
- 240 (ö.h.250) *Tehzibu't-Tehzib*, X/430. *Takrib*, II/300.; *el-Kâşif*, III/201, no: 5916.
- 241 *Tehzibu't-Tehzib*, VII/505. *Takrib*, II/64.; *el-Kâşif*, II/323, no: 4182.
- 242 (ö.h.262) *Tehzibu't-Tehzib*, VII/460. *Takrib*, II/57.; *el-Kâşif*, II/313, no: 4132.
- 243 (156-239) *Tehzibu't-Tehzib*, VII/149. *Takrib*, II/13, 14.; *el-Kâşif*, II/255, no: 3786. Muslim bu râviden 135 hadis rivâyet etmiştir. *Tehzibu't-Tehzib*, VII/149.
- 244 *Tehzibu't-Tehzib*, VII/106. *Takrib*, II/6.; *el-Kâşif*, II/247, no: 3729.
- 245 (174-270) *Tehzibu't-Tehzib*, III/245. *Takrib*, I/245.; *el-Kâşif*, I/304, no: 1547.
- 246 (ö.h.249) *Tehzibu't-Tehzib*, III/269. *Takrib*, I/249; *el-Kâşif*, I/309, no: 1577.
- 247 (h. 243'te sağ), *Tehzibu't-Tehzib*, III/226. *Takrib*, I/240.; *el-Kâşif*, I/299, 1512.
- 248 (ö.h.258) *Tehzibu't-Tehzib*, III/296. *Takrib*, I/253.; *el-Kâşif*, I/314, no: 1609.
- 249 (ö.h.256 veya 260) *Tehzibu't-Tehzib*, III/272. *Takrib*, I/250.; *el-Kâşif*, I/309, 1581.
- 250 (ö.h.252) *el-Kâşif*, I/372, no: 1975.; *Takrib*, I/305.
- 251 (ö.h.243) *Tehzibu't-Tehzib*, IV/97. *Takrib*, I/308.; *el-Kâşif*, I/374, no: 1993.
- 252 *el-Kâşif*, II/23, no: 2379.; *Takrib*, I/362.
- 253 (ö.h.231) *Tehzibu't-Tehzib*, IV/251. *Takrib*, I/337.; *el-Kâşif*, I/247, no: 2191.
- 254 (ö.h.247) *Tehzibu't-Tehzib*, IV/146. *Takrib*, I/316.; *el-Kâşif*, I/384, no: 2054.
- 255 (ö.h.247) *Tehzibu't-Tehzib*, IV/123. *Takrib*, I/312.; *el-Kâşif*, I/379, no: 2025.
- 256 (ö.h.240) *Tehzibu't-Tehzib*, IV/272. *Takrib*, I/340.; *el-Kâşif*, I/411, no: 2215.
- 257 (ö.h.235) *el-Kâşif*, II/5, no: 2262.; *Takrib*, I/347.
- 258 (176-244 veya 169-240) *Tehzibu't-Tehzib*, I/514. *Takrib*, I/113.; *el-Kâşif*, I/168, no: 684.
- 259 (ö.h.250) *Tehzibu't-Tehzib*, VII/58. *Takrib*, I/541.; *el-Kâşif*, II/235, no: 3652.
- 260 (200-264) *Tehzibu't-Tehzib*, VII/30. *Takrib*, I/536.; *el-Kâşif*, II/230, no: 3616.
- 261 (249'da sağ) *Tehzibu't-Tehzib*, VII/6. *Takrib*, I/531.; *el-Kâşif*, II/224, no: 3583.
- 262 (ö.h.250) *Tehzibu't-Tehzib*, VII/57. *Takrib*, I/541.; *el-Kâşif*, II/235, no: 3650.
- 263 (ö.h.250) *Tehzibu't-Tehzib*, VII/250.; *Takrib*, II/28.
- 264 (ö.h.244) *el-Kâşif*, III/232, no: 6130.; *Takrib*, II/324.
- 265 *Tehzibu't-Tehzib*, XI/144.; *el-Kâşif*, III/240, no: 6186.
- 266 *Tehzibu't-Tehzib*, XI/206. *Takrib*, II/347.; *el-Kâşif*, III/2254, no: 6168.
- 267 (ö.h.256 veya 254) *Tehzibu't-Tehzib*, XI/264. *Takrib*, II/355.; *el-Kâşif*, III/265, no: 6332.
- 268 (ö.h.248) *el-Kâşif*, III/252, no: 6253.; *Takrib*, II/345.
- 269 (175-256) *Tehzibu't-Tehzib*, XI/198. *Takrib*, II/345.; *el-Kâşif*, III/235, no: 6261.
- 270 (ö.h.242) *el-Kâşif*, III/254, no: 6266.; *Takrib*, II/346.
- 271 (ö.h.252) *Tehzibu't-Tehzib*, XI/255. *Takrib*, II/346.; *el-Kâşif*, III/254, no: 6265.
- 272 *Tehzibu't-Tehzib*, XI/280. *Takrib*, II/358.; *el-Kâşif*, III/268, no: 6355.
- 273 (ö.h.255) *Tehzibu't-Tehzib*, XI/255. *Takrib*, II/353.; *el-Kâşif*, III/263, no: 6317.
- 274 (ö.h.282) *Tehzibu't-Tehzib*, XI/257. *Takrib*, II/354.; *el-Kâşif*, III/263, no: 6318.
- 275 (ö.h.241) *Tehzibu't-Tehzib*, XI/383. *Takrib*, II/375.; *el-Kâşif*, III/290, no: 6495.
- 276 (166-252) *Tehzibu't-Tehzib*, XI/381. *Takrib*, II/374.; *el-Kâşif*, III/290, no: 6493.
- 277 *el-Kâşif*, III/281, no: 6436.; *Takrib*, II/367.
- 278 (170-264) *Tehzibu't-Tehzib*, XI/440. *Takrib*, II/385.; *el-Kâşif*, III/304, no: 6582.
- 279 (ö.h.245) *Tehzibu't-Tehzib*, XI/411. *Takrib*, II/380.; *el-Kâşif*, III/298, no: 6542.
- 280 (ö.h.253) *el-Kâşif*, III/301, no: 6565.; *Takrib*, II/383.
- 281 (ö.h.257) *el-Kâşif*, III/235, no: 1736. *Takrib*, I/271, 72.
- 282 (ö.h.254) *el-Kâşif*, III/235, no: 1729.; *Takrib*, I/270.
- 283 (ö.h.256) *Tehzibu't-Tehzib*, III/312. *Takrib*, I/257.; *el-Kâşif*, III/318, no: 1629.
- 284 (160-232) *Tehzibu't-Tehzib*, III/342. *Takrib*, I/264.; *el-Kâşif*, III/326, no: 1676.
- 285 (ö.h.247 veya 258) *Tehzibu't-Tehzib*, III/347. *Takrib*, II/264.; *el-Kâşif*, III/327, no: 1681.